

Доц. др Видимир Вељковић

Аутор у чланку указује на то да је реафирмација морала војске нужност у садашњим условима професионализације војске, без обзира на многе методолошке тешкоће приликом његовог појмовног одређења и вредновања. Друштвено-економска криза, (ре)успостављање грађанског друштва и улога Војске Југославије у одбрани земље намећу још веће обавезе стручним и научним круговима да се баве феноменом морала.

Морал војске је конкретан облик морала друштва, сматра аутор, па га је тешко одредити (има различита значења), и наводи многа одређења наших и светских аутора који се баве моралним питањима друштва и његових оружаних снага. На основу основних карактеристика морала као друштвене, али и појединачне појаве, аутор указује на тешкоће везане за успостављање морала као система у војној организацији, које произилазе из процеса његовог настајања, функционисања и мењања, специфичности југословенског друштва и социопсихолошких обележја припадника војске.

Аутор, у облику препорука, образлаже основне чиниоце система морала у војсци: циљеве, задатке и садржаје (делатности), његово морфолошко устројство, субјекте (носиоци), средине-установе, систем командовања и научноистраживачки рад, који непосредно утичу на стварање, морално васпитање, одржавање и уважавање моралних норми у Војсци Југославије.

Увод

Објективно, постоје многе методолошке тешкоће на одређењу морала, системског устројства, негативног трансфера свега онога што претходно у области морала војске није ваљало, израде поузданих показатеља којима се исказује морал, вредновање, тј. мерење моралног понашања људи. Међутим, пракса је показала да овај елеменат борбене готовости не само што није изгубио на актуелности, већ да је постао далеко значајнији чинилац кохезионог јединства војне организације. Због тога су га многе јединице задржале као веома важну компоненту васпитања. Тај посао наставили су да обављају помоћници команданата за информисање.

Много је чинилаца у друштву и војсци који делују на формирање моралне личности човека. Одсуство било ког чиниоца оружане борбе, првенствено људског, а затим материјално-техничког, простора и времена, и на крају ситуационог, непосредно се негативно испољавају на

морал и морална својства човека. Зато се с правом може рећи да морално-психолошке припреме имају незаменљиву улогу на усвајању и одржавању таквих моралних норми које ће гарантовати стабилан морал грађана наше земље и да је човек најважнији фактор рата, а морал практични израз његове спремности и одлучности да се бори и побеђује.

То су разлози који упућују на закључак да, са стварањем новог лика војске на професионалним основама, искуствима и традицијама треба усмерити рад на усвајање и одржавање морала који ће обезбедити да људи прихвате друштвене циљеве као властито опредељење. Међутим, не треба очекивати да ће се то тако брзо догодити, јер дезинтеграциони чиниоци веома снажно делују. Постојеће противуречности не могу заменити лепе жеље, закони, програми и морални апели. Једино је стабилизовањем друштвених односа могуће створити објективне услове да човек – грађанин буде животно заинтересован да, заједно са другим људима, активно учествује у оружаном борби ради остваривања својих интереса у одбрани свог људског идентитета, свог опстанка и опстанка уже и шире друштвене заједнице.

Морал у југословенском друштву

За разумевање морала војске неопходно је знати основне карактеристике морала у југословенском друштву,¹ које је у току свог постојања пролазило кроз брзе и бурне трансформације. Зато у њему постоји више слојева морала, насталих у различитим историјским периодима. То је друштво које се налази у процесу дубоког преображаја, на прелазу из сељачког у градско, из пољопривредног у индустријско, из неразвијеног у развијено, из капиталистичког у социјалистичко друштво и, најзад, друштво које (ре)успоставља капиталистичке односе. Најстарији слој у југословенском друштву је патријархални морал, који на специфичан начин утиче и на садашње време, а карактеришу га чврста правила, велика самодисциплина, јака осећања савести и страх од гриже савести. Појединац умногоме подређује себе заједници и ауторитету старијих, мушкарци имају потпуну власт над женама, родитељи велики утицај на своју децу, а најстарији чланови у породичним задругама су морални ауторитет свим члановима заједнице. Модерно друштво је развило грађански морал, у којем доминира јак индивидуализам, смањује се осећање према заједници, појединац се првенствено стара о себи, о свом успеху, каријери, богаћењу и месту у хијерархији власти, док је највећа морална вредност богатство (новац, материјална добра) – важније је имати него бити.

Елементи социјалистичког морала имају дубоке корене у југословенском друштву, који, и поред свих противуречности, и сада, у

¹ Моралу у југословенском друштву нарочиту важност су дали: М. Марковић, *Морални интегритет личности у социјалистичком друштву* и *Морална питања одбране земље у савременим условима*; Д. Р. Лукић, *Социологија морала*; С. Стојановић, *Етика феноменологија југословенског социјалистичког друштва*, и други.

условима (ре)успостављања грађанског друштва и опште кризе морала, значајно неутралишу негативан утицај на морал људи, јер се као највише моралне вредности негују традиција одлучног отпора сваком спољашњем покушају потчињавања и поробљавања и култ истине и правде, а осуђују зло, неистина и неправда. На развој морала у југословенском друштву неповољно утичу следеће чињенице: 1) четвртина нашег становништва живи на селу и бави се занимањима заснованим на приватној својини; 2) полувековно постојање два „социјалистичка“ морала (тзв. етатистичко-бирокарски, односно тзв. самоуправно-демократски морал); 3) (ре)успостављање грађанског друштва због измењеног односа према друштвеној својини, и 4) због „прелаза“ с једног на други морал дошло је до неповољних кретања у самој елити. Према неким мишљењима, владајући морали у југословенском друштву, који и у садашњим условима чине главни (основни) морални сукоб, јесу: с једне стране – сељачки, а с друге стране – малограђански, чаршијски, „џифтински“ морал. Сеоски морал влада широким подручјима нашег села, али се знатно осећа и у граду, због велике миграције становништва, док је малограђански морал углавном карактеристика градске средине, која се све више одваја од села. Међутим, наведеним моралима, који се сукобљавају са моралом југословенског друштва које, са променом друштвено-економског система, почиње да уобличава „свој“ морални грађанско-капиталистички оквир, треба додати и остатке примитивног морала из родовско-племенског друштва, затим бирократски морал, укореењен у бирократском државном апарату, „роботско-постављени морал“ с нихилистичким призвуком извесног слоја друштва (омладина првенствено), као и низ „мелезантских моралних творевина“ (сељак – радник, полутан, велике друштвене миграције које још увек нису завршене) итд. Према томе, распад друштва и државне заједнице претходне Југославије тесно је био повезан са дубоком моралном кризом, чији су корени и у свим порам новостворене државе. Сукоби у њој су још увек бројни и дубоки, што се најконкретније одражава на морал људи и његове уже и шире социјалне средине, као и заједнице у целини. А, ако је морал „болестан“, и ако у њему влада морално безакоње (аномија), као производ свеукупне друштвено-економске кризе и распада државе изазваног ратним сукобима, за човека и друштво последице су немерљиве, а њихово „излечење“ је дуготрајно.

Сваки народ има неке карактеристике које му доносе добро и зло.² У менталитету наших људи изражен је традиционализам и везаност за заједницу у којој живе, обожава се свој крај, своја земља, имање, свој кућни праг, а ауторитете понекад поштују много више него себе, спремни да жртвују и сопствени живот да би њих сачували. Зато није необично што су творци „новог светског поретка“, применом свог најновијег изума – доктрине, употребом војне силе и неокортичког ратовања на просторима претходне Југославије (1991–1995), добро

² В. Шањевић, *Вратити морал*, „НИН“, Београд, 20. октобар 1995, стр. 5.

проучили традиције и понашање српског и црногорског народа (као и других југословенских народа) и та сазнања ефикасно употребили у ратним дејствима. Вешто, користећи то знање, настоје (а негде су то успешно учинили – Република Српска Крајина и Република Српска) да разоре многе друштвене вредности, па и морал новостворене југословенске заједнице.

Све то доводи до ширења неповерења, егзистенцијалног страха и нарушавања морала, при чему на површину морално рањеног друштва испливавају људи с изразитим моралним недостацима. При томе, низак морал нарочито је уочљив код дела људи који су у рату изгубили најближе и материјална добра, или су због последица рата осиромашили. Резултат тога је (не)морално понашање које у нормалним приликама подлеже моралној осуди и презиру.

Морал војске

Морал војске је посебан и конкретан облик морала друштва, односно, моралне појаве које су везане за „војна питања“ непосредно произилазе из одређене друштвене средине. Није тешко доказати да морал припадника војске не може бити другачији од морала грађана конкретног друштва. Али, морал војске има одређене специфичности, као и морал других професија (лекари, занатлије, земљорадници, професори...).

У нашој и страној литератури користи се више израза за борачке квалитете човека као чиниоца рата, као што су борбени морал, морални дух, морална снага, морално-политички чинилац, морал војске, морал у борби, морал народа и армије у рату, морал општенородне одбране итд. У нас је *морал војске* одомаћен израз за мирнодопски живот војске, а *борбени морал* за ратне услове живота и рада, али се у пракси појављују и други изрази.

Поједини аутори (Б. Поповић) појам *борбени морал* користе за наглашавање квалитета морала у борбеним дејствима (морал у борби), а други (М. Ибрахимпашић) *морал армије* и *борбени морал* користе у истом значењу, што је погрешно, јер су то ипак два различита појма. Међутим, често се у теорији и у пракси праве разлике, па се под *моралом војске* подразумевају мирнодопски војнички квалитети, а *борбеним моралом* се означавају вредности бораца и јединице у борбеним дејствима. Већина аутора *морал војске* (оружаних снага) с правом разматра као саставни део морала друштва (однос општег и посебног), при чему под тим појмом подразумева моралне норме којима се регулишу односи и дужности људи у најширем смислу у војсци у миру и рату и њихов мисаони и практични однос према захтевима израженим у тим нормама.³

Наши аутори оправдано избегавају да круто дефинишу морал војске (борбени морал). Међутим, може се закључити да се постојећим

³ З. Колар, *Психолошке основе морала*, ВИЗ, Београд, стр. 492.

дефиницијама углавном исказује суд да је морал војске један од облика друштвене свести, конкретан облик морала друштва којем припада, да је основна морална норма позитивни однос према борбеној спремности јединице и циљевима рата, који се испољава кроз способност човека борца и његове јединице за највеће напоре и жртве у обављању задатака у рату, и да га првенствено одређују бројни друштвени, а затим психолошки, природни, материјално-технички и ситуациони чиниоци. На тај начин они друштвену страну морала издижу изнад човекове унутрашње и индивидуалне моралности. Према томе, Менсур Ибрахим-пашаић морал војске (борбени морал) одређује као посебан облик морала одређеног друштва: 1) њему је предоминантно мерило моралности однос према борбеној спремности јединице у миру, а у рату однос према циљевима рата; 2) његова основна манифестација је решеност и способност бораца, као појединаца, и јединица, као колектива, да поднесу највеће напоре, лишавање и жртве у обављању борбених задатака, и 3) његова је снага осим многим друштвеним, значајно условљена и многим психофизичким и природним чиниоцима.⁴ За Бранка Боројевића морал војске је „конкретан и посебан облик друштвене свести о садржају и поступцима људи у условима оружане борбе, која се у борбеним колективима најснажније манифестује у безусловној уверености људи у оправданост борбе коју воде и њиховом позитивном расположењу и непоколебљивој вољи да и по цену залагања живота истрају у тој борби до победе, без обзира на све тегобе и повремене неуспехе“.⁵

Са психолошког аспекта, Томислав Кроња морал војске (борбени морал) одређује као део општег морала, који са њим чини функционално јединство и који се формира на основу друштвено-економских односа као објективног чиниоца и субјективног чиниоца личности који чине борбену групу или колектив, при чему се субјективни чинилац испољава увереношћу у праведност и могућност вођења рата и свесношћу личности, која је резултат друштвеног васпитавања емоционалног стања грађана. За тог аутора је објективни чинилац морала у рату одређена категорија која се развија и усавршава, а субјективни чиниоци су променљива величина, која зависи од васпитања у ширем смислу, емоционалног стања личности и борбених услова, места и времена.⁶

У литератури, нарочито на Западу, има и сасвим другачијих тумачења појма морала војске и елемената садржаја који га чине. За многе психологе и социологе на Западу карактеристично је да пренаглашавају психолошку (емотивну) страну морала и да посебну пажњу посвећују човековим подсвесним манифестацијама (инстинкти, нагони, расположење, страсти, подстицање извесних стремљења и жеља и задовољавање личних прохтева). Они, истовремено, наглашавају значај воље и осећања, док заобилазе свест и свесне мотиве. Појединца разматрају одвојено

⁴ М. Ибрахимпашаић, *Морал армије*, ДСНО, Београд, 1967, стр. 30.

⁵ Б. Боројевић, *Људи у рату*, „Глобус“, Загреб, 1981, стр. 47.

⁶ Исто.

од друштвене средине сматрајући да се бори зато што рат прима „као нужно зло, из жеље да што пре иде кући, из наде у награду и похвалу, из тежње за истицањем, из фатализма и сличних разлога“, ⁷ али и због грађанске одговорности, која је, посебно у грађанском друштву, карактеристична по томе да човек учествује у војном деловању због дужности и обавезе. Тако је, на пример, према мишљењу Ш. Костуа, морал у рату „способност појединаца и војних колектива да одрже дејство у тачки највише напрегнутости четврт сата више од противника“. ⁸ Кампеано је писао да „морална моћ произилази из разума који смишља, воље која делује и одважности“. ⁹ А. М. Мерло наглашава да „морал означава самопоуздање, то јест свест човека о својој моћи, способности и самосталности“. ¹⁰ Коупленд каже да је морал у рату „духовно својство“ војника и јединица, које је одређено, пре свега, „психолошким факторима“, при чему их своди на неку „апсолутну веру“: веру појединца у самог себе, веру армије у сопствене снаге, у свог команданта, у своју земљу, у правичност ствари за коју се њена земља бори. „Веровање је квалитет који се тражи у моралу... Сваког морамо убедити да верује... али да би се постигли добри резултати, морамо као основу имати надахнуто руководство“. ¹¹ Валентај каже да морал војске обухвата „вољу да се следе старешине, чак и у условима јаког напора или велике опасности, и у извршавању индивидуалних задатака, чак и у ситуацијама кад нема непосредне контроле претпостављених официра. Сами ови квалитети зависе у великој мери од поуздања у старешине, дивљења према онима који непосредно командују и поверења у више командовање и опште руковођење походом“. ¹² Маукорпс наглашава да је морал војске више социолошка, него психолошка категорија и да се његови елементи састоје од енергичности, одушевљења, самоконтроле и убеђења да се све препреке могу савладати. ¹³

На Истоку је доскора, за време СССР-а, преовладавало схватање да је за мобилизацију маса у рату довољно да руководство заузме одређени став и да се тај став, помоћу парола и агитатора, пренесе на масе, што је било погрешно. Међутим, последњих година сматра се да се главни извор моралне снаге налази у друштвеном и државном уређењу зарађене државе и у њеној политици. На основу тога Жураков сматра да је морални чинилац „стање духа маса које се боре – жеља народа и армије да ратује за циљеве отпочетог рата и њихова вера у победу, непоколебљивост у борби, одлучност да поднесе сва искушења и тешкоће ратног доба“. ¹⁴ Слично су писали и други совјетски аутори.

⁷ Исто, стр. 53.

⁸ Ш. Косту, *Психологија борбе* (наведено према Б. Поповић, *Морал армије и његова друштвена условљеност*, стр. 18).

⁹ М. Кампеано, *Покушај војне психологије*, „Д. Обрадовић“, Београд, 1904.

¹⁰ А. М. Meerloo, *Patience of Panic* (наведено према: Б. Боројевић, исто, стр. 45).

¹¹ Н. Коупленд, *Психологија и војник – Проблеми васпитања и обуке*, Београд, св. 5, стр. 53.

¹² С. W. Valentine, *The Human Factor in the Army* (наведено према Б. Поповић, исто, стр. 19).

¹³ Р. Maucorps, *Psychologie militaire* (наведено према Б. Боројевић, исто, стр. 45).

¹⁴ Н. Б. Жураков, *Морално-политички фактор у савременом рату*, ВИЗ, Београд, 1965.

На пример, Леонов је наглашавао „чврстину, упорност и непоколебљиву решеност да се ратује“, а Кошарин и Баранов су издвајали значај свести и сазнања о обавезама према домовини и јачини патриотизма, поверења у руководство и спремности на жртве.¹⁵

С обзиром на то да у нас и у свету не постоји сагласност социолога који се баве човековим моралом у рату о дефиницији тог морала на основу појмовних одређења других научника,¹⁶ може се извести следећа операционална дефиниција: морал у рату је посебан облик морала одређеног друштва, који је скуп друштвених норми о одбрани човекове личности и његове уже и шире друштвене заједнице као самосталне врховне моралне вредности, у којој човек, као субјект, као друштвено, физичко и психичко биће, сопственом безусловном, унутрашњом, аутомном и самоциљном обавезом, заснованој на властитој вољи и решености да као појединац и у саставу своје јединице, поднесе највеће напоре и жртве у обављању борбених задатака.

Морал војске, као облик друштвене свести, има два основна обележја значајна за разумевање моралног понашања људи у обављању мирнодопских и ратних задатака: 1) друштвену и индивидуалну унутрашњу психолошку природу морала у рату, која произилази из чињенице да је човек исторично, друштвено, психолошко и биолошко биће, и 2) друштвену и психолошку природу морала припадника војске, која условљава да се морал јавља као покретачка снага друштва, јединице и појединаца, који се међусобно разликују по условљености и начину испољавања, али се увек међусобно прожимају.

Особености морала војске, као веома сложене и динамичне појаве од које зависи како ће се људи понашати у борбеним дејствима, огледа се и у његовој 1) сталној променљивости; 2) значајном и, најчешће, пресудном утицају на понашање људи у рату и, посебно, оружаног борби, и 3) развојности у усвајању и одржавању одређених моралних својстава. Најзначајнији чиниоци који утичу на морал војске су: 1) друштвени (друштвено-политички систем, карактер и циљ рата, родољубље, унутрашњи однос у војсци, концепција и ратна доктрина, стање у међународној заједници; 2) психолошки (позитивни – јачање међусобних односа, жртвовање за другове, савладавање ратних тешкоћа, страха, итд., и негативни – психопатолошки поремећаји личности: страх, дефетизам и паника); 3) природни, који се најчешће везују за простор као земљиште и амбијент за вођење борбених дејстава, климатске услове и време као доба дана, године и трајања рата или борбених дејстава; 4) материјално-технички, с обзиром на то да се рат води савременом борбеном техником, и 5) ситуациони, као резултат и последица деловања осталих чинилаца морала војске (успех и неуспех

¹⁵ М. Леонов, *Морални фактор у савременом рату* (наведено према Б. Боројевић, исто, стр. 45).

¹⁶ За одређење операционалне дефиниције „морала у рату“ првенствено су коришћена учења: Р. Лукић, *Социологија морала*; М. Ибрахимпашевић, *Морал армије*; Р. Јовачић, *Дијалектика одбране*; Б. Боројевић, *Људи у рату*, и др.

у борби, изненађење, употреба нових врста оружја, степен психофизичког оптерећења, психички поремећаји, велики губици и слично).

Социопсихолошка обележја припадника војске

У југословенском друштву постоји више морала, јер је наше друштво хетерогено и с бројним противуречностима. Али, за разумевање морала војске важна су социопсихолошка обележја њених припадника, с обзиром на то да имају исти положај у друштву као и остали грађани. У СР Југославији, после насилног отцепљења појединих република СФРЈ, (ре)успостављен је процес настајања грађанског (капиталистичко) друштва. Нова држава је трансформисала своје оружане снаге у Војску Југославије. Али, тај процес стварања нове војске оптерећен је многим проблемима, па се неминовно намеће закључак да су елементи друштвено-економске кризе захватили и Војску, и то и мирнодопски и резервни (ратни) састав.

Припадници Војске суочени су са материјално-финансијским проблемима, тешким социјалним положајем већег дела професионалних војних лица, бројним бескућницима и изгнаницима из отцепљених република, асоцијалним понашањем дела војничке популације, нарушеном морално-психолошком отпорношћу људи и са великим психофизичким оптерећењима. Знатан део грађана – војних обвезника осиромашео је и живи у потпуно измењеним условима. Све је то утицало на дубоку моралну кризу, па и на посебан облик аморалности и „неосетљивости“ за војна питања и одбрану државе. Наиме, потврђено је правило да морал слаби у случају великих, оштрих и посебно, дуготрајних друштвених сукоба, нарочито оних који доводе до оружаных борби, с врхунцем у грађанском рату.

Друштвени односи у војсци непосредно се одражавају на морал њених припадника. Карактер друштва условљава војну сферу, која је, према уставним решењима, у искључивој надлежности државе. Те карактеристике непосредно утичу на место и улогу припадника војске у војној организацији, на односе, борбену обуку, морал и спремност појединца да се ангажује у одбрани друштва. Природа војне делатности условила је да се унутрашњи односи у војсци разликују од других друштвених односа. У њој су успостављени војнички односи, а у основи тих односа који су строго регулисани прописима и санкционисани војним законима, наглашена је подела људи на старије и млађе, и претпостављене и потчињене. Однос субординације је основни друштвени однос у војсци, али он не противуречи испољавању припадника војске као субјеката војне организације и не нарушава њихов морални интегритет. Међутим, постоје неке карактеристике које услове у војсци чине посебним и негативно утичу на морал: непрекидан заједнички боравак људи у оквиру мањих јединица, живот великог броја људи на малом простору, униформност, ограничено кретање, потпуна испланираност дневног живота, ограничено политичко ангажовање, одвојеност од

породице, спутавање појединих жеља и интереса, релативно ограничена слобода и друго.

Професионални састав – официри, подофицири и војници по уговору, у војсци остварују своје егзистенцијалне потребе, и то им је основно професионално, радно опредељење. Насупрот њима, војници на служењу војног рока и припадници резервног састава своје обавезе у војсци обављају привремено. За њих је војна служба привремени статус – служење војног рока. Старосна доб припадника војске је различита, од најмлађих војника регрута са 19 година, старешина почетника са 19–23 године, војних обвезника и осталих старешина старости до 60 година. Разлике постоје и у завршеној школи у грађанству и у војсци, као и у социјалном пореклу. Те разлике одређују и различит друштвени и професионални статус у војној организацији. Најзад, велики део старешина и војника има борбено искуство јер су учествовали у рату. Многи од њих су у ратним дејствима доживели ратне стресове и психолошке поремећаје, а међу њима има оних који су били рањени, заробљени или блокирани у касарнама, бескућника, са разореним породицама итд. Насупрот њима, део припадника војске нема таквих искустава. С обзиром на наведена обележја припадника Војске Југославије и њихов морал је различит.

Чиниоци система морала у војсци

Свака организована друштвена скупина: удружење, институција, установа или организација, настоји да установи одређена правила у комуникацији, односно морални кодекс према којем ће се понашати њени чланови. Јачина и интензитет тих захтева, препорука и принуда нису свуда једнаки. Негде су те везе незнатне, слабе и необавезујуће, па и морал није тако строг регулатор моралног понашања. Међутим, постоје организације у којима су односи међу људима чвршћи, хијерархијски више повезани, па је у њима много строжи однос према моралним нормама.

Војска је институција у којој, да би се обезбедили несметани живот и рад, односи треба да буду строго одређени, уоквирени и каналисани правилима понашања. Да би се у томе успело неопходно је да се успостави одређени систем моралног (и сваког другог) понашања, што обезбеђује функционисање војне организације и очување њене кохезије и јединства.

Морал је творевина дифузног, неорганизованог друштва, али није, у крајњем, препуштен неконтролисаном развоју. Као дуготрајан процес, морал се ствара, шири и наслеђује, а односни субјекти се морално васпитавају. Истовремено, морал се одржава (има своје тзв. чуваре), примењује, али и непрекидно мења. Због тога, да би његове друштвено пожељне норме одговарале захтевима шире и уже друштвене заједнице (војна организација), морал у војсци нужно треба да има специфичан и само њему примерен систем. Њиме ће морално понашање припадника војске, организованим радом, мерама и активностима, бити заштићено од наглих и неконтролисаних, па и стихијских процеса. Другим речима,

морал у војсци се мора посматрати као одређен и, према основним карактеристикама, кохерентан систем организованих делатности, с јасно дефинисаним конститутивним елементима, местом и функцијом његових основних чинилаца и њиховим међусобним односом. У војсци је морал нераздвојни део свих друштвених, психичких и духовних процеса и делатности које чине живот и рад јединице. Због тога је, и поред наведених проблема методолошке природе, могуће конкретно одредити основне компоненте његовог система. Њих, у основи, чини скуп функционално повезаних активности и чинилаца морала војске, као што су: циљеви, задаци и садржаји (делатности), његова морфологија, субјекти (носиоци), средине – установе, систем командовања и научноистраживачки рад.

Циљ морала војске исказан је у његовом појмовном одређењу. Њиме се, као конкретним обликом морала друштва, чија је основна морална норма позитиван однос према борбеној спремности јединице и циљевима рата, испољава практична способност човека борца и његове јединице да, уз највеће напоре и жртве, обавља постављене задатке у рату. Из такве улоге морала у војсци произилазе и његови општи задаци, којима, у ствари, припадници војске стварају, шире, наслеђују, усвајају и одржавају морал, и на тим основама изграђују моралну свест, моралне и борбене квалитете сваког појединца и јединице као социопсихолошке групе.

У војсци постоје многе делатности које утичу на остваривање општих и посебних циљева у неговању морала. Чини се да су најзначајније оне које се односе на: морално васпитање, психолошко-пропагандни рад, вредновање морала, информативне делатности, културне делатности и неговање традиција, и на научноистраживачки рад. Средине у којима морал има значајну улогу јесу јединице, команде, установе и војне школе, док су његови носиоци (субјекти) команде, старешине свих нивоа командовања и појединци као припадници војске. Усмеравају га команде и старешине јединица и установа непосредно и преко својих специјализованих органа за морал.

Да би морал, као систем, успешно функционисао потребно је да се изграде мерила којима ће се вредновати као елемент борбене готовости. Због тога треба изнаћи, тј. установити његове најзначајније манифестације (показатеље)¹⁷ којима се може оптимално вредновати (мерити, оцењивати) морално понашање појединаца, команди и јединица и војске у целини. Наша и светска искуства показују да су за вредновање морала у војсци најзначајнији показатељи који се односе на: 1) општедруштвене (националне) вредности, 2) функционисање војне организације, и 3) лични, интерперсонални односи у јединици, па се они, у основи, могу прихватити уз конкретизовање на наше услове живота и рада.

Много је дилема, па и методолошких тешкоћа, везано за то да ли се уопште могу мерити моралне појаве, уз довођење у сумњу постојања морала као посебног елемента борбене готовости. Проблеми постоје,

¹⁷ Д. Дамњановић, *Развијање и вредновање морала Војске Југославије*, „Војно дело“, бр. 2/95, стр. 134–146.

али нису нерешиви ако се успостави ваљан инструментариј, који ће у пракси стално дограђивати. Међутим, треба уважити чињеницу да се морални друштвени процеси најчешће не могу опазити и описати ако се посматрају само спољна, телесна понашања људи, и да су она једна од најунутрашњијих, најприснијих и брижљиво скриваних области човековог живота. Иако се не може увек са сигурношћу закључити да је човеково морално понашање управо онакво какво се чини само на основу посредног мерења неких спољашњих манифестација, применом других метода и техника (посматрање, анализа докумената, интервју, статистичка метода) могуће је доћи до поузданих података на основу којих се може ценити човеков морал и предвиђати његово морално понашање у појединим животним ситуацијама.

*
* * *

Да би морал као систем, тј. као процес који се у војној организацији наслеђује, одржава (морално васпитање) и примењује – функционисао, потребно је: 1) што пре увести морал као елеменат борбене готовости; 2) сачинити (усвојити) основе одржавања и примене (уважавања) морала у Војсци Југославије; 3) припремити студију о моралу Војске која ће бити примерена садашњим професионалним потребама и социопсихолошким карактеристикама припадника војске; 4) за предмет морал војске у војним школама и академијама обезбедити стручну литературу; 5) у КШШ и ШНО посветити много већи значај моралу као елементу ратне вештине; 6) на погодан начин, у оквиру војног школства, односно специјалистичког образовања, обновити школовање старешина које ће се бавити моралом као стручни органи командовања, и 7) сачинити ново упутство о одржавању, примени и вредновању морала Војске.

Литература:

1. Р. Лукић, *Социологија морала*, „Научна књига“, Београд.
2. В. Павићевић, *Основи етике*, „Научна књига“, Београд, 1974.
3. Д. Ж. Марковић, *Социологија заштите на раду*, „Привредни преглед“, Београд, 1991.
4. М. Марковић, *Морална питања одбране земље у савременим условима*, „Војнополитички информатор“, Београд, 1/92.
5. М. Марковић, *Морални интегритет личности у социјалистичком друштву*, Филозофија, Београд, 1/65.
6. В. Шањевић, *Вратити морал*, „НИН“, Београд, 20. октобар 1995.
7. Д. Дамњановић, *Развијање и вредновање морала Војске Југославије*, „Војно дело“, 2/95.
8. Н. Б. Жураков, *Морално-политички фактор у савременом рату*, ВИЗ, Београд, 1965.
9. Р. Јовацић, *Концепција одбране и како је мислити*, „Нови гласник“, Београд, 1/93.

Узајамни утицај научно-техничких достигнућа и војне стратегије*

УДК 623.437/438:355.4

Др Ђурађ Цвјетићанин, потпуковник

У димензионисању оружаних снага и дефинисању поступака у вођењу оружане борбе значајан је ниво опремљености оружаних снага савременим врстама оружја. Наиме, на основу сопственог наоружања и војне опреме, уз познавање могућности противника, креира се физиономија оружане борбе и одређује оптималан број људи за непосредну борбу. Према нивоу опремљености своје и противничке војске, рационално се опрема сопствена војска, првенствено путем домаће производње.

Аутор у раду разматра утицај техничког чиниоца, уз кратак преглед историје, с тежишним освртом на 20. век, садашње стање и очекиване односе у блиској будућности. То је период у којем су се, услед бурног научно-техничког развоја, афирмисале, одбацивале и реафирмисале бројне војне доктрине, од Доухета до савременог троетапног концепта.

С обзиром на садашњу ситуацију, дат је предлог рационалног улагања у одбрану мале земље, која првенствено мора да обезбеди средства за одвраћање непријатеља и „жилаву“ противваздушну одбрану. Остварењем тог концепта мале земље постају „скуп циљ“ с аспекта општих интереса креатора „новог светског поретка“, док могуће стратешке интересе велесиле првенствено треба решавати вештом дипломатском делатношћу.

Наша земља, и поред свих потешкоћа, још има довољно стручних и производних потенцијала на којима може да заснује наведени концепт. Због тога је неопходно да надлежни знају чиме располажу и шта желе, као и да радикално промене однос превредновању стручног рада људи, јер је негативна селекција кадра значајно допринела да се српски народ нађе у критичном стању.

Увод

С обзиром на чињеницу да је војна доктрина глобално пројектно решење војних задатака државе и војске треба је „ажурирати“ на основу сталног праћења промена чинилаца који на њу утичу. За дефинисање

* Саопштење са Симпозијума о војној науци, одржаног у Центру војних школа Војске Југославије, 25. и 26. јуна 1997. године.

оружане борбе и војне доктрине неопходан је мултидисциплинаран приступ, па је веома значајан и утицај научно-техничких достигнућа на облике војне стратегије и војне доктрине. Наиме, техничка достигнућа су један од вишезначних и доминантних чинилаца који се узимају у обзир приликом дефинисања војне стратегије и војне доктрине.

У развоју људског рода уочљив је стални међусобни утицај научно-техничких достигнућа и војне стратегије, као и утицај на војну доктрину. Многа достигнућа људског ума веома брзо су примењена у јачању оружане моћи људи. Али, постоји и обратан процес, када су војни стратеги иницирали технички развој оружја и борбених система чија су научно-технолошка достигнућа брзо примењивана за цивилне потребе.

Током 20. века изражена су оба правца међусобног деловања. На пример, овладавање трећом димензијом (човеков лет) брзо је нашло примену у остварењу војних циљева, а потом су стратеги ваздухопловним инжењерима стављали све веће захтеве, на основу којих су јачали своју оружану силу иницијатора, а та су достигнућа, потом, примењивана у цивилном животу. Ваздухопловство је носилац и пионир многих савремених остварења, како техничких, тако и у домену науке (развојна и фундаментална).

Приликом димензионисања оружаных снага и дефинисања поступка у вођењу оружане борбе најзначајнији је утицај нивоа опремљености оружаных снага савременим врстама оружја. Наиме, на основу постојећег наоружања и војне опреме, уз познавање могућности противника, креира се оружана борба и одређује оптималан број људи за непосредну борбу. Дакле, утицај научно-техничких достигнућа на дефинисање величине ангажованог људства испољава се зависно од односа у наоружању зараћених страна:

а) кад су војске изједначене у наоружању и војној опреми, предност се огледа у величини војске;

б) кад постоје разлике у нивоу опремљености војски наоружањем и војном опремом, у предности је страна која поседује квалитетније оружје.

Кад једна групација људи има техничко-технолошку предност у наоружању и војној опреми над осталим групацијама користи је тако што за остварење својих циљева ангажује мање људи. Такво стање је било најизразитије у периоду од половине првог миленијума нове ере до првих векова другог миленијума и у садашње време. У раном средњем веку техничка премоћ западноевропских народа била је таква да су са релативно малим, али добро опремљеним војскама суверено контролисали Европу и продирали на азијско копно (крсташи). Међутим, како су се њихова техничко-технолошка достигнућа ширила по свету, тако се повећавала потреба, због уједначења нивоа оружја, да се уводи у борбу све већи број људи. На бројчаној премоћи војну стратегију су заснивали народи, који су све до краја 17. века изводили оружане походе на Европу. У том периоду су Европљани, ради одбране од продора Азијата, повећавали своје војске и мотивисаност својих људи за борбу,

тако да су се мењали и друштвени односи, а тиме и систем вредности. Човек раног средњег века под утицајем владаревог „друштвеног оружја“ – цркве, био је одан господару поседа. Међутим, временом то није било довољно, па су се, у процесу либерализације односа, формирале разне „војне крајине“ – од Јадрана, преко Буковине и Украјине, до Балтика и Дона,¹ а крајем 18. века и током 19. века формиране су националне државе и нова вредност – патриотизам.

У периоду доминације концепта бројности војски у Европи и средњој Азији Европљани с малобројним саставом војске освајају колоније у Америци, Африци и јужној Азији, али су те војске имале значајну технолошку предност над домородачким становништвом. Ту предност је, поред осталог, чинио и барут, велика новина средњег века, која је брзо усвојена у Европи и средњој Азији, тако да на том простору није изазвао велике дисконтинуитете у војној стратегији с аспекта димензионисања војски.

Двадесети век

Концепт употребе што бројнијих и технички изједначених војски достигао је врхунац у Првом светском рату, када су милиони људи гинули у борбама са пушком и бајонетом, уз подршку артиљерије. Према многим ауторима, са Првим светским ратом завршена је ера у којој је ратоводство било само вештина.

Између Првог и Другог светског рата код Немаца, Јапанаца и дела Англо-Американаца, под утицајем последица Првог светског рата, измењена су схватања о вођењу оружане борбе и иницира се подизање нивоа техничке опремљености, првенствено у немачкој војсци. Наиме, спутани великим ограничењима у наоружавању, која су им наметнута Версајским миром, Немци су излаз нашли у „рупама“ одредаба и своју војску наоружавали према дозвољеним оквирима, али тако што су побољшавали квалитет. На пример, уместо забрањених вишемоторних ловаца, развили су више једномоторних јуришника и ловаца („штука“, „Месершмит“ 109 и 110). На мору нису смели да имају бојне бродове веће од 10.000 BRT², јер су тадашњи бојни бродови били величине 35.000–40.000 BRT, па су изградили фамилију „цепних“ бојних бродова од 11.700 BRT, али су их опремили тако да су били бржи од боље наоружаних бродова и боље наоружани од бржих бродова. Уз то, развили су и фамилију малих подморница. Немци су били свесни да освајања могу извести брзим и снажним ударима, па су развили снажне оклопне јединице. Тако наоружани, кренули су на успаване земље Антанте и СССР, који су се још држали концепта масовне употребе живе силе и „статичког“ ратовања. Код Француза је једино пуковник Шарл Де Гол схватао бесмисао француске војне доктрине (изградња

¹ Х. Александер, *Мемоари 1940–1945*, БИГЗ, Београд, 1979.

² Васиљевић, Весковић, *Велике поморске битке и операције кроз историју*, БИГЗ, Београд, 1975, стр. 193 и 194.

„Мажино линије“, статичка одбрана и систем великих утврђења) и узалудно је апеловао да се стварају оклопне јединице. Де Голово визионарство озбиљни Французи су накнадно схватили и поставили га на чело војске и државе. Делови креативних Англосаксонаца добро су уочили погубност стављања тежишта на људски потенцијал. Њихови велики губици у живој сили утицали су на стварање концепта очувања „живе силе“, коју је требало заменити креативним радом у природним и друштвеним наукама, које су основа за јачање техничког потенцијала и рационалне употребе својих могућности. Такав однос посебно је био изражен код председника Рузвелта, премијера Черчила, генерала Ајзенхауера и фелдмаршала Александра.³

Други светски рат карактерисала је даља употреба великог броја људи, али и све уочљивији утицај техничких средстава, а у функцији тога јавила се квалитативна промена у реализацији ратних циљева. Уведено је масовно уништавање непријатељеве позадине и цивила, што је слабило снабдевање и морал бораца на фронту. Према замисли генерала фон Секта,⁴ почетак је био „блицкриг“ и страх (дефетизам, као и сада) од немачке авијације, тенкова и, на мору, од „рејдера“. Како је време одмицало, ваздушну превласт су преузимали Енглези и Американци, који су масовно уништавали немачку позадину и пружали велику техничку помоћ СССР-у (само преко арктичких конвоја дотурили су СССР-у 7.000 авиона и 5.000 тенкова,⁵ док је СССР развијао ракетна оружја, првенствено легендарну „каћушу“, која је у другој половини рата омогућила велику концентрацију ватрене моћи и разарала психу Немаца. „Круну“ Другог светског рата чини употреба атомског оружја ради сламања Јапана и поштеде „живе силе“ Сједињених Америчких Држава.

Са завршетком Другог светског рата сазрело је сазнање да долази време када ће победу однети онај ко буде боље наоружан. Настављена је трка у наоружавању и повећању концентрације ватрене моћи, војни стручњаци су носиоци техничко-технолошког развоја, а у функцији наоружања мењају се стратегије и тактике вођења оружане борбе. Повећава се ватрена моћ јединица и смењују доминације видова, родова и оружја. Током времена, уводе се интерконтиненталне ракете с атомским бојним главама, тенкове опасно угрожавају лака ракетна оружја, а авионе – ракете које потискују топове и застрашују бомбардере. С повећањем управљивости авиона враћају се у ваздушну борбу топови, а авијација се брани и разним електронским средствима заштите од варалица (почело је са листићима станиола и „бежањем ка сунцу“), све до „невидљивости“ ваздухоплова. Летелице постају све брже, управљивије, ракете све прецизније, а електроника све већих могућности. Сав тај развој заснива се на економској и научној снази земље и води се трка до исцрпљења.

³ Х. Александер, *исто*, стр. 40–42.

⁴ З. Рендулић, *Ратководство и научно-технички прогрес*, ВИНЦ, Београд, стр. 139.

⁵ Васиљевић, Висковић, *исто*, стр. 250.

Период од Првог светског рата карактерише буран научно-технички развој због чега су афирмисане, одбациване и реафирмисане војне доктрине. Неки аутори, понесени спектакуларним развојем и резултатима појединих оружја, стварали су пројектна решења ратних циљева – војне доктрине које је карактерисала једностраност. Доухет и Северски су одмах после Првог светског рата све наде полагали само у бомбардерску авијацију, а остало су занемаривали, процењујући да се други родови и видови неће развијати. Слична једностраност, у релативно краћем периоду, јавила се у доктрини Соколовског (1957), који је све наде полагао у брзи расплет захваљујући ракетно-нуклеарном оружју, што је био одговор СССР-а на Далсову доктрину о масовној одмазди из 1954. године. Дакле, за сваку доктрину противник је тражио одговарајући одговор, а „једностране“ доктрине смењивале су доктрине које су подразумевале комплетан ангажман оружаних снага, тј. интервидовске и интерродовске активности. У пракси се показало да ниједна доктрина, у континуитету, нема дуг век.

У Другом светском рату показало се, приликом извођења операција, да је неопходно комбиновање свих видова и родова, као што је предвидео Де Гол и, независно од њега, Тухачевски у својој доктрини „дубоке битке“.⁶ Међутим, Немци су елементе те доктрине увежбавали у шпанском грађанском рату и управо су на основу ње стигли муњевито („блицкриг“) до Атлантика и Москве, уз изразито коришћење тандема „панцир“ – „штука“. Борба на великој дубини довела је стратега у ситуацију да у војну употребу уведу научне методе организације рада. У Другом светском рату дошло је до још једне квалитативне промене у војној стратегији – уведен је концепт масовног уништавања непријатељеве позадине бомбардовањем класичним и атомским бомбама ради поштеде своје „живе силе“ и сламања противника. Тим је афирмисана Доухетова доктрина, а тај концепт, као доминантан, уобличио је у доктрину „масовне одмазде“, 1954. године амерички министар спољних послова Џон Фостер Далс, јер су САД тада имале над СССР-ом техничку преоћ. Кад је створио услове, СССР одговорио је доктрином Соколовског,⁸ заснованој на примени ракетно-нуклеарног наоружања. Сједињене Америчке Државе су прво покушале да се супротставе тој доктрини 1961. године, доктрином „еластичног одговора“, 9 саветника председника Кенедија, генерала Тејлора и Кисинџера уз подршку министра одбране Макнамаре. Та доктрина је покушај, прво да се отклони ескалација мањих сукоба употребом снага за брзе интервенције и стварањем савеза војних, а потом, уколико дође до ракетно-нуклеарног напада СССР-а на САД, да се уповавањем виталних средстава у

⁶ Д. Павличевић, Војна крајина, СА „Либер“, Загреб, 1984, стр. 122.

⁷ Исто, стр. 143.

⁸ Исто, стр. 150.

⁹ Исто, стр. 157.

силосе у земљи одговори на напад и створе услови за коначну победу. Пошто доктрина „еластичног одговора“¹⁰ не отклања опасност, од масовног разарања њихове територије, САД одлучиле су да наставе трку у наоружавању.

Кисинџер, као министар спољних послова САД, иницирао је развој 1968. године нове генерације авиона *F-14*, *F-15*, *F-16*, *F-18*, *B-1*, а посебно ракета „Першинг“ (чији је домет 1.800 km, скретање до 40 m, бојне главе 400 КТ), као и крстарећих ракета. Године 1973, уз помоћ вештачки изазване нафтне кризе и страха од СССР-а Сједињене Државе су приволеле западну Европу да прихвати финансирање трке у наоружавању. Тај програм је настављен и приведен крају, тако да су 1980. године САД биле спремне да, користећи геополитички положај, окруже СССР новим оружјем и, посебно да угрозе његов европски део.

Наставак трке у наоружавању и расплет до садашњих дана најбоље показују колики је утицај техничког чиниоца на стратегију оружане борбе. Визионарска је била процена др Златка Рендулића, коју је дао у интервјуу часопису „Данас“ 1982. године, да је техничка премоћ САД над СССР-ом критична, па је аргументовано засновао хипотезу да САД могу да победе уколико прве изведу напад, а да СССР, ако први нападне, може највише да извуче нерешен резултат. Сматрао је да трку у наоружавању СССР мора да настави, а пошто је економски већ исцрпљен, могући су за десетак година, драстични заокрети у његовој политици. Погрешно је само у процени времена – то се десило за три године, а резултати су се показали након седам година. Рендулић је добро уочио да САД праве радикалан искорак у надметању са Совјетским Савезом. Наиме, Тејлорова доктрина „еластичног одговора“ била је слаб (до тада једино могућ) одговор на доктрину Соколовског. Увођењем у употребу ракета „Першинг“ II и крстарећих ракета, којима су САД окружиле СССР (посебно европски део), неутралисана је вредност те доктрине. Рендулић је поставио хипотезу: уколико САД дођу до прецизних података о локацијама и карактеристикама центара везе и командних места у СССР-у за шест минута могу синхроним акцијом ракета „Першинг“ да униште знатан део система командовања у СССР-у и онемогуће противудар по САД интерконтиненталним ракетама (јер је за активирање тог командног система потребно 30 минута), а потом могу да пристигну њихове стратешке ракете и униште мање значајне објекте у Совјетском Савезу. У случају да СССР први нападне интерконтиненталним ракетама, САД имају довољно времена за лансирање својих ракета, чиме се постиже нерешен резултат. Без обзира на то што је то била идеалистичка процена (јер увек постоји проценат грешке и промашаја), над СССР-ом се надвила велика опасност и он је требало да настави трку у наоружавању (поготову што су САД најављивале развој космичког оружја). Међутим, СССР за то није имао економске снаге. У његовом руководству већ је 1985. године

¹⁰ Исто.

превладао став да треба предузети мере за промену стања, тј. за престанак трке и стимулisaње становништва на већи рад. Да су Рендулићеве процене биле тачне види се и из детаља светских догађаја. Сједињене Америчке Државе су имале могућности за интензивна електронска и друга осматрања СССР-а и прикупљање потребних података о циљевима ракета „Першинг“. Приликом обарања корејског путничког авиона „Дамбо џет“ над Сибиром, на нехуман гест СССР вероватно је натеран великом сумњом, јер су путнички авиони Запада често дрско напуштали регуларни коридор лета и провоцирали „откривање“ система противваздушне одбране СССР-а у одређеној области, стварајући могућност да евентуално тада амерички сателити сниме положаје и карактеристике рада тих система. Својим ракетним средствима, која су по могућностима слична „Першингу“ (само мање прецизна), СССР није могао поуздано да угрози САД јер није имао фиксне лансирне рампе (које су неопходне ради прецизности поготка), а лансирање са пловних лансирних рампи не обезбеђује одговарајућу прецизност (у функцији тога могу се разумети догађања око Гренаде).

У таквој ситуацији, руководство СССР-а одлучило се на заокрет у унутрашњој и спољној политици. Оличење тог заокрета је Михајло Горбачов, који је желео да повећа мотивацију становништва СССР-а, али и да очува моћну државу као гарант одбране од агресивног Запада. Међутим, Запад управо то није желео. За тако велики циљ Горбачов очигледно није имао довољно умећа, а ометали су га „симпатизери“ Запада и унутрашње конзервативне снаге, окоштале и нереалне, али још довољно утицајне да направе штету. Последње године његове власти летина је остала необрана, па су у току гладне зиме, уз подршку Запада, симпатизери Запада преузели власт и довели до распада Совјетског Савеза без употребе војне силе.

Садашње стање

После рушења биполарног светског система Запад на основу економске и техничке премоћи, спроводи у потпуности већ раније започети концепт за реализацију својих циљева – стављање под контролу одређених простора, који изводи у три етапе (са жељом да циљ постигне већ током прве етапе):

- рат ниског интензитета (сломио Пољску и СССР);
- напад ваздухопловно-ракетним снагама са дистанце (сломио Ирак у рату у Персијском заливу);
- после разарања противничких виталних објеката и система, уводи у борбу оклопно-механизоване јединице, које треба само да осигурају победу, која је, практично, постигнута у другој етапи.

Сједињене Америчке Државе, свесне своје предности, настављају да јачају техничку опремљеност војске, а отпочеле су и рад на остварењу прве фазе „космичког оружја“. Наиме, уз сателитску подршку, планирају да са великих ваздухоплова ласерским зрацима туку циљеве. На

реализацији ласерског оружја ради ваздухопловна индустрија САД обједињена у „Боингу“. Резултат још није изван, јер је потребно у ваздушном простору, тј. на летелици, обезбедити изузетно велику количину енергије, која је неопходна за формирање разарајућег ударца по објекту на земљи или у ваздушном простору, али чињеница да су САД издвојиле средства за тај рад указује на то да имају озбиљне разлоге да очекују успех.

У садашње време развој оружаних снага и војне стратегије карактерише техничка превоћ Запада, који влада светом уз употребу релативно малобројних снага. Међутим, постоји реална могућност да се из садашњег светског система с једном суперсилом развију нови светски центри моћи: првенствено Немачка, али и Русија, Енглеска, Француска и земље Далеког истока.

Предлог стратегије одбране малих земаља

Поставља се питање, на основу наведеног, шта мали народи пред таквим противником треба да учине? Војна историја и многи аутори¹¹ уче нас да се рат не може добити везивањем само за одбрану, па се чини примереним концепт под називом „еластично одвраћање“:

1) мала земља треба да тежи да постане скуп циљ с аспекта општих интереса креатора „новог светског поретка“ (који жели експлоатацију људи и територије у материјалном и еколошком смислу);

2) евентуални стратешки интерес велесиле за простор мале земље треба решити дипломатским путем.

Да би остварила први циљ мала земља треба, на основу анализе система вредности великог противника, да утврди просторе и вредности чије би га угрожавање највише погодило. Затим, треба да сконцентрише све напоре за обезбеђење средстава којима би се поуздано могли угрозити одабрани циљеви. Осим тога, треба да изграђује што „жилавију“ противваздушну одбрану, којом треба да обезбеди време за употребу средстава за одвраћање и да напад учини што скупљим по непријатеља.

У нашој ситуацији наведени концепт значи следеће: ако смо кадри да угрозимо, на пример, значајне зоне на простору агресора, или у мору, бићемо прескуп циљ с аспекта глобалних циљева носиоца „новог светског поретка“, посебно ако мудро привредном политиком обезбедимо сарадњу Запада (првенствено производња здравије хране, ангажовање знатних капацитета затечене индустрије, коју карактерише могућ високи квалитет и јефтина радна снага, ангажовање наше грађевинске оперативе и изградња саобраћајних и енергетских комуникација кроз земљу).

¹¹ Х. Александер, *исто*, стр. 43 и 44.

До разбијања СФРЈ, наша земља је имала у односу на своју величину, веома развијену и успешну производњу многих оружја, а наменска индустрија је остваривала значајан део државног извоза. Научнопројектантски капацитети били су првенствено стационирани у Београду: Војнотехнички институт, Ваздухопловнотехнички институт, Институт „Пупин“, „Иво Лола Рибар“, Војногеографски институт као и снажни капацитети Београдског универзитета (а по одређеним дисциплинама и Универзитета у Новом Саду и Нишу). У Србији су стационирани значајни производни капацитети машинске и електроиндустрије: „Црвена застава“, „Застава“, „УТВА“, „ФАП“, „Прва петолетка“, „Крушик“, „20. октобар“, ЕИ Ниш, „Север“ итд.

Почетком рата, због санкција које су увеле Уједињене нације дошло је, упоредо, до престанка производње и одлива стручног кадра. Према истраживањима проф. др Владимира Гречића,¹² земљу је напустио велики број првенствено млађих стручњака. Само 1993. године око 600 факултетски образованих особа отишло је из земље, док је, према подацима активиста из Канаде С. Шкорића, у Канаду током те године стигло 9.420 младих и стручних људи (од занатлија до доктора наука). Гречић је утврдио да је најбројнија група људи старосне доби 30–36 година, јер су ти људи и најпогоднији за уклапање у нову средину. Тиме је нанесена двострука велика штета земљи: прво, цена школовања једног стручњака у нас креће се од 50.000 до 100.000 долара, а према међународним ценама 300.000 долара (то за 1993. годину износи 600 × 75.000 – 45 милиона долара односно 180 милиона долара). Дакле, то је поклоњено Западу. Друго, наша земља је изгубила значајан потенцијал, јер су ти млади стручњаци били у фази прихватања суптилнијих послова од старијих колега. Међутим, још није настала катастрофа, јер у земљи је остао кадар старосне структуре од 40 до 65 година, који је досад остварио релативно велике пројекте („Орао“, „Г-4“, Т-84, „Огањ“, УПППД). Катастрофа ће настати ако тај кадар не буде ангажован, јер неће имати ко да обави виталне задатке и да младе уведе у посао. Велика је заблуда и непријатељски чин резонување попут, „ако нам затреба, послаћемо малу групу на студије на Запад и решити питање“. То неће ваљати, јер искуство и сигурност у раду стичу се дугим заједничким радом актуелне и бивших генерација, те је неопходно да се одржи континуитет у креативном раду. Приликом одлуке о ангажовању домаћег кадра не треба се поводити за великим бројем запослених у нашим институтима до 1991. године, с обзиром на то да су били предимензионисани због интереса појединаца и не треба потцењивати полет и жељу младих да не напуштају земљу.

¹² В. Гречић, *Убрзан одлив стручњака као последица санкција*, САНУ, LXXVI, 1994.

Опreme и средства за рад у институтима и фабрикама били су до 1991. године на завидном нивоу, а онда су, услед прекида, местимично растурина средства за рад и, делимично услед слабог одржавања, много опреме је запуштено. Међутим, много тога се може помоћу малих средстава оправити и комплетирати. При овоме, треба се ослободити тезе убачене са Запада о застаревању опреме. Средство за рад може бити исправно или неисправно, а ако је исправно, мање је или више економично. Ми треба да будемо свесни тога да у следећем периоду морамо да будемо јефтина и упорна радна снага. Дакле, уз веће самопоуздање водећих људи, могу се остварити постављени циљеви.

Из анализе лицитације за добављаче горива за РВ САД може се уочити да САД планирају своје присуство у Босни до 2003. године.¹³ Очигледно, рачунају да ће за то време завршити процес реструктурирања претходне Југославије и Балкана, при чему им је могући циљ и уситњавање СР Југославије.

Постојећи финансијски проблеми могу да се реше правилним функционисањем државе, затварањем сиве економије и коришћењем Рузвелтове методе. Такође, имамо значајну потенцијалну кадровску резерву у Србима у расејању, који се могу, уколико се у земљи стекну економски и политички услови, ангажовати у облику гостујућих професора и стручних експерата. Осим тога, уколико се буду правилно вредновали стручњаци, може се очекивати и повратак дела кадра који је отишао из земље.

Литература:

1. Y. Bodanski, *Offensive in the Balkans*, London, IMC LTD 1995.
2. П. М. Галоа, *Алахово сунце заплъускује Запад*, „Сфаирос“, Београд, 1995.
3. З. Рендулић, интервју часопису „Данас“, 1982.
4. Ж. Р. Турну, *Генералова трагедија*, „Култура“, Београд, 1969.
5. В. Черчил, *Мемоари*, „Просвета“, Београд, 1964.
6. М. Максимовић, *Наши исељеници у свету*, „Политика“, 4. август 1996.

¹³ З. Пироћанац, *НАТО у Хрватској и Босни бар до 2003*, „Блиц“ од 16. маја 1997.

Преструктурирање предузећа намјенске производње

УДК 338.246.025.88:355

Мр Мијајло Савовић, потпуковник

Узимајући у обзир разлоге који су довели до кризе у намјенској производњи Југославије, аутор указује на чињеницу да та предузећа у условима настанка и развоја тржишне привреде неће моћи да опстану у садашњој форми. Наиме, неопходно је њихово преструктурирање, што је веома сложен процес, у облике примјерене тржишним привредама (дионичарска друштва), с већинским приватним капиталом. При томе, треба водити рачуна о војним програмима, зависно од друштвених планова, па се поставља питање стратешких опредељења државе према тим предузећима. Да би се остварио најповољнији однос између ратних потреба и економских могућности земље, потребно је да се дефинише ниво издвајања за војне потребе који обезбјеђује одржавање стратегијског минимума заснованог на економској снази и потреби одбране. Због значаја за одбрану земље проблем предузећа намјенске производње има друштвено-правну димензију, па је нужна помоћ државе приликом преструктурирања тих предузећа. Аутор сматра да предузећа намјенске производње нијесу искористила могућност, с обзиром на технологију и стручни кадар, да одмах обаве трансформацију и отпочну освајање нових производа за тржиште, што би обезбидило и већу запосленост уз прихватање производње и понуђених војних програма, те да је изгубљено драгоцјено вријеме, што је, такође, отежавајућа околност.

Увод

Криза која је захватила намјенску производњу Југославије веома озбиљно је довела у питање функционисање, на досадашњим основама тог јединственог техничко-технолошког, економског и по много чему специфичног система. За то постоје објективни и субјективни разлози, а међу најзначајнијим су: дезинтеграција СФРЈ, политичка и економска криза у земљи, трансформација Војске Југославије, губитак тржишта, прекид извоза, отежано снабдијевање увозним компонентама, споро прилагођавање тржишним условима итд. Дејство наведених чинилаца на намјенску производњу, због посебног концепта организовања, израито је тешко и с бројним посљедицама. У оквиру насталих тешкоћа

намеће се потреба за њеним преструктурирањем¹ у правцу тржишне привреде.

Опредељујући њено мјесто у процесу друштвене репродукције, може се закључити да је намјенска производња интегрални дио привреде, с посебним третманом и друштвеним интересом, којег детерминишу приближно исти чиниоци привређивања као и остале привредне дјелатности, што значи да није затворен и независан систем који може самостално да постоји.

Предузећа намјенске производње у условима настанка и развоја тржишне привреде неће моћи да потрају у форми у којој се сада налазе. Њихови ефекти ће бити значајно редуковани, а за друштво неприхватљиви (скупи). Многих предности које им је досадашњи систем обезбјеђивао неће бити, па ће њихов даљи опстанак зависити од могућности свеобухватног преструктурирања. То је, поред осталог, проузроковано како смањењем државне територије, тако и реалним потребама Војске Југославије. Отуда је неопходан другачији концепт организовања предузећа намјенске производње, који ће омогућити њихов опстанак у измијењеним околностима. И не само опстанак већ и ефикасније пословање, афирмацију предузетништва и поновно укључивање на свјетско тржиште, али са измијењеним програмима. С обзиром на то да су у досадашњој пракси предузећа намјенске производње административно регулисана и усмјерена, што је у супротности с амбијентом тржишне привреде, полази се и од потребе њиховог потпуног изједначавања са свим другим предузећима и сношења потпуне одговорности за економске одлуке.

Предузећа намјенске производње у процесу транзиције

Привреде бивших социјалистичких земаља, а међу њима и Југославије, оптерећене бројним слабостима и противуречностима, претјераним мијешањем државе и доминацијом политике над економијом, испојиле су потпуну неефикасност, која се, поред осталог, огледа и у све лошијем живљењу грађана тих земаља. Ниска економска ефикасност, низак степен политичке демократије, гушење слободе предузетништва, заједно са неријешеним међунационалним питањима и вјештачким одржавањем државних творевина, довели су до распада социјалистичког система и до ратних сукоба на појединим просторима. Многи реформски покушаји имплементације тржишног система на постојеће ткиво социјалистичког друштва и напуштање централно-планске, одно-

¹ Преструктурирање је сложена активност коју предузимају предузећа ради превазилажења несклада између садашњих и пожељних перформанси, неопходних за постизање конкурентских предности како на домаћем, тако и на иностраном тржишту. Преструктурирањем се жели поставити функционисање досадашњег предузећа на посве другачији начин. Подразумијева функционисање главних пословних активности предузећа на профитабилним основама и ликвидирање послова који не доносе профит. У економској литератури и пракси неспорно је да процес свеобухватног преструктурирања има: својинску, пословну, организациону, управљачку и финансијску димензију.

сно командне економије, пропадали су, прије свега, због јаког утицаја политичких структура и њиховог немирења с промјенама.

Процес транзиције² захватио је све сегменте друштвеног и економског живота земље. Његово одвијање, под бременом разноврсних проблема и недаћа својствених социјалистичком друштву, које је упорно изграђивано неколико деценија, није ни лако ни једноставно. Бројне су тешкоће на том путу, надања и претпоставке које је потребно испунити да би се земља и њени грађани нашли у амбијенту тржишне привреде и демократије. Промјене ставова, мишљења и генерацијски изграђиваних одређења система који силази с позорнице наилазе на бројне препреке. Брзина процеса, чија се неминовност не доводи у питање, зависи од схватања да без приватне својине, односно њене доминације над осталим облицима својине, није могуће градити систем тржишне привреде и политичке демократије.

За привредне субјекте намеће се нужност радикалне измјене свих елемената унутрашње структуре да би се успјешно могли уклопити у тржишни образац понашања модерне економије коју доноси процес транзиције. Успостављање многих функција примјерених тржишној привреди, које су у самоуправној и договорној економији биле непознате, омогућиће лакше превладавање стања неефикасности, побољшање сопствене позиције и постизање конкурентске способности. Ниједан привредни субјект не смије остати изван тог процеса, јер од спремности и способности да иницирају промјене и да их прихвате као нужност зависи њихова судбина.

У оквиру свеукупних промјена на глобалном међународном и унутрашњем плану нашла се и намјенска производња, која, у извјесном смислу, промјене доживљава, чак, драматичније од осталих дјелова привредног система. Разлога за то има више, а међу најзначајнијим су: заустављање трке у наоружавању, распад појединих војних блокова, огромни вишкови наоружања и војне опреме у свјетским размјерама, смањење издатака за војне потребе итд.

Ванекономски критерији у пословању и утицај државних органа на основне пословне функције негативно су се одразили на положај намјенске производње – предузећа нијесу у потпуности оспособљавана за самосталан развој и прилагођена тржишним условима привређивања.

Подаци о инсталисаним капацитетима и о степену њиховог коришћења у досадашњем периоду указују на њихову предимензионираност, како у односу на економску снагу, тако и у односу на стварне потребе земље. То је једна од основних карактеристика намјенске производње, а посљедица је несигурних параметара на основу којих су капацитети

² Транзиција у економији значи прелазак из нетржишне у ефикасну тржишну привреду и укључивање у свјетске привредне процесе. Значајан предуслов за спровођење транзиције јесте јасно одређење државе (владе) за изградњу тржишног система и отварање ка свјетском тржишту. Подразумијева покретање, управљање и подстицање више паралелних процеса, а прије свега изградњу и имплементацију одговарајућег *економског система* (тржиште, тржишне институције и механизми) и одговарајуће *економске политике* (макроекономска стабилизација, либерализација и дерегулација).

дефинисани: орјентационих потреба оружаних снага засниваних на високом војном буџету и процијењеног извоза. И једна и друга претпоставка показале су се као изузетно нестабилна величина.

Бројни објективни и субјективни чиниоци утицали су након 1989. године на стагнацију и пад свих квалитативних показатеља привређивања, тако да се намјенска производња нашла у веома незавидном економском положају. На кашњење у тржишној орјентацији, поред субјективних слабости, утицао је и недефинисани статус намјенских капацитета и нереална очекивања од Војске Југославије да ће им омогућити већу запосленост. У условима потпуног губитка иностраног, а великим дијелом и домаћег тржишта, ниског коришћења капацитета и немогућности државе да решава њихове тешкоће и проблеме, та предузећа су принуђена да се сама сналазе на уском тржишном простору, у нимало завидном положају, насталом губитком предности које су деценијама имала у односу на остала индустријска предузећа, с организационом структуром и структуром капитала неадекватном за предузећа тржишног типа привреде.

Спровођење привредне и друштвене реформе у Југославији, односно прелазак на тржишну економију, захтијева потпуно другачији концепт и третман предузећа намјенске производње у процесу друштвене репродукције. То, такође, подразумева и другачији приступ проблемима тих предузећа у смислу ослобађања од претјераног административног регулисања и искључивања монополског понашања. У вези с тим, због знатно измијењених околности у којима су та предузећа до сада пословала, у оквиру укупних трансформационих процеса, нужен је процес њиховог свеобухватног реструктурирања у правцу тржишног начина привређивања, односно прилагођавање новонасталим условима. У оквиру тога, наметнула се потреба решавања основног проблема трансформације: власничког реструктурирања, као полазне основе на којој ће предузећа намјенске производње развијати нову развојну и пословну филозофију.

Нужан је квалитетно нов модел функционисања предузећа намјенске производње (управљање, власништво, организација, кадар), који ће бити компатибилан са тржишним начином привређивања. Реч је о веома комплексном питању, које има судбински значај за предузећа намјенске производње и привреду у цјелини. Значај се проширује и на питање суверенитета и одбране земље, у смислу стварања и одржавања одређених материјалних претпоставки за остварење тог задатка.

Процес транзиција привреда бивших социјалистичких земаља, а међу њима и Југославије, не може мимоићи предузећа намјенске производње. Због специфичног статуса, досадашњи процес њихове трансформације одвијао се присилно и уз највећу могућу цијену. Због посебног друштвеног интереса и положаја који имају та предузећа, чија је дјелатност нормирана мноштвом закона и уредби, разумљиво је што је, осим државе, незнатна заинтересованост за њихову судбину структура изван предузећа.

Тржишна привреда, као једно од крупних опредељења земље у изградњи савременог и на економској логици и предузетништву заснованог друштва, не може оставити равнодушним предузећа намјенске производње да и сама не потраже пут у том смјеру и отргну се од неоекономског концепта на којем су до сада пословала. То је једини и прави пут за превазилажење кризе проузроковане бројним чиниоцима и начин да се расположиви потенцијал употреби на ефикасан и ефективан начин.

Предузећа намјенске производње су савремени и модерни техничко-технолошки системи, који имају значајне почетне компаративне предности за успјешну трансформацију у робне произвођаче. Тако преобрађени робни произвођачи успјешно би наступали на домаћем и, уз остваривање одређених претпоставки, на иностраном тржишту. Универзална и савремена технологија која се у највећем проценту може употребити за производњу роба за цивилно тржиште, високостручни кадар, ниска задуженост и релативно нови производни погони основне су претпоставке за укључивање у тржишне токове. Намјенски карактер тих предузећа и даље би остао у мјери стратешких опредељења земље, али на другачијим основама, уз могућност да се у случају потребе намјенски карактер производње прошири до потпуног коришћења капацитета, што би, свакако, требало регулисати новим прописима из те области. Тешкоћу ће представљати, а то је уосталом својствено процесу транзиције, промјена начина мишљења, немирење са промјенама, проблеми у успостављању одређених нових односа у производњи и расподјели и уопште промјена амбијента у којем се одвијала досадашња активност.

Важан разлог за тржишну оријентацију требало би да буде неподношљиво низак степен коришћења капацитета за војне потребе и извоз, који једва да обезбеђује преживљавање намјенске производње, све мање издвајање из војног буџета за потребе опремања наоружањем и војном опремом, на једној страни, а на другој страни – још увијек значајан материјални и кадровски потенцијал тих предузећа.

Флексибилни карактер капацитета омогућиће лакше освајање, без већих додатних улагања, нових тржишних програма, што би у оквиру свеобухватног реструктурирања и уз успостављање одређених нових функција (маркетинг, предузетништво, контрола квалитета) била основна претпоставка успјешне тржишне оријентације.

Промјене, у суштини, истовјетне су са промјенама које је потребно извести у цјелокупној југословенској привреди. Одређене разлике ипак постоје, а произилазе из специфичног карактера намјенске производње у процесу друштвене репродукције. Оријентација на једног купца – ОС, онемогућавала је у извјесном смислу развој функција примјерених тржишној привреди, првенствено маркетинг, истраживање тржишта, дизајн, способност за конкурентско сучељавање итд. То су питања која

на почетку пута ка тржишту треба рјешавати. Она захтијевају много знања и умијећа и практично су нова за намјенска предузећа. Функција маркетинга која се у тржишним привредама развила до неслућених граница, како на унутрашњем, тако и на међународном плану, у предузећима намјенске производње практично и не постоји, а уколико постоји, организована је у оквиру сектора развоја или неког другог сектора. Суочавање с изазовима тржишта биће за предузећа намјенске производње неминован процес учења тржишном понашању, с обзиром на то да су она годинама била лишена таквог понашања, јер су се ослањала на административну координацију пословних активности.

Намјенска предузећа, због постојећих предности, имају могућност да питање преструктурирања ријеше на једноставнији и мање болан начин. Расположиви стручни кадар треба да буде покретач промјена, уз афирмацију личног и колективног предузетништва, као новог покретачког чиниоца развоја, својственог тржишној привреди и приватном власништву. Уз промјену стила управљања и развој менаџерства, људски чинилац би постао најважнија полуга развоја. Како у намјенској производњи, у досадашњем пословању, није било озбиљне конкуренције, то се у наредном периоду мора рачунати на тај тржишни феномен, без којег се тржишна економија не може замислити. На економско понашање и конкуренцију треба рачунати не само у реализацији тржишних програма већ и у производњи свих војних програма, јер предузећа такав облик конкуренције неће моћи да избјегну. Намјенска производња треба да се трансформише у модеран, тржишно ефикасан систем који ће, у складу с тржишним опредељењима и економском снагом земље, бити у стању да, под економски оправданим условима, производи одређена средства за потребе одбране и способна да преостале капацитете максимално ангажује у правцу производње за потребе тржишта.

Брзина и вријеме које би намјенској производњи било потребно за укључивање у тржишне токове зависиће, прије свега, од два услова, који се могу третирати и као проблеми или ограничавајући чиниоци: од кадра, спремног и способног за тржишне услове привређивања и увођење различитих иновација предузетничког духа који своје предузеће виде у будућности, и од капитала, до којег се једино може доћи на финансијском тржишту, емитовањем различитих хартија од вриједности власничког или дужничког карактера. Предузећима мора бити јасно да до капитала више неће моћи да долазе на начин на који је то рађено у претходном периоду. Она морају бити отворена за све облике капитала, чак и за капитал иностраних улагача заинтересованих за конкретне програме које би предузећима понудили на реализацију.

Предузећа намјенске производње, у оквиру важећих прописа, треба да буду обухваћена процесом приватизације, при чему треба водити рачуна о томе да не буде угрожена одбрамбена способност земље у дијелу који се односи на значај и улогу тих предузећа у систему одбране.

То даље значи дефинисање одређених специфичности које неће угрозити процес приватизације у њима нити виталне интересе земље.

У развијеним тржишним привредама основни облик организовања предузећа јесу акционарска друштва, која послују на бази капитала великог броја појединачних власника акција³, чији се интерес доминантно везује за остваривање што веће дивиденде, док интерес за управљање предузећем има периферни значај.⁴ Начин организовања акционарских друштава, у основи, омогућава да појединачни власници, са малим капиталом, не могу утицати на развојне и пословне планове предузећа. Располагају тражња дионица, као последица мале платежне способности грађана и предузећа, онемогућава да у нашој земљи, за сада, имамо крупне дионичаре, изузев државе, која дионице добија бесплатно, док тражња из иностранства, због разноврсних чинилаца, практично не постоји.

Пракса предузећа која се баве производњом средстава наоружања и војне опреме у многим земљама указује на посебан степен опрезности да, у случају када се капитал тих предузећа формира у облику акцијског капитала, његов већински дио буде у власништву субјеката који су под контролом одговарајућих државних институција. Акције у већини гласе на име, и њихов промет је ограничен без дозволе надлежних органа. Свако инострано искуство, посебно искуство везано за тржишне привреде, заслужује посебну пажњу и анализу у примјени код нас, уз уважавање реалних економских и политичких услова. Из досадашњег искуства рада предузећа намјенске производње може се закључити да ће се само мањи дио капацитета користити за војне програме, док ће већи дио капацитета бити ангажован за производњу за потребе тржишта. Због тога неће бити потребно да се ограничава промет њихових дионица, осим подјеле на редовне и приоритетне, чији ће власници имати различита права у управљању и стицању дивиденде.

Прописима о производњи наоружања и војне опреме међусобне економске односе произвођача и купца треба регулисати тако да елемент тржишности максимално дође до изражаја, а да се елемент

³ Акција је исправа о власништву на дијелу имовине акционарског друштва. Могу бити *обичне* (редовне), које дају власнику сва права, и *повлашћене* (приоритетне), које имају повлашћен положај при исплати дивиденде, али најчешће немају гласачко право. И обичне и повлашћене акције на Западу могу да буду гарантоване. Постоји и трећа група, тзв. *откупљиве* (повлашћене) акције, које се могу конвертовати у обичне. Према Закону о хартијама од вриједности, дозвољена је емисија само редовних и приоритетних акција.

⁴ Основна права из акције јесу: 1) право учествовања у раду скупштине акционара, самостално или путем пуномоћја; 2) право гласа, односно одлучивање о свим питањима на скупштини акционара; 3) право добијања свих пословних информација од управе предузећа; 4) право на сразмјеран дио остварене добити – дивиденду, по одлуци скупштине акционара, која се најчешће изражава у *готову* (на примјер, пет долара по акцији), у *акцијама* (на примјер, пет одсто у акцијама, рачунајући на укупан број акција које акционар има, нашта се не плаћа порез), а ређе у *производима* (натури); 5) право прече куповине новемиштованих акција; 6) право на дио ликвидационе масе у случају ликвидације акционарског друштва, и то послје исплате повјерилаца, и 7) право на продају (промет на тржишту капитала).

државности сведе на неопходан минимум, уз дефинисање положаја и величине специфичних капацитета и њихово организовање према Закону о предузећима. Тржишна оријентација подразумева систем рационалног организовања, на тржишним принципима пословања, уз самосталност предузећа и одговорност за економске одлуке.

Сигурно је да ће држава показивати посебан интерес за дио капацитета који задрже намјенски карактер и тај интерес неће моћи, нити смети да се искључи. Утицај државе мора да буде, прије свега, испољен у обезбјеђењу потребних средстава за одбрану и обучавање грађана, сразмјерно економским могућностима земље, и неће ометати тржишно понашање намјенских предузећа. У развијеним тржишним земљама сва предузећа која производе наоружање и војну опрему нијесу у државној својини, али држава најчешће дотацијама и куповинама утиче на развојну и пословну оријентацију таквих предузећа.

Сада готово сва намјенска предузећа, поред производње за војне потребе, производе одређена средства или обављају услуге за потребе тржишта ангажујући, углавном, исте капацитете који служе за реализацију војних програма. Стога раздвајање капацитета на оне који имају намјенски карактер и на капацитете за тржишне програме, односно постојање упоредних капацитета, не би било економски оправдано и значило би мировање или конзервацију дијела капацитета чим произведу планирану количину средстава наоружања и војне опреме.

Основни смисао прилагођавања предузећа намјенске производње тржишним условима пословања, садржан је у њиховом судбинском интересу за превазилажење постојећег стања економске неефикасности у ситуацији када се процеси крећу у правцу тржишне економије и демократије. Тај интерес испољен је у потреби већег коришћења капацитета, остваривања већег профита, стицања конкурентске предности и веће извозне експанзије. Резултати прилагођавања зависе од основних системских решења и остваривања претпоставки за успјешну трансформацију цјелокупне привреде. Најважнију улогу у том процесу свакако ће имати сама предузећа намјенске производње.

Постоје значајне могућности за активно укључивање у тржишне токове, у ситуацији када је престало снабдијевање тржишта одређеним робама које су се производиле у бившим југословенским републикама или увозиле, тако да изазовима које пружа тржиште намјенска производња неће моћи да одоли. На то указује чињеница да су, у претходном периоду, предузећа намјенске производње освојила, или је у току освајање, значајног броја производа за цивилно тржиште, као и одређени број нових војних програма. Производња и реализација нових производа, до сада је, у квантитативном смислу, малих димензија и није се значајно одразила на побољшање њиховог економског положаја. Међутим, значајно је да се у предузећима почело тржишно размишљати и дјеловати. То је, поред осталих услова које треба испунити, претпоставка будућег успјеха.

Предузетничка оријентација предузећа

Предузетничка конкуренција потискује у други план досадашње облике конкуренције и узима све већи замах у савременим тржишним привредама. Њен смисао и значај односе се на промјену самог предузећа, његове пословне и развојне политике и маркетиншке усмјерености и на доминантно наглашавање улоге предузетника. Крајњи циљ је предузетничка оријентација предузећа.

Предузећа која су прва схватила да се битка на тржишту може добити једино активирањем унутрашњих предузетничких способности појединаца и група, уз потпуну окренутост жељама и потребама купаца, имају реалне претпоставке за успјех и водеће мјесто међу конкурентима. Ново предузетништво, непознато многим предузећима, исходиште налази у подстицању креативних способности запослених и ширењу нових знања, посебно из области предузетничког менаџмента. Развој информатичке економије омогућава ново, индивидуално предузетништво, а знање и производња идеја добијају примат у односу на класичну производњу. То су разлози који опредељују да се реструктурирање предузећа схвата као процес који тече током цијелог животног циклуса, а не као једном и заувјек завршена ствар. Мања предузећа су, по правилу, флексибилнија у прилагођавању и прихватању идеја. Активирање унутрашњих ресурса, односно развој унутрашњег предузетништва, најбољи је начин да се промијени организација и понашање предузећа.

Основно питање које у садашњем тренутку треба да поставе предузећа намјенске производње требало би да се односи на то како постати предузетнички конкурентан и, у вези с тим, како у условима неафирмисане предузетничке функције заинтересовати руководеће структуре за идеју унутрашњег предузетништва. Одговор на то питање, уз сагледавање процеса који долазе, требало би да је садржан у настојању да се њихов садашњи положај промијени у позитивном смјеру. Прихватање предузетничке идеје подразумијева и њено спровођење до крајњег циља, путем обезбјеђења потребних услова за развој унутрашњег предузетништва и омогућавања свим запосленим да учествују у њему. То ће бити сложен процес, оптерећен претходним стањем, које карактерише концепт организације предузећа и својине који не омогућава развој предузетништва. Анимирањем унутрашњих ресурса према будућим очекивањима, посебно у погледу предузетничког управљања и стварања нових идеја за задовољење људских потреба, могао би значајно да се побољша њихов садашњи положај.

Мотиви који могу да покрену предузетничку активност у предузећима ради остваривања новог пословног циља налазе се у самим

⁵ „Унутрашње предузетништво нов је предузетнички феномен, који је настао као облик динамичног реструктурирања предузећа и као начин пословног подстицања запослених“ (Ф. Станковић, Н. Вукмировић, *Предузетништво, нове методе и технике*, „Матица српска“, Нови Сад, 1995. стр. 41).

људима, при чему су жеља за самодоказивањем појединаца и група, престиж и истицање у друштву један од најснажнијих мотива. Увођење предузетничког начина рада, односно прелазак из стања неефикасности у ново стање, доводи до промјена постојећих односа, што изазива отпоре и неразумијевање. Препреке су бројне и у садашњем тренутку веома значајне, почев од просјечности, уравниловке, зависти, изједначавања инвентивности и рутине, и слично. Њихово превазилажење подразумева изналагање начина за стимулисање пословних идеја, иновација и предлога, како путем стварања организационих услова, тако и у финансијској подршци.

У високоразвијеним привредама појавили су се осамдесетих година тзв. *предузетнички инкубатори* (универзитетски, државни, инкубатори корпорација, франшизинга итд.), који, концентрацијом експертских пословних знања на једном мјесту, пружају помоћ предузећима да организују разноврсне облике оспособљавања предузетника из области вођења предузећа, пословног планирања (посебно у изради бизнис-плана), рачуноводства, маркетинга, и слично.⁶

Предузетничко реструктурирање намјенских предузећа отклонило би многе нерационалности у постојећем начину рада и увело многа иновативна решења, која би приоритетно требало усмјерити у правцу тржишта, односно прилагодити потребама купаца. Предузетништво, које се с правом третира као равноправан чинилац производње, значајно утиче на криву животног циклуса предузећа. Један од начина да се што дуже остане на линији успјеха јесте стално одговарање на нова искушења и изазове. Сада у свијету постоје различити начини помоћу којих се може доћи до пословних идеја,⁷ при чему увијек треба узимати у обзир да је „купац бог“ и производити само оно што купцима треба и што они желе.

Један од начина да се организациона структура (и култура) намјенских предузећа предузетнички иновира је ширење кооперантских мрежа малих предузећа и индивидуалних фирми које би чиниле *прстен око тих предузећа*. То је модел који се показао успјешним у многим свјетским компанијама. Тако, на примјер, „Кавасаки“, у Јапану, има око 3.000 кооперантских предузећа, као подуговарача, који поручбине реализују у породичним фирмама са три до пет запослених. Познате европске фирме „Сименс“ и „АЕГ“ имају више од 70.000 својих коопераната.

У креирању модела интерног предузетништва у успјешним свјетским предузећима примењује се метод *иновативних група и предузетнич-*

⁶ „Потребно је да друштвене институције схвате да је ПИ (предузетнички инкубатор, прим. М.С.) један од механизма за реструктурирање привреде на њиховом локалном подручју и да је потребно да у границама њихових могућности учествују у оснивању и финансирању инкубатора“ (Ф. Станковић, Н. Вукмировић, *исто*, стр. 72).

⁷ До пословне идеје може се доћи уз помоћ техника које подстичу интуитивно размишљање, куповином неког постојећег бизниса *spinn-off* (отцјеplењем), преко умјетности и заната, преко хобија и спонзорства, франшизингом итд. (Ф. Станковић, Н. Вукмировић, *исто*, стр. 72, и Н. Балабан, *Системи за подршку одлучивања – белешке са предавања*, „Економист“, Суботица, 1994).

ких тимова.⁸ Тај метод су, почетком осамдесетих година, почела да користе нека велика предузећа у Југославији, а сада се експериментално примењују у делу дионичарских друштава. Предузетничка оријентација у намјенским предузећима има реалне претпоставке, с обзиром на високостручни кадар и савремену технологију коју поседују. То подразумева и другачији приступ у начину коришћења постојећих ресурса, начину размишљања и цјелокупном пословању. Таква оријентација би била првенствено усмјерена у правцу тржишта, веће конкурентске способности, нових послова, већег профита и раста стандарда запослених.

Сегментација предузећа (трошковни и профитни центри)

Модерно друштво све више карактерише децентрализација у доношењу одлука и распад централизованих структура. Тај нови квалитет наметнут је савременим трендовима који опредељују будућност друштва. Нови трендови, умјесто хијерархијске структуре и моћи, намећу мрежну организацију, односно хоризонтални распоред моћи и одговорности. Таква организација усмјерена је на сарадњу, већу мотивацију, ефикасност и креативност у раду. Развој технологије и прелазак из индустријског у информатичко друштво намеће децентрализацију предузећа, односно његову подјелу на већи број организацијских дјелова који постоје самостално. На тај начин се стварају могућности за непосредно мјерење трошкова и остварене зараде сваког дијела структуре, обезбеђује већа мотивација запослених и унапређује систем управљања у предузећу.

Полазни елемент за ефикасан систем управљања јесте сегментација предузећа, односно концепт вишесегментног предузећа, тј. сваки дио има могућност за тржишно понашање, тржишно вредновање резултата рада и аутономност у доношењу одлука. Сегментација је погоднији метод за велика предузећа, али се може примијенити и у мањим предузећима. Ако за такву подјелу, с тржишним одређењем, нема услова, неопходно је да се дефинишу мјеста трошкова која имају одређен стандард зависно од дјелатности којој припадају. До стандарда се може доћи преузимањем из успјешних предузећа или из сопственог искуства. Свако мјесто трошкова треба да има свој обрачун, који се за одређени временски период упоређује са стандардом и на тај начин се изводе одговарајући закључци о успјешности посла.

Намјенска предузећа су веома погодна за дефинисање процеса у њима на више *профитних центара*, који могу бити повезани у функционалну или федералну организациону структуру. Профитни центри су у могућности да резултате рада валоризују самостално на тржишту или у кооперантском ланцу према другим субјектима или организационим цјелинама. У оквиру профитних центара може се формирати један или

⁸ Ф. Станковић и Н. Вукмировић, *исто*, стр. 132–140.

више *трошковних центара*, који могу бити организациони дио, служба, средство и радно мјесто, односно сваки дио предузећа у којем се јасно могу дефинисати трошкови. Такво опредјељење омогућава предузећу да стављањем у центар трошкова, као једне од најзначајнијих економских категорија, снажно утиче на њихову величину. За успјешно управљање у оквиру трошковних и профитних центара неопходно је увођење система, као што су стандардизација, типизација, унификација, информатика и контрола квалитета.

Унапређење система квалитета

Систем квалитета је нова филозофија и нов приступ организацији свих функција у предузећу. То је савремен стил руковођења и пословне културе који у средишту има комплексан системски приступ испуњења захтјева и потреба купаца, односно окренутост тржишту свих функција предузећа, при чему људски чинилац има посебну улогу и одговорност. Елементи система квалитета⁹ чине одговорности, мјере и поступци, чијом се примјеном и спровођењем обезбјеђује захтијевани ниво квалитета у предузећу. Систем квалитета претпоставља његову примјену у свим фазама и активностима које утичу на квалитет, а које чине тзв. *петљу квалитета* (пројектовање производа и технологије, набавка, производња, контрола квалитета, паковање и складиштење, продаја и дистрибуција, уградња и пуштање у погон, сервисирање и уклањање неупотребљивих производа). Осим тржишне и пословне димензије, систем квалитета омогућава човјеку квалитетнији ниво живота, безбједност и заштиту здравља.

У свакој пословној активности која утиче на квалитет неопходно је дефинисати одговорност и овлашћења за квалитет, ефикасну организацију за спровођење система квалитета, обезбиједити ресурсе (опрему за пројектовање и развој, опрему за производњу, контролу и испитивање, рачунарску опрему, стручњаке итд.), ефикасно спроводити поступке контроле свих активности које утичу на квалитет и дефинисати и публиковати документа којима се успоставља систем квалитета у предузећу: *политика квалитета* (основни документ), *пословници о квалитету*, *плани и програми квалитета* (шта, ко, како, када и чиме да уради у оквиру система квалитета) и *записи о квалитету* (резултати у домену квалитета).

⁹ Према ономе што прописује стандард JUS ISO 9004, систем квалитета има следеће елементе: 1) одговорност руководства за квалитет, 2) принципе система квалитета, 3) провјеравање система квалитета (интерно), 4) трошкове квалитета, 5) квалитет у маркетингу, 6) квалитет пројекта (производа), 7) квалитет у набавци, 8) квалитет у производњи, 9) контролу производње, 10) верификацију производа, 11) контролу мерне, контролне и испитне опреме, 12) неусаглашеност, 13) корективне мјере, 14) паковање и функцију послје производње, 15) сервисирање послје продаје, 16) документацију и записе о квалитету, 17) кадар, 18) безбједност производа и одговорност за квалитет производа и 19) коришћење статистичких метода.

Нови приступ систему квалитета подразумева и његово нормативно дефинисање. Стандардима¹⁰ се прописују правила, методи инспекције и норме неопходне за израду производа довољно високог квалитета (стандарди серије 9000). Међународне стандарде о систему квалитета прихватила је и наша земља као одговарајуће ЈУС стандарде. Стандардима серије ISO JUS (9000-9004) управо се дефинише да одређени произвођач роба или услуга има све предуслове да ће производ (услуга), ако је први пут био квалитетан, бити квалитетан и сваки други пут, а за најсложеније и непоновљиве послове (пројекте), гдје је изражена велика неизвјесност и ризик, посао се увијек мора добро урадити „из прве“, јер уколико се посао добро не уради „из прве“, неће бити друге прилике.

Треба узимати у обзир да нормативно регулисање, само по себи, не обезбјеђује очекивани резултат уколико систем квалитета не прихвате све структуре у предузећу. У многим нашим предузећима, због ниске културе квалитета рада, недостатка управљачких знања, непостојања политике квалитета, ниског нивоа радне дисциплине итд., квалитет се поистовећује с квалитетом израде, а његово обезбјеђење контролисањем у процесу производње. Развој система квалитета подразумева превазилажење таквог, традиционалног и погрешног, схватања квалитета и стварање неопходних претпоставки за прелазак с инспекције на превенцију. То захтијева обезбјеђење високог нивоа квалитета свих процеса, уз примјену бројних техника: стандардизације, типизације, унификације, информатике, иновације, образовања, мотивације за квалитет итд. На тај начин стварају се претпоставке за увођење *система тоталног управљања квалитетом*, и омогућава побољшање ефикасности, флексибилности и конкурентности. Да би систем био успјешан у њему мора да учествује сваки појединац из свих организационих дијелова предузећа, од врха до дна хијерархијске структуре.

Када је о квалитету ријеч, први задатак руководећих структура у предузећима треба да буде дефинисање система квалитета и процеса образовања, а посебно мотивисање запослених да прихвате и примјењују систем квалитета. За дефинисање програма и поступака којима би се унаприједио систем квалитета неопходно је коришћење искустава других успјешних предузећа, посебно из развијених тржишних земаља. То је процес који тече континуирано, а за остварење значајнијих квалитатив-

¹⁰ Међународна организација за стандардизацију – ISO (*International Organization for Standardization*), са сједиштем у Женеви, издала је 1986. године Међународни стандард ISO 8402 – квалитет – рјечник, а затим:

– Стандард ISO 9000 – Стандарди за управљање квалитетом и обезбјеђење квалитета;

– Стандард ISO 9001 – Модел обезбјеђења квалитета у пројектовању и развоју, производњи, уградњи и сервисирању;

– Стандард ISO 9002 – Модел за обезбјеђење квалитета у производњи и уградњи;

– Стандард ISO 9003 – Модел за испитивање квалитета у извршној контроли и испитивању;

– Стандард ISO 9004 – Управљање квалитетом и елементи система квалитета. Развој стандарда се и даље наставља.

них скокова потребан је дужи период. Унапређење система квалитета, као једног од најважнијих задатака у процесу реструктурирања предузећа, подразумева спровођење бројних мјера ради обезбјеђења квалитета према серији стандарда JUS ISO 9000.

Чињеница је да су предузећа намјенске производње и до сада посвећивала посебну пажњу квалитету, тим прије што је ријеч о сложеним производима од којих се захтијева високи степен сигурности приликом употребе, при чему је Војска, као једини купац, захтијевала примјену посебних стандарда. То у садашњем тренутку, при тржишној оријентацији, није довољно. Квалитет производа и услуга треба да постане стратегијски циљ управљачких функција предузећа и његовог највишег руководства. Јер, квалитет се не огледа само у производу или услузи већ и у укупној способности предузећа да унаприједи сопствено пословање. Квалитет помјера активност предузећа с подручја производне оријентације на подручје тржишне оријентације, односно на подручје захтјева, ставова, вриједности и очекивања купаца. Зато његово унапређење има прворазредни значај за предузеће.

Улога менаџмента у систему квалитета постаје изузетно важна. Опредјељење за квалитет треба да постане основна преокупација, а не само формално залагање. У вези с тим, најодговорније лице у предузећу треба да се налази на врху пирамиде управљања квалитетом, а служба квалитета да буде организована као самостална служба.

Успјешна имплементација стратегије квалитета и њено стално унапређење ствара реалне претпоставке за остваривање циљне функције предузећа, првенствено повећање профитабилности, учешћа на тржишту и узајамног повјерења купаца и произвођача.

Сложеност структурних промјена

Прилагођавање структуре и организације насталим промјенама неминовност је и услов раста и развоја предузећа. Циљ је промјена садашњег стања у којем се предузеће налази како би било сагласно с окружењем. На структурне промјене у предузећу не утичу само чиниоци препознатљиви у процесу транзиције. Велике структурне квалитативне промјене у савременом свијету изузетно су значајне за пословну дјелатност предузећа. То су чињенице које снажно детерминишу одлуке предузећа. Од њиховог познавања, ажурног праћења и способности прилагођавања зависи опстанак, развој и удио предузећа на свјетском тржишту. Превазиђено је мишљење да се предузеће стално мора прилагођавати околини, а све је прихваћеније мишљење о интеракцији предузећа с околином, па и о промјени околине. Од типа понашања предузећа зависи и његова реакција на изазове из окружења.¹¹

¹¹ То М. Милисављевић и Ј. Тодоровић објашњавају на следећи начин: „Наиме, док је *неактивистичко*, ригидно предузеће, склоно да сачува континуитет и стабилност свог окружења, дотле *реактивистичко* предузеће жели да се врати у стару, компатибилну позицију са окружењем. *Преактивистички* оријентисано

За предузеће је изузетно значајан избор тренутка у којем ће покренути структурне промјене. Промјене понашања према будућим трендовима развоја услов су успеха предузећа. Чекање да се десе повољне околности, да се затим крене у промјене структурног карактера пријети предузећу опасним заостајањем у развоју. Зато је боље да предузеће само иницира и приступи промјенама него да то чини силом прилика. Вријеме прелаза из једног система у други погодује настанку промјена структурног карактера. За спровођење промјена предузеће мора да има јасан план и критичну масу производних ресурса. Промјене се обично одвијају као процес модификација или измјене производног програма, капацитета, технологије, тржишне оријентације, финансијске, кадровске и организационе структуре. За структурне промјене предузеће се одлучује у случају несклада између постојеће позиције и позиције у којој жели да буде. Оно мора да има визију будућности и да зна шта жели да постигне промјеном структуре. Код предузећа која су годинама била под патронатом државе, осигураном продајом и платама, у привреди која је оскудјевала тржишним механизмима, промјене структурног карактера наилазиће на највеће отпоре и тешкоће. Отпори ће, углавном, бити идеолошке природе, уз тешкоће промјене начина понашања и схватања да више не постоји свемоћна рука државе која ће решавати проблеме предузећа. Предузеће само мора научити да плива у немирним водама тржишта са безброј замки и опасности. Управо ти и такви проблеми иницираће структурне промјене у предузећу. Промјене тешко прихватају структуре у предузећу које сматрају да им се позиција може погоршати.¹² Велики дио предузећа није у стању да сам изведе промјене структурног карактера, па им је неопходна стручна помоћ државе, специјализованих институција и тимова стручњака из те области.

Структурне промјене у предузећу могу се успешно извести промјеном тржишне оријентације, уз коришћење постојеће технологије (у потпуности или са мањим модификацијама), посебно у случајевима када је предузеће „изгубило“ неке тржишне сегменте, домаће или иностране, па се мора оријентисати на развој нових производа, освајање нових тржишта, и сличног. У садашњем тренутку такав приступ се озбиљно намеће у развојној филозофији предузећа намјенске производње. Избор тржишта је, свакако, кључна одлука коју доноси предузеће, јер оно дефинише подручје његове пословне дјелатности. Промјена тржишне

предузеће, пак, гради позицију како би искористило предности које настају у будућем развоју догађаја, док *интерактивистичко* предузеће се адаптира окружењу и обрнуто, адаптира окружење себи, да би обезбедило дугорочни поступак“ (*Планирање и развојна политика предузећа*, „Савремена администрација“, Београд, 1992, стр. 238).

¹² „Изводљивост промјена зависи од двије особине чланова критичне масе: њихове спремности за промјене и способности да се промјене изврше. Могу бити три категорије чланова: 1) они који дозвољавају да се деси, 2) они који помажу да се деси и 3) они који ће учинити да се деси“. (М. Милисављевић, Ј. Тодоровић, *Стратегијско управљање*, Економски факултет, Београд, 1991, стр. 111).

орјентације најчешће је повезана са промјеном производног програма. Од усаглашености нових производа са захтјевима тржишта и са потенцијалом предузећа зависиће и успјех структурних промјена. Не треба занемарити чињеницу да је промјена власничке структуре основна структурна промјена, која ће снажно повући и заокружити читав процес трансформације предузећа.

Организационо-управљачки аспект преструктурирања

Нужност процеса преструктурирања огледа се у неопходности промјене основних унутрашњих структура предузећа: капитала, управљања, организације и кадра, ради побољшања сопствене позиције у смислу повећања економске ефикасности, подстицања предузетништва и иновација, прибављања додатног капитала, јачања ефикасности менаџерске структуре, и другог. Крајњи циљ је трансформација предузећа у модерне робне произвођаче који ће на ефикасан начин задовољити и потребе одбране земље и потребе тржишта, односно који ће бити у функцији укупног привредног развоја.

Преструктурирање треба да се заснива на јасној тржишној орјентацији предузећа, управљању помоћу контроле трошкова, увођењу система квалитета, овладавању цјелином функције развоја, производње и промета, уз задржавање одговорности за ефикасно задовољење потреба Војске Југославије и извоза средстава наоружања и војне опреме у количини и структури која буде одређена посебним плановима.

За разлику од тржишних економија у којима је промјена власништва, односно куповина и продаја предузећа нормална појава, гдје нови власник намеће своју организацију и стил управљања, а запослени се прилагођавају захтјевима власника, трансформационе промјене у нашим условима често имају драматични карактер, доживљавају се као губитак сопствене позиције у предузећу, губитак или промјена радног мјеста, и често су праћене отпорима и опструкцијама. То је посљедица навикнутог начина рада, сигурности радног мјеста, несношења економских посљедица за сопствене одлуке, доминације политике над економијом и уопште система који је почивао на друштвеној својини.

Осим идентификовања интерних и екстерних услова рада, неопходно је да се у предузећима схвати да су промјене нужно и једино средство за превазилажење кризе и стварање услова за ефикасније пословање. Нужно је да запослени схвате да предузећа више не могу опстати на концепту према којем су почетно организована, у условима у којима им је држава обезбјеђивала послове, продају и зараду без обзира на ефикасност.

Развој организације и пословне културе је мукотрпан посао који захтијева много стрпљења и времена. То се огледа у промјени понашања, начина мишљења и односа у предузећу. Ослања се на људе, посебно оне с лидерским способностима, који ће координирати и усмјеравати све активности у предузећу. У оквиру укупног процеса трансформације

неминовна је промјена начина управљања, односно реструктурирање управљачких функција у предузећу. Људи треба да почну да мисле на нов начин, да се предузетнички понашају, да развијају креативност и способност за прихватање ризика.

Процес свеукупног реструктурирања предузећа намјенске производње одвија се у условима организационо неадекватне структуре самих предузећа, ниског степена коришћења постојећих капацитета, недовољне мотивисаности запослених, неефикасног система управљања, без довољно професионализма и конкуренције, ради дефинисања јасне стратегијске визије, афирмације планирања, принципа предузетништва и конкуренције, менаџерске и осталих функција неопходних за укључивање у тржишну утакмицу. Реструктурирање је потребно и због тога што у својински нетрансформисаним предузећима, с недефинисаном својином, недостаје конкуренција знања и способности, власничка мотивисаност и заједничко усмјеравање ка крајњем циљу. Увођење дионичарског капитала и нове управљачке структуре неће аутоматски довести до стварања ефикасног система, већ ће само створити неопходне претпоставке значајне за остварење циљне функције, односно веће ефикасности, мотивисаности и профитабилности.

Очигледно је да у оквиру свеобухватног реструктурирања предузећа намјенске производње, због интереса који имају за систем одбране земље и унапређење привредног развоја у цјелини, треба да одаберу стратегијску опцију за оздрављење¹³ којом ће се очувати њихова виталност и постојећи производни потенцијал. Приликом размишљања о суштинским промјенама (организационе, управљачке итд.) увијек треба узимати у обзир почетне услове у којима се предузећа налазе. За разлику од предузећа на Западу, која су развила модеран систем флексибилне организације с информационом основом, у нашим предузећима, која су више деценија без титулара својине, с неразвијеним и деградираним системом управљања, не постоји мотивација за промјене организационог и управљачког карактера. Зато се у конципирању нове организационе и управљачке структуре мора поћи од почетка, уз коришћење искустава иностраних успјешних предузећа зависно од њихове примјенивости у нашим условима.

Систем управљања треба да се заснива на следећим основним концептима: маркетиншком концепту, с маркетиншким планирањем као основом за све планове предузећа, концепту контроле управљања, систему квалитета и систему информационе основе предузећа. Организациона форма и структура предузећа треба да буду конципиране тако

¹³ М. Милисављевић и Ј. Тодоровић (*Стратегијско управљање*, исто, стр. 247–249) наводе, у односу на позицију преломне тачке, следеће стратегије за оздрављење предузећа: а) *стратегија кресања трошкова* (која може брзо да обезбједи ефекте у ситуацији када се предузеће налази близу преломне тачке); б) *стратегију смањења активе* (у ситуацији када се предузеће налази далеко од преломне тачке, па на други начин није могуће смањити трошкове); с) *стратегију повећања прихода* (атрактивна у ситуацији када је предузеће близу да покрије своје фиксне трошкове и има ниске варијабилне трошкове) и д) *комбиновану стратегију* (стр. 247–249).

да служе као средство за остваривање циљева управљања, уз неопходно упостављање функција које су неразвијене или недовољно развијене, као што су функција маркетинга, развоја, планирања, квалитета итд.

Организационо-управљачки аспект програма реструктурирања предузећа обухвата бројне активности¹⁴ које треба спровести ради промјене постојеће структуре. Посебно су значајни: *производна и тржишна преорјентација*, што је посебно карактеристично за намјенска предузећа и подразумева промјену производа, канала продаје и тржишта; *реорганизација*, у смислу децентрализације, профитних и трошковних центара, елиминисање монополског понашања и слично; *редукција запослених* (евентуалне проблеме у вези с тим могуће је рјешавати уз помоћ издвојених програма, изван предузећа, у малим серијама, путем кооперативног односа по систему уговора); *управљачко планирање, информације и контрола*; *већа аутономност предузећа* и смањење државног мијешања, уз увођење управљачких тијела у предузећима с експертским знањима; *дошколовавање менаџера и других запослених; подстицајни систем награђивања; уговори с менаџерима, и друго.*

Закључак

Реструктурирање намјенских предузећа веома је сложен процес, оптерећен претходним стањем. Чини га скуп акција које треба спровести у свим сегментима пословања. То је процес који траје и који се не завршава одлуком о трансформацији, већ управо од ње почиње, и чини свеобухватни програм оспособљавања предузећа за успјешно превазилажење кризе и наступ на тржиште. Све чињенице и сазнања указују на то да се статус намјенске производње и нов модел функционисања не може спровести настојањем да се поправи постојећи концепт организације, који би почивао на чврсто опредјељеним плановима Војске Југославије, у смислу рјешавања проблема запослености постојећих капацитета и гаранција за доходак садашњој структури запослених. Прелаз на тржишну економију захтијева радикалне измјене у досадашњим облицима организовања предузећа намјенске производње. Бесперспективност даљег опстанка на основу друштвене и државне својине нужно намеће потребу реструктурирања основних унутрашњих елемената предузећа ради превазилажења постојећег стања економске неефикасности и њихово трансформисање у модерне робне произвођаче који ће бити отворени за све облике капитала.

Процес реструктурирања подразумева организовање предузећа у облике примјерене тржишним привредама (дионичарска друштва), с већинским приватним капиталом, уз потребне мјере опреза да се не угрози одбрамбена способност земље. То подразумева изградњу концепта који ће се заснивати на јасној тржишној орјентацији, управљању

¹⁴ Према Б. Церовићу, (предавања на последипломским студијама – Предузетничка економија, на Економском факултету у Подгорици, школске 1993–94. године).

помоћу контроле трошкова, афирмацији модерних тржишних функција (маркетинг, контрола квалитета, управљање итд.) и вриједности (предузетништво, спремност за иновације и слично), уз задржавање одговорности за војне програме у мјери одређеној друштвеним плановима. С обзиром на савремену технологију предузећа намјенске производње, која је углавном врхунска, стручан и веома обучен кадар и значајне истраживачке и развојне ресурсе, нужно се намеће потреба значајнијег укључивања тих потенцијала у стратегију технолошког развоја Југославије. Нужан је процес трансформације намјенске производње и с обзиром на то да је Југославија и по становништву и просторно мања од СФР Југославије. Самим тим, потребно је да се редифинишу и њена стратешка одређења, па се као нужност јавља прилагођавање развојне политике намјенске производње новој ситуацији.

Несклад између расположивих капацитета намјенске производње и потребе за капацитетима нужно намеће *отворено питање* дефинисања стратешких одређења државе према тим предузећима. Основно полазиште, у обезбјеђењу оптималног односа између ратних потреба и економских могућности земље, требало би да буде садржано у дефинисању нивоа издвајања за војне потребе у мјери која обезбјеђује одржавање стратегијског минимума заснованог на економској снази и потреби одбране.

Односе у намјенској производњи треба регулисати новим прописима тако да елемент тржишности максимално дође до изражаја, а да се елемент државности сведе на неопходну мјеру. Такође, потребно је нагласити да превазилажење кризе у предузећима намјенске производње, због значаја за одбрану земље, има и друштвено-јавну димензију. У вези с тим, нужна је интервенција државе у смислу помоћи приликом спровођења реструктурирања у тим предузећима у обиму којим се не би угрозило нормално функционисање тржишта.

Предузећа су била у могућности, с обзиром на технологију и стручни кадар, да одмах изведу трансформацију и крену у освајање нових производа за тржиште, и на тај начин обезбиједе већу запосленост капацитета. Она су, такође, увијек у могућности да прихвате производњу и војних програма у мјери коју држава понуди. Оклијевањем и губитком драгоцјеног времена нијесу правовремено искористила могућност коју су имала, па то морају урадити накнадно, плаћајући пропуст знатно већом цијеном.

Литература:

1. Мирко Васиљевић и други, *Трансформација друштвених предузећа*, Београд, 1991.
2. Веселин Вукотић, *Приватизација и развој тржишне привреде*, Институт друштвених наука, Београд, 1993.
3. Питер Дракер, *Иновације и предузетништво*, „Привредни преглед“, Београд, 1991.

4. Зборник радова I стручног скупа: *Значај стандарда система квалитета и њихова примјена у намјенској индустрији и Војсци Југославије*, Тара, 18–20. мај 1994.
5. Драган Ђуричин, *Привреда у транзицији: приватизација и повезане теме*, „Дечје новине“, Г. Милановац, 1995.
6. Драгомир Ђорђевић, *Теорија и пракса формирања цијена у војноиндустријском комплексу*, „Економика“, Београд, 1993.
7. Јанош Корнаи, *Пут у слободну привреду*, Економски институт, Београд, 1992.
8. Philip Kotler, *Upravljanje marketingom*, „Informator“, Zagreb, 1988.
9. Мирослав Лазански, *Интерни материјал о конверзији намјенске индустрије у источноевропским земљама*.
10. Љубомир Маџар, *Трансформација тржишне основе и тржишни преображај предузећа*, Економска мисао, 2/90, Београд.
11. Дејвид Отс, *Комплетни предузетник (водич за опстанак малих предузећа)*, „Привредни преглед“, Београд, 1991.
12. Група аутора, *Приватизација, нужност или слобода избора*, Економски институт, Београд, 1994.
13. Приватизација в Русији, *Сборник нормативних докумената и материјала*, Част III „Јуридиска литература“, Москва, 1995.
14. Група аутора, *Привредна реформа у 1990 – пут у тржишну економију*, Институт друштвених наука, Центар за економска истраживања, Београд, 1993.
15. Живота Ристић, *Тржиште новца – теорија и пракса*, „Привредни преглед“, Београд, 1990.
16. Живота Ристић, *Тржиште капитала – теорија и пракса*, „Привредни преглед“, Београд, 1990.
17. Симон Росе, *Деоничар*, „Привредни преглед“, Београд, 1992.
18. Саветовање економиста Југославије: *Предузећа у реформи, приватизацији и реструктурирању*, Будва, 1991.
19. Фуада Станковић, *Предузетничка економија*, „Савремена администрација“, Београд, 1989.
20. Danijel Todd, *Definice Industries a Global Perspective*, Routledge, London and New York, 1988.
21. Божидар Церовић, *Приватизација, држава и капитал*, Београд, 1991.
22. Закон о одбрани, Сл. лист СРЈ, бр. 67/93.
23. Закон о имовини СРЈ, Сл. лист СРЈ, бр. 41/93.
24. Закон о производњи и промету НВО, Сл. лист СРЈ, бр. 41/96.
25. Закон о економским и другим односима у производњи и промету наоружања и војне опреме, Сл. лист СФРЈ, бр. 25/79.
26. Закон о хартијама од вредности, Сл. лист СФРЈ, бр. 6/89 и 22/90.
27. Закон о берзама, берзанском пословању и берзанским посредницима, Сл. лист СРЈ, бр. 90/94.
28. *Анализе пословања предузећа за производњу наоружања и војне опреме Југославије*.

Михаило Обреновић

УДК 949.711:929

Мр Славица Ратковић–Костић

Ускоро се навршава 130 година од погибије Михаила Обреновића, знаменитог српског владара који је увео Народну војску (имала је око 100.000 људи), Србију учинио најјачом силом на Балкану, подигао њен углед у Европи и присилио Турке да је коначно напусте.

Прва владавина

Родио се 1823. године у Крагујевцу, тадашњој престоници Србије. Растао је поред своје мајке, кнегиње Љубице, удаљен од оца, кнеза Милоша, с којим се сусретао у време празника. Школован је у Србији. Када је 1839. године ојачана уставобранитељска опозиција, формирана из редова незадовољног сељаштва, чиновника и, нарочито, сеоских трговаца, присилила кнеза Милоша да абдицира у корист двадесетогодишњег сина Милана, Милош је напустио Србију и са собом, на своје имање у Влашку, одвео млађег сина Михаила, којег је од милоште звао Мања. Тешко оболели кнез Милан владао је само 21 дан, јер је умро од туберкулозе.¹ Требало је да га наследи његов млађи брат Михаило, који је позван натраг у Србију. Међутим, кнез Милош га дуже време није пуштао, јер се надао да ће он поново доћи на престо. У том периоду Србијом је владало намесништво (Аврам Петронијевић, Тома Вучић Перишић и Јеврем Обреновић), које је раније одређено због тешке болести кнеза Милана.² Тада су створене две јаке политичке струје: уставобранитељи и обреновићевци. Уставобранитељи, на челу са Томом Вучићем Перишићем, и јавно и тајно пропагирали су долазак на престо Карађорђевог млађег сина Александра. Чинили су све да ослабе положај Обреновића и припремали, у прво време, ограничење власти будућег кнеза Михаила. Успели су да Турска прогласи Михаила за изборног, а не за наследног кнеза, како је било предвиђено хатишерифом и уставом.

¹ Ј. Милићевић, *Влада намесништва 1839–1840. Прва владавина кнеза Михаила Обреновића 1840–1842, Историја српског народа, V–1, Српска књижевна задруга, Београд, 1994, 253.*

² Ј. Милићевић, *Милан Обреновић II, прилог биографији, Зборник МСДН 50 (1968).*

Када му је отац најзад дозволио да се врати у Србију, Михаило је, у пратњи мајке, кнегиње Љубице, пошао на поклоњење султану, који му је доделио звање „главног кнеза“, титулу „висост“ и чин мушира (маршала). Али, пошто није био пунолетан, султан му је ферманом доделио два лична саветника – Петронијевића и Вучића, његове политичке противнике, што је Михаило прихватио тек после оштрог противљења.³ У Србију се вратио марта 1840, осам месеци после смрти свога брата кнеза Милана. А. Гавриловић у својој књизи *Знаменити Срби 19. века* пише како му је у Београду приређен сјајан дочек: „При веселом осветљењу с вечери изгледаше да Београд гори у пламену. На згради Државнога Савета гораше седам хиљада кандила“.⁴

Прва, двогодишња владавина младог кнеза испуњена је жестоком династичком и страначком борбом између карађорђеваца (уставобранитеља) и обреновићеваца. Русија и Турска безуспешно су покушавале да их измире. У земљи се осећало велико врење и већи део јавности изјашњавао се за повратак старог кнеза на престо. Најактивнији у стварању народног расположења против Вучића и Петронијевића били су кнегиња Љубица и Јеврем Обреновић, супруга и млађи брат кнеза Милоша. Општи покрет против уставобранитеља захватио је Шумадију, смедеревски крај, Чачански и Подунавски округ и Мачву. Сељаци су масовно долазили у Топчидер да подрже младог кнеза.⁵ Под таквим притиском народа, у чему су учествовали и војници стајаће војске, Вучић, Петронијевић и други уставобранитељски прваци побегли су у београдску тврђаву под турску заштиту, а затим су напустили земљу.⁶ Многе њихове присталице чиновници изгубили су службу. Михаилов режим прогонио је не само присталице уставобранитеља већ и оне обреновићевце који су тражили да се Милош врати на престо. Када је августа 1840, по наговору кнегиње Љубице, дошло до побуне под вођством Петра Илића Пекете, среског начелника пожаревачког округа, и неуспелог покрета да се на престо врати кнез Милош, побуњеници су похватани, а вође осуђене.⁷

Да би подигла заосталу земљу и ојачала државне финансије влада је донела више уредаба. Сељака је највише озлоједило повећање пореза, што су уставобранитељи убрзо искористили за подстрекавање народа против кнеза Михаила.⁸ Русија, Аустрија и Турска најзад су присиле кнеза Михаила да одобри повратак у земљу уставобранитељских првака.

³ Опширније: Н. Попов, *Србија и Русија од Кочине Крајине до Св. Андрејске Скупштине*, II, Државна штампарија, Београд 1870, стр. 32–35; Д. Страњаковић, *Вучићева буна*, Српска краљевска академија, Београд, 1936, стр. 24–28; Ј. Продановић, *Историја политичких странака и струја у Србији*, I, „Просвета“, Београд, 1947, стр. 102; В. Вучковић, *Српска криза у Источном питању (1842–1843)*; Београд, 1957, стр. 6.

⁴ Опширније: А. Гавриловић, *Знаменити Срби XIX века*, год. III, Наклада и штампа Српске штампарије, Загреб, 1904.

⁵ Р. Љушић, *Србија 19. века*, Новинско-издавачка установа „Војска“, Београд, 1994, стр. 127.

⁶ Н. Попов, *исто*, стр. 52–79.

⁷ Ј. Продановић, *исто*, стр. 107.

⁸ Ј. Милићевић, *Влада намесништва...*, *исто*, стр. 257 и 258.

Наравно, они су наставили да раде против владе и да припремају буну. Турска је изричито захтевала оставке неких министара и постављење на та места њима наклоњених уставобранитељских првака, што је кнез Михаило одлучно одбио. Сматрајући да је кнез Михаило изазвао буну у Бугарској и Босни, Турска је одлучила да га уклони с престола. Специјални бечки емисар, аустријски генерал Хауер, београдски везир Чалнас-паша и уставобранитељски прваци састали су се у лето 1842. године да припреме буну у Србији. Популарност Томе Вучића Перишића и уставобранитеља у народу је повећана, јер су били за снижење пореза и за слободну сечу шума. Они су били и против повећања прихода свештенству на терет сељака, одузимања жировница од општина и њихово враћање државној каси, као и против неких других у народу непопуларних мера владе кнеза Михаила. Тома Вучић Перишић прешао је крајем августа из Земунa и Панчева у Смедерево, одакле је кренуо за Крагујевац. Ту му се предала и регуларна војска са топовима, који су били дислоцирани у Крагујевцу. Тако је почела Вучићева добро организована буна, која се проширила и на друге крајеве Србије.

Кнез Михаило је с регуларном војском кренуо из Београда ка Крагујевцу да угуши буну. Уз пут су се његове оружане снаге знатно увећале, тако да је имао јачу силу од Томе Вучића, али без артиљерије. На Метином брду, код Крагујевца, дошло је 4. септембра до борбе. Захваљујући топовима, Вучић је успео да разбије противника и натера га на повлачење. Када је добила знатно појачање, кнежева војска је код Жабара покушала да онемогући наступање Вучићевих одреда. Међутим, због издаје, није у томе успела. Када се Вучић појавио, командант Михаилове народне војске Милутин Петровић Ера наредио је својим војницима да се повуку. Нешто касније, одступила је и стајаћа војска, јер је један њен мајор пришао Томи Вучићу и тиме изазвао њено расуло. Кнежева војска наставила је да се убрзано и у неред повлачи, што се претворило у бежање.⁹ Михаило је 7. септембра стигао у Београд и, пошто од руског конзула није могао добити гаранцију за своју личну сигурност, прешао је још исте ноћи у Земун, на аустријску страну. С њим је преко границе у Аустрију прешло много његових присталица, међу којима и његови стричеви Јован и Јеврем. Из Земунa је Михаило тражио заштиту од Турске и њеног конзула, али турска влада му је замерила што је прешао у Земун, у туђу државу, уместо код паше, у београдску тврђаву. Био је то, заправо, изговор да свргну Михаила с престола.¹⁰ Тако је добро организована и храбро вођена Вучићева буна, коју су подржали незадовољни сељаци, приморала деветнаестогодишњег кнеза Михаила да бежи из Србије 1842. године.

Народна скупштина, коју је сазвао Тома Вучић Перишић, изабрала је 14. септембра за новог кнеза Александра Карађорђевића, сина Ђорђа

⁹ Опширније: Д. Страњаковић, *Вучићева буна; Историја српског народа*, V-1, Београд, 1994.

¹⁰ Д. Страњаковић, *исто*, стр. 55–82; В. Вучковић, *исто*, стр. 42–56.

Петровића Карађорђа.¹¹ Тај избор уставобранитеља потврдила је бера-
том и Турска.

Живот у изгнанству

Кнез Михаило провео је у изгнанству 17 година: од 1842. до 1859. године. Прво је живео у Земуну, очекујући да ће се вратити на престо. Међутим, када је Александар Карађорђевић и по други пут изабран за кнеза, а уставобранитељски режим био у великом успону, оценио је да његов повратак на престо није могућ, па је 1843. године отишао код оца у Беч и тамо се стално настанио.

Два изгнана кнеза, отац и син, зближили су се јер више нису били супарници на престолу. Радећи сложено на томе да се Обреновићи поново врате на престо, предност је дата старијем од њих, али су били сагласни да се не искључи ни друга могућност.¹²

У Бечу се млади Михаило није определио за систематско школовање, већ за употпуњавање образовања упознавањем Европе, њене културе и политике. Његов отац не само да је био сагласан са тим, већ му је финансијски омогућио путовања и живот по главним културним и политичким центрима Европе. Две године, на пример, трајало је Михаилово упознавање са немачким државама, Холандијом, Белгијом, Швајцарском, италијанским државама и Грчком. Касније је обилазио Чешку, Француску, Енглеску, Пољску и Русију. У свим тим државама проучавао је месецима и годинама живот, прилике, науку тамошњих народа, њихову политику и знамените личности. Таква активност и, посебно, лична познанства с многим владарима и истакнутим људима из јавног живота Европе знатно су употпунила Михаилово образовање и утицала на формирање његових политичких и културних погледа.¹³ Говорио је лепо и течно, а од страних језика одлично је знао немачки, француски и руски.¹⁴ Био је веома образован човек западњачких манира.

Ипак, највише је боравио у Бечу, где је тада живело много знаменитих Срба. Дружио се са српском интелектуалном елитом: Вуком Караџићем, Ђуром Даничићем и Бранком Радичевићем. Вуку је давао сталну помоћ и омогућио издавање многих списа, између осталог и другог издања српских народних песама, од којих је четврта књига посвећена кнезу Михаилу. Бранка је дуже време издржавао. Другу књигу својих песама песник је посветио Михаилу. Када је Бранко оболео, кнез Михаило је показао велику бригу да се песнику нађе спас, не жалећи финансијска средства за његову негу и лечење. Даничића је, такође, материјално помагао, а када је испросио кнегињу Јулију, узео га је за њеног учитеља српског језика. Материјално је помагао и многе

¹¹ Ј. Милићевић, *Влада намесништва...*, исто, стр. 260.

¹² Р. Љушић, исто, стр. 128.

¹³ А. Гавриловић, исто, стр. 30.

¹⁴ М. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српскога народа новијег доба*, Српска краљевска штампарија, Београд, 1888, стр. 485.

друге. Када је умро црногорски владика и песник Петар II Петровић Његош, кнез Михаило му је у Бечу приредио велики посмртни помен.

Михаило се 1853. оженио мађарском племкињом Јулијом Хуњади, која је по мајци била из угледне породице Зичи. Кнез Милош, а и многи други Срби, били су незадовољни Михаиловим избором. Нарочито им није било по вољи што српска кнегиња није православне вере. Сметало је то и знаменитом српском државнику тога доба Илији Гарашанину, који је оценио: „Књаз Михаило канда није погодио са својом женидбом“.¹⁵ Либерали, странка присталица Обреновића, сматрали су тај брак политичком грешком. Желели су да се разведе, па да се ожени православном руском принцезом.¹⁶ Прве три године брака Михаило и Јулија живели су у Бечу, а онда су 1856. године, уз очеву помоћ, купили лепо имање у Иванки (северна Мађарска), где су мирно и, изгледало је, срећно живели до повратка у Србију.

Када се 1853. године учинило да се Русија спрема да обори с престола кнеза Александра Карађорђевића, кнез Михаило је упутио писмо саветницима, које је оставило видан траг у политичком животу Србије и унело више оптимизма међу његове присталице. Био је то, у ствари, политички манифест, у којем се каже да је његова жеља да поново дође на престо, с тим да влада по Уставу из 1838. године, што је била значајна промена. Посебно је наглашавао да он не жели да постане владар преко буне: „Нећу ја преко лешева браће своје да се пењем на престо српски, већ када би то било срећено, рад би био да због доласка мога тамо нико не заплаче, него свако да му се обрадује“.¹⁷ У писму је тврдио да не би, ако би се на престо вратио, гонио своје старе противнике, него би гледао да измири странке. Михаило је, дакле, истицао своје право на престо, али повратак у Србију није планирао преко тајних канала, завера и буна. А када су уочи свргавања кнеза Александра Карађорђевића почели преговори о новом кнезу, Михаило је повукао своју кандидатуру у корист оца, иако је за њега била сва српска интелигенција.¹⁸

Светоандрејска скупштина (11. децембар 1858 – 31. јануар 1859) вратила је династију Обреновића на престо. Михаило је у Србију дошао почетком 1859. године, пре оца, да би му организовао дочек. Из Смедерева је отишао у сусрет кнезу Милошу, који је преко Крајине путовао кроз Србију. Отац и син састали су се у Алексинцу и заједно дошли у Београд 6. фебруара.¹⁹

Кнез Милош је по други пут дошао на престо у својој 76. години. Радио је неуморно, одржавши апсолутистичку власт. Михаило је постао очев најпоузданији сарадник. Добио је од њега врховну команду над војском. Одмах се одрекао апанаже која му је као престолонаследнику

¹⁵ Р. Љушић, *исто*, стр. 129.

¹⁶ С. Јовановић, *исто*, *Друга влада Милоша и Михаила*, Издавачка књижница Геце Кона, Београд, 1933, стр. 405.

¹⁷ Р. Љушић, *исто*, стр. 129.

¹⁸ С. Станојевић, *исто*, стр. 845.

¹⁹ М. Милићевић, *исто*, стр. 483.

припадала, а на запажен начин покушавао је да ублажи страначка и династичка трвења и прогоне, настале у земљи после династичког преврата. То је доприносило његовој популарности. У време борбе за уједињење Италије (1859) Милош му је поверио мисију код европских сила. Тада је, с кнегињом Јулијом, посетио Аустрију, Француску, Енглеску и Немачку, које је консултовао о њиховом ставу према источној политици и обавестио о приликама на Балкану. С француским царем Наполеоном III састао се два пута. У Енглеској је имао разговоре са вођом мађарске револуције Лајошем Кошутом. У повратку, дошла је с њим у Србију први пут кнегиња Јулија. Она, међутим, није била омиљена у народу пошто је била католикиња и без порода,²⁰ а њено одлажење недељом у католичку цркву, у пратњи Михаила, људи су сматрали правом народном срамотом.²¹

Поново на престолу

Творац нововековне српске државе, кнез Милош, умро је 27. септембра 1860. године. Турци нису Обреновићима признавали наследно достојанство, али су још за Милошевог живота пристали да после његове смрти дође на престо кнез Михаило. И тако је он, без сметњи, наследио оца.²²

Тридесет седмогодишњи кнез Михаило имао је изграђен, али замашан програм, с јасно постављеним циљевима. На дан ступања на престо он га је у прокламацији објавио, али не потпуно, јер из спољнополитичких обзира није могао изнети свој национални програм, тј. није могао јавно говорити о рату с Турцима. Ипак, нагласио је потребу увођења народне војске да дâ земљи „сигурност и одбрану“.²³ У прокламацији је обећао да ће закон бити највиша воља у Србији. Припремајући се за рат са Турском, кнез Михаило је сматрао да треба прекинути партијске размирице и ујединити све Србе у једном патриотском полету. Јер, Србија у којој би владар владао једном половином народа против друге и морао највише бринуту о томе да открије завере и гуши буне – таква Србија, сматрао је, не би чинила никакву снагу и морала би се одрећи велике националне политике. Сматрао је да Срби морају све да забораве што их је унутар земље делило да би сутра, у рату против Турске, били јединствени.

У прокламацији је посебно наглашено да је јака власт владара насушна потреба Србије и да само она може да уједини све народне снаге за борбу са Турцима. Зато треба прикупити сву власт у рукама владоца, који, уздигнут изнад странака и њихове нетрпељивости и раздора, мора да уведе законитост. Значи, уместо обести странке на власти, владао би закон, иза којег стоји јака кнежева власт која ће обезбедити патриотску слогу Срба.

²⁰ Р. Љушић, *исто*, стр. 130; Ј. Милићевић, *Влада намесништва...*, стр. 280.

²¹ С. Јовановић, *исто*, стр. 405.

²² Ј. Милићевић, *Влада намесништва...*, стр. 289.

²³ С. Јовановић, *исто*, стр. 145 и 464.

Кнез Михаило је одмах пресекао политичка гоњења уставобранитеља које је његов отац интензивно спроводио у току друге владавине. Опростио је све политичке кривице и увреде које су чињене њему, његовој мајци и оцу од 1839. до 1858. године, и дао присталицама Карађорђевића општу амнестију. Вратио је у службу чиновнике које је кнез Милош отпустио или им је одредио пензију. Саставио је владу од конзервативаца (карађорђевићевци) и либерала (обреновићевци), на челу са либералом Филипом Христићем. Та влада је имала задатак да створи услове за измирење странака и стишавање за земљу штетних и неподношљивих страначких страсти.

Други, веома важан циљ владавине кнеза Михаила било је снажење његове личне власти. На основу стеченог искуства, био је уверен да без чврсте руке владара Србија не може напредовати. Када су му говорили о политичким слободама, горко се смешио и, показујући дотрајала јадна сељачка кола и ситне волове, обично говорио: „Није слобода у парагнетима, праве слободе може бити у благостању, напретку и образованости народа. Нека моји Срби постану богати и образовани, они ће тим самим постати и политички слободни. Ко може тиранисати образован и имућан народ? А докле је год он сиромашан и необразован, све политичке слободе које бих му ја дао, он би употребио сам на своју рођену штету, и сваки који би хтео, могао би му их одузети кад год би хтео“.²⁴ Једном скупштинском секретару кнез је говорио: „Јесте ли опазили колико је крстова на адреси коју сте поднели? Докле год скупштинари не умеју ни свога имена потписати, дотле се Бога ми, ви младићи узалуд журите да прокламујете велике слободе“. У другој једној прилици резонувао је: „Ја могу на прсте избројати све европски образоване људе у мојој земљи. Њих нема више од десетак-дванаест. Установе једне земље не праве се за 12 највише образованих људи. Оне се морају подешавати према општем нивоу народа...“²⁵

Кнез Михаило је правдао увођење личног режима тиме што српски народ тада није био ни довољно просвећен, ни довољно богат да би му се могле дати политичке слободе. Сматрао је, стога, да је потребан један период јаке власти да би се уредила држава за добро свог народа. На Народној скупштини, 1861. године, кнез Михаило је законима увео најважније измене у државним установама и тиме, практично, спровео уставне реформе, стављајући ван снаге многе одредбе тзв. Турског устава из 1838. године. Надлежност Савета, који су предводили конзервативци, ограничена је само на законодавне послове, а независност саветника је укинута и они су доведени у положај обичних чиновника које је постављао кнез. На тај начин дугогодишња борба између Савета и кнеза завршила се губитком политичке моћи и потчињавањем Савета кнезу.²⁶ Место председника Савета кнез је поверио Јовану Мариновићу,

²⁴ М. Пироћанац, *Кнез Михаило и заједничка радња балканских народа*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1895, стр. 11.

²⁵ С. Јовановић, *исто*, стр. 218 и 219.

²⁶ С. Станојевић, *исто*, стр. 845.

умереном конзервативцу, који је дужност обављао дуго и успешно.²⁷ Задржана је Народна скупштина, само са саветодавним гласом, дакле, била је без већег политичког значаја. Посланике је постављао и мењао кнез, а могли су бити кажњени за иступање у Скупштини.²⁸ Министри, који су до тада били и под Саветом и под кнезом, потчињени су искључиво кнезу. Закон је дао и дискреционо право влади да отпушта и пензионише чиновнике. Тако је кнез темељито променио централну државну управу, што је у народу повољно примљено. Када је један старији човек видео како у башти двора високи Гарашанин, гологлав и повијен, реферише стојећи кнезу, скинуо је капу и казао: „Хвала Богу кад Србија доби кнеза који ће министрима заповедати“. Људи су били пресити борбе између кнеза, Савета и министара око превласти и веома задовољни што је кнез Михаило увео јединство управе. Нешто касније, 1866. године, извео је промене и у локалној управи. Општине, дотад организоване више на народним обичајима, добиле су законску организацију. Њихове органе бирао је народ, али је тај избор морала потврдити власт, која их је могла сменити ако не би била задовољна њиховим радом. Слобода штампе није постојала. Цензура је била веома строга, па опозиционе новине скоро није било могуће издавати. Од 1864. године цела штампа сведена је на службене „Српске новине“ и полуслужбени „Видовдан“. Имала је искључиви задатак да објашњава и брани владину политику.²⁹

Тако је кнез Михаило концентрисао сву власт у своје руке и завео апсолутистичку владавину. У стварању таквог режима имао је значајну помоћ од јаке владе Илије Гарашанина (1861–1867), једне од најстабилнијих влада Србије уопште. Кнез Михаило као владар није ништа радио из мржње или ината. Ценио је и окупљао око себе способне и карактерне људе, без обзира на то којој странци припадају, а презирао оне које је сматрао сплеткарошима. Уклонио је једног министра из кабинета зато што му је нетачно представио ствар свог чиновника, а другог што је покушао да кнежеву сестру од стрица Анку увуче у политику и њоме се код кнеза послужи. Тако је и довео за председника владе Илију Гарашанина, који није припадао партији Обреновића. Кнез је хтео да користи његово велико искуство и државничке способности, јер је Гарашанин, заиста, био један од највећих државника Србије. У свом *Начертанију* предвиђао је стварање велике југословенске државе под вођством Србије. Прихватао је идеје кнеза Михаила о рату с Турцима, па је интензивно радио на јачању кнежеве власти, склапању савеза са Црном Гором и Грчком, и припремању устанка против Турске.

Кнез Михаило је био леп човек, веома достојанственог држања. Његов секретар М. Милићевић овако га је описао: „Кнез Михаило је био човек високог раста, танка струка, врло кратак и у ходу малко

²⁷ Р. Љушић, *исто*, стр. 130.

²⁸ Ј. Милићевић, *Влада намесништва*, стр. 291.

²⁹ С. Јовановић, *исто*, стр. 233 и 238; Р. Љушић, *исто*, стр. 130; Ж. Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини 19. века*, I, Издавачка књижница Геце Кона, Београд, 1923, стр. 83; Ј. Продановић, *исто*, стр. 270.

напред нагнут. Када иде као да некуд жури, корача крупно, неједнако, и малко се у држању љуља. Коса му је у детињству била плава, доцније смеђа, а у зрелије године кестењаста. Сачешљавао ју је увек марљиво, а раздвајао на две поле раздеоком од чела до на дно потиока, брада и бркови били су му угасито смеђи; очи је имао крупне граорасте, лепе и необично миле. Глава му је била малко дугуљаста, а врат висок“.³⁰ Кнез је створио балканску копију правога европског двора, уместо двора кнеза Милоша који је подсећао на конак турског паше. Заведена су строга дворска правила и церемонијал. По први пут на кнежев двор нико није могао доћи ако није најављен, односно ако није добио аудијенцију. Дворски ред морали су сви да поштују и нико није смео да га прекрши. Једног дана из двора су вратили српског митрополита јер је дошао на честитање које није било најављено и наређено. Новоуведени протокол, по угледу на европске краљевске дворове, засметао је страним дипломатским представницима, а и многим Србима, који су раније, за владе кнеза Милоша, свраћали у конак када су желели, без икаквих формалности, као у неку народну канцеларију. Кнез Михаило је уздигао и институцију владара. Он је својој личности дао свечан и мистичан изглед, па је био први српски нововековни владар, не само по народној вољи него и по „милости бојжој“. У свечаним приликама носио је нарочито одело: калпак и атилу, сабљу искићену драгим камењем и брилијанте у мамузама. Најчешће је носио генералску униформу и црвени мундир, беле панталоне, шешир на три рогља, поклопљен великом перјаницом.³¹ Министри су кнеза љубили у руку, а он њих у чело. Његове посете народу биле су веома званичне и парадне. Тачно се знало како треба дочекати владара на улици или на селу. Наш велики историчар Слободан Јовановић пише: „Нема више оног Милошевог мешања са гомилом, нема оног његовог народског говора и сељачког поздрављања: 'Крагујевчани, кошуљо моја'! Михаило када се укаже народу, то је као икона, која не говори ништа и пред којом треба повити главу у свечаном ћутању. Народ га дочекује по овом церемонијалу: сељаци и грађани поврстани су као војници у оној улици којом кнез има да прође; наредба је да се не мичу с места и да стоје мирно, докле се он не појави. Тада сваки има да дигне десном руком фес са главе и викне три пута: „живео“. Кнез ћутећи улази у цркву. Његов се улазак оглашава звонима; за све време док је у цркви, напољу народ стоји мирно. По кнежевом изласку из цркве, парада је свршена, свет може да се разилази, али без ларме...“³²

Тако је кнежевина добила свечани изглед, а кнежева личност била је издигнута изнад обичног народа. Том циљу служили су и новозаведени

³⁰ М. Милићевић, *исто*, стр. 483.

³¹ С. Јовановић, *исто*, стр. 241. и 242; Опширније о униформама у време друге владавине Милоша и Михаила Обреновића: П. Васић, *Униформе српске војске 1808–1918*, „Просвета“, Београд, 1984, стр. 43–53; Д. Николић, *Како се облачила народна војска у Србији у XIX веку*, „Весник“, Војни музеј, Београд, бр. 17, 1971, стр. 159–171.

³² *Исто*, стр. 242 и 243.

државни, у ствари, дворски празници: дан кнежевог рођења, кнежев имендан, кнегињин рођендан, кнежева слава итд. Године 1865. свечано је обележена педесетогодишњица Таковског устанка да би се у народу подигла самосвест према Турцима и, истовремено, ојачала приврженост династији Обреновића. Том приликом установљен је Таковски крст, први орден у Кнежевини Србији. Сливен од једног топа кнеза Милоша, па позлаћен, тај орден подељен је старим Милошевим ратницима.³³ На свечаном ручку пред топчидерским двором, до кнеза и кнегиње, седеле су две Карађорђеве кћери: Сава Пљакић и Стаменка Чарапић. Иначе, родитељи кнегиње Персиде, Јеврем Ненадовић и његова супруга, редовно су позивани на дворске балове. Кнез је тиме желео да да пример за измирење странака и династија.

Угледу монархије у тада сиромашној Србији доприносила је велика дарежљивост и поклони кнеза Михаила не само са цивилне листе већ и из приватне касе. Бројни су били његови прилози у хумане сврхе. Великодушно је поклањао знатне суме новца за фонд пензионера, трошкове за репрезентацију покривао је из личних средстава, бескалатно је позајмљивао знатне износе дуката држави и београдској општини. Што је Београд тада добио Народно позориште треба захвалити кнезу Михаилу и његовој финансијској помоћи. Кнежев секретар М. Милићевић пише: „Неки Степа Филиповић био је секретар Карађорђевог. Године 1837. ступио је поново у српску службу и дошао до члана окружног суда. Послуживши неко време он, обременен старошћу, затражи пензију, а кнез Александар му да пуну плату (450 талира) у пензију. Пошто кнез Михаило преузме владу 1860, почну се ревидирати године службе свима пензионерима... Државни савет нађе да Филиповић није служио пуних 40 година, те му одузме 200 талира пензије, оставивши му само 250. Кнез Михаило, када му тај саветников акт дође не одобри га, него рече да се Савету врати с напоменом да је година службе под Карађорђевог била вреднија и тежа, него неких потоњих пет. При свему том Савет остане при својем закључку, додавши да је пропало све што је за Карађорђевог времена рађено у Србији, па, богме, и Филиповићева служба. Када тај акт прочитах кнезу, он га узе те виде имена оних који су га потписали. Затим устаде, и ходаше дуго, дуго по соби. Најпоследње рећи: 'Ја не мислим тако као Савет. За мене могу пропадати људи а историјски догађаји не могу да се избришу па да их нема. Нећу да се борим са њима. Зато одобрите им решење, али министру финансија пишите да г. Стеви Филиповићу, докле је год жив, од моје цивил листе даје колико треба да му буде равно 450 талира'".³⁴

Због свега тога упамћен је као најнесебичнији и најдарежљивији српски владар. Иначе, кнез је био увек озбиљан, замишљен, веома повучен, недружељубив, ћутљив и немо достојанствен. Волео је коње

³³ М. Милићевић, *исто*, стр. 484; М. Пилетић, *Одликовања југословенских народа XIX и прве половине XX века (до 1941)*, збирке Војног музеја у Београду, Војни музеј, Београд, 1987, стр. 21.

³⁴ *Исто*, стр. 487.

– имао је ергелу пуну расних коња. Волео је и лов и јахање, али се уздржавао да народ не помисли да занемарује државне послове. Кнежев секретар пише како га је Гарашанин, и сам страстан ловац, често наговарао да пође у лов. „А шта би рекли домаћини сељаци, видећи да јурим по лову онда када они мисле да сам притрпан народним пословима?“ одговарао му је кнез... Михаило није умео да се опходи са народом, али је сељаке и њихов живот познавао веома добро, а он је причао да је то све сазнао од своје Наке.³⁵ Савременици су писали да је кнез Михаило, онако крут, достојанствен, одлучан, понекад плаховит, подсећао на своју мајку, кнегињу Љубицу, коју је из милоште звао Нака, а која је у своје време знала да грди уплашене устанике и да их враћа на Турке или да „пиштољем у руци растерује загушљиви смрад брачног живота“.³⁶

Кнез је савесно обављао своје владарске дужности. Изузетно вредан, век је проводио у канцеларији, решавајући гомилу аката које су му ревносни министри доносили. А и његови министри били су претрпани послом и загњурени у акте, јер им је служио за узор. То је била логична последица централизације власти, када владар хоће да зна до у ситница све шта се дешава.³⁷ Историчари се слажу с тим да је кнез Михаило, по свом европском образовању и понашању, по свом одмереном и достојанственом, правом владалачком држању, био најотменија појава у Србији. Био је ретко карактеран, честит, племенит, са високим осећањем дужности и патриотизма.

Када је требало да потпише смртну пресуду не једном је рекао како је српски сељак „срећнији од кнеза Михаила, јер не мора никога убити“, па је опет пресуде ублажавао. Радовао се када је доносио и потписивао хумане законе, као што је закон да се сељаку не може за дуг продати два дана ораће земље, род с те земље, пушка, сабља, нож и два пиштоља. У лето 1862. уступио је сву своју цивилну листу држави за ратне потребе,³⁸ а своје велико приватно имање у Влашкој (Мађарска) наменио је јачању Србије ради успешног завршетка ослободилачког рата против Турске.

Увођење Народне војске

Главни циљ кнеза Михаила био је рат с Турцима, стварање слободних народних држава акцијом самих балканских народа, без мешања страних сила и, евентуално, њихова конфедерација.³⁹ То је било могуће остварити само јаком војном силом, а њу је требало изнова стварати,

³⁵ Исто, стр. 485.

³⁶ М. Пироћанац, исто, стр. 12.

³⁷ Исто, стр. 253.

³⁸ А. Гавриловић, исто, стр. 31.

³⁹ Опширније: С. Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, Издавачка књижница Геце Кона, исто; В. Поповић, *Европа и српско питање у периоду ослобођења, 1804–1918*, Издавачка књижница Геце Кона, Београд, 1940; Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Државна штампарија, Београд, 1876.

јер је тзв. гарнизона војство било малобројно (3.529 људи, од тога 120 официра).⁴⁰ Француски капетан Иполит Монден, више инжењер него војник, који је радио на изради пројекта о организовању народне војске добио је 1. октобра 1861. ресор војске, а маја 1862. постављен је на чело Министарства војске и јавних радова у чину српског пуковника⁴¹, јер „старе војводе су биле мртве или изнемогле, а младе снаге још глас нису стекле“.⁴² Нешто касније (априла 1865), уступио је своје место пуковнику Миливоју Петровићу Блазнавцу, који је и под Монденом био главна личност у Министарству војске.

Кнез Михаило је сматрао да се у једној сиромашној сељачкој земљи, као што је била Србија, могла држати само велика народна војска која би финансијски оптерећивала народ десет пута мање него 20.000 војника стајаће војске.⁴³ Зато, на његов захтев, није била даље развијана стајаћа војска, већ је у августу 1861. објављен закон о „Устројенију Народне војске“, према којем су народну војску чинили сви Срби старосне доби од 20 до 50 година, изузимајући „свештенике и неспособне“. Делили су се на две класе: прву, која је била „одмах готова да крене“, чинила је „једна четвртина пореских глава“, и другу, која је била резерва. Регрутација је обављана сваке године, уз обавезан лични излазак обвезника пред комисију.⁴⁴ Народна војска имала је све родове као и стајаћа војска: пешадију од седамнаест пукова, образованих од батаљона (батаљон је давао сваки срез, а пук сваки округ), артиљерију од шест батерија, које су биле састављене од грађана београдског и крагујевачког среза, коњицу од седамнаест ескадрона и инжињерију од седамнаест одељења пионира. Земља је била подељена на пет великих команди: Дринско-савску, Јужноморавску, Тимочку, Источноморавску и Главну средоточну (Шумадијска), са штабовима у Ваљеву, Карановцу (Краљеву), Зајечару, Свилајнцу и Крагујевцу. У сваком штабу је постављен по један мајор као главнокомандујући, затим онолико капетана колико је родова имала команда и два пута толико подофицира. Задатак им је био да регрутују, снабдевају, наоружавају и обучавају народну војску. Ти официри били су из стајаће војске и мењали су се на сваке две године.⁴⁵ Обука пешака по ротама (чете) обављана је у свакој општини

⁴⁰ С. Ратковић–Костић, *Српска војска у XIX веку. Преглед развоја од Првог устанка до Берлинског конгреса*, „ВИГ“, бр. 1–2, Војноисторијски институт, Београд, 1993, стр. 32.

⁴¹ Љ. Алексић, *Став Француске према Србији за време друге владавине кнеза Милоша и Михаила (1838–1868)*, Српска академија наука, Београд, 1957, стр. 74.

⁴² М. Милићевић, *Кнез Михаило у споменима некадашњег свог секретара*, Краљевско српска државна штампарија, Београд, 1896, стр. 39.

⁴³ Ј. Драгашевић, *Мисли о српској народној војсци*, „Војин“, Државна штампарија II, Београд, 1867, стр. 71.

⁴⁴ М. Степановић, *Регистар свију закона, указа, расписа, решења, објашњења итд., која су штампана у војним зборницима и службеним листовима од 1858. до 1882. године закључно, а имају трајне или историјске важности за војску* (у даљем тексту: *Зборник закона 1858–1882*), Краљевска српска државна штампарија, Београд, 1883, стр. 75 и 76.

⁴⁵ Исто, стр. 77–82.

недељом и празником, а батаљонска обука сваке друге недеље по срезовима. Пионири су обучавани заједно са пешадијом, али су их повремено позивали у главно окружно место, где их је обучавао инжењер. Пукови су се окупљали у јесен, после завршетка пољских радова, на петнаестодневну вежбу. Поред тога, у главним местима великих команди били су предвиђени и маневри са више пукова. У народној војсци подофицире и официре до чина капетана постављао је окружни начелник, на предлог среског начелника, командире батаљона и ескадрона – министар војни, на предлог окружног начелника, а команданте пукова – кнез, на предлог министра војног и министра унутрашњих дела. Такво уређење војске сматрано је веома економичним за државу, зато што је одело и оружје сваки војник сам себи набављао, плату нису имали, само су на вежби добијали храну. Другим речима, „цео народ је био војник, а ипак нико није служио у касарни“, што је и сељаку одговарало јер се није одвајао од пољских радова.⁴⁶

И, док је војник народне војске сам бринуо о својој одећи, 1861. године донет је „Пропис за одело регуларног војинства и жандарма“, којим је прописано да сви родови војске носе униформу истог кроја, али различите боје. Официри су на капи имали тробојну народну кокарду с почетним словима имена и презимена владара.⁴⁷ Тим прописом сасвим је измењен изглед стајаће војске, јер је нова униформа била по европском узору.

Мада, према „Устројственију“, народна војска није требало да кошта државу, јер војници су морали „одевати се, снабдевати и наоружавати о свом трошку“⁴⁸, међу дужностима штабова команди предвиђено је да „оружају“ војску, а како је у народу било недовољно оружја, уз то много застарелог, држава је, поред топова, набављала пушке и муницију. Током 1861. године било је покушаја да се оружје набави из неколико земаља,⁴⁹ што је у почетку било веома тешко, јер Аустрија и Турска нису пропуштале оружје у Србију.

Главна војна управа претворена је 1862. године, Законом о уређењу државне централне управе, у „Министарство Воено“, под којим су се налазиле обе војске – народна и стајаћа, као и војни заводи. Министарство је било подељено на три одељења: опште војно, административно и војнорачуноводно. Опште војно одељење имало је два пододељења: „лично“ и „стварно“ (материјално). Прво се бавило свим пословима који су се тицали управе народне и стајаће војске, војне полиције и судства, војнонаучних завода, као и свих персоналних односа: постављења, унапређења, премештаја, одликовања итд. Друго је обављало све послове који су се тицали артиљеријске и инжењеријске струке. Административно одељење обављало је послове који су се односили на

⁴⁶ С. Јовановић, *исто*, стр. 281.

⁴⁷ Зборник закона 1858–1882, *исто*, стр. 67.

⁴⁸ *Исто*, стр. 83.

⁴⁹ Опширније: Љ. Алексић–Пејаковић, *Политика Италије према Србији до 1870. године*, Српска академија наука, Београд, 1979, стр. 247; Љ. Алексић, *Став Француске*, *исто*, стр. 74–86.

материјално издржавање војске, а њему је био подређен и војни санитет. На челу војнорачуноводног одељења био је војни контролор у рангу начелника одељења.⁵⁰ Исте године ступио је на снагу и Закон о уређењу војног штаба стајаће војске, према којем је та војска потпала под команду начелника штаба, сем артиљерије и пионира, који су и даље остали непосредно под војним министарством. Поред тога, Законом о устројству артиљеријске управе обједињени су сви технички заводи.⁵¹ Приближно у исто време био је обнародован Закон о војној дисциплини, а после јунских уличних борби између Срба и Турака у Београду, турског бомбардовања престонице и септембарских сукоба у Ужицу, у којима је Србија имала већи број жртава, појавио се Закон о установљењу фонда за изнемогле и у служби осакаћене војнике.⁵²

Када се Србија јуна 1862, без правог оружја, суочила с могућношћу рата, поново је, као претходне године, затражила од Русије зајам, оружје и помоћ при његовом превозу до Кнежевине. У децембру је транспорт оружја за српску војску из Русије, који је ишао преко Румуније, изазвао оштре протесте Турске, Аустрије и Енглеске. Али, уз подршку Француске, Италије и Русије оружје је, после три месеца спора, дипломатских нота и интервенција, допремљено у Србију и подељено народу.⁵³

С обзиром на то да у Закону о уређењу државне централне управе из 1862. године није било детаљних прописа о уређењу Генералштаба и дужностима генералштабних официра, он је после две године измењен. Уместо три, добио је четири одељења: опште војно, економско, контролно и казначејско (благајничко), а делокруг рада по одељењима правилније је одређен.⁵⁴

После тог уређења Војног министарства издат је, у марту 1864, веома опсежан Закон о устројству војске (105 параграфа). Према њему, дужност војске била је да „брани отаџбину и буде потпора законитости“. Војска се делила на стајаћу и народну, и имала је четири рода: пешадију, кавалерију (коњица), артиљерију и жандармерију. Прва три рода војске служила су три године, а жандармерија према посебном закону. Укинута су дотадашња генералштабна и инжењеријска струка, а установљена је штабна струка, из које су узимани официри за штабове и канцеларију војног министра. Кнез је био „поглавар“ војске, а војни министар је

⁵⁰ Ј. Дамјановић, *Историјско развиће уређења нашег генералштаба* (у даљем тексту: *Историјско развиће*), Београд, 1900, стр. 18; В. Јовановић, *О постанку српске војске у XIX веку*, „Војни весник“, Војни музеј, IV, 1924.

⁵¹ П. Борисављевић, *Кратки преглед организације наше војске*, „Ратник“ IX, Штампарија задруге штампарских раденика, Београд, 1887, стр. 57; Д. Динић, *Историјат*, стр. 66.

⁵² Зборник закона 1868–1882, исто, стр. 185.

⁵³ Опширније: Р. Перовић, *Дипломатски спор о преносу српског оружја 1862. године преко Румуније*, Годишњица Н.Ц., XLIII, 1939. За ширу дипломатску позадину: Љиљана Алексић, *Мисија Милоша Лешњанина у Паризу, Лондону и Торину 1862. године*, Историјски часопис, XXI, Историјски институт, Београд, 1974.

⁵⁴ Зборник закона и уредаба издатих у Кнежевини Србији, XVII, Државна штампарија, Београд, 1865, стр. 44.

командовао у његово име. На челу стајаће војске био је начелник, који је био непосредно потчињен војном министру. Санитет је био подељен на три гране, тј. на чисто лекарску, хируршку и апотекарску грану. Тим законом су, по први пут, уређене пензије официра и осигурани онеспособљени војници.⁵⁵

Народна војска се према Закону, као 1861. године, састојала од свих Срба да би од двадесет до педесет година, с тим што су поред свештеника и телесно неспособних регрута, обавезе служења у војсци били ослобођени министри, државни саветници, судије и они које војни министар, у договору с осталим министрима, ослободи у интересу државних потреба. Остала је подела на две класе, а установљена је, поред пешадије, артиљерије, коњице и инжињерије, и комора, и то на сваких десет пешака или артиљераца (пет коњаника или пионира) по један коморција с коњем. Чете, батаљони, ескадрони и батерије народне војске били су устројени као и у стајаћој војсци. Батаљони и ескадрони су имали своје заставе, а пукови барјаке. У територијалном погледу, уместо на пет, земља је подељена на шест војних округа или инспектората. Заправо, већ постојећим командама, истог назива као и до тада, прикључен је београдски округ, са штабом у Београду. Обука је извођена, као и раније, у пролеће и јесен. По наређењу војног министра, а у споразуму с министром унутрашњих послова, одржаване су веће осмодневне вежбе, и то с јесени.

Маневри су извођени по наређењу самог владара. Уређени су чинови у стајаћој војсци, као и звања у народној, а одређено је и како се добијају или губе. У народној војсци чинови су били: десетник, дваесник, педесетник, стотинарник или четовођа, батаљони командир и командант легије, што је одговарало чину полковника (пуковника) у стајаћој војсци. Чинове је давао сам кнез.⁵⁶

Због трвења између војних и цивилних власти укинута су 1864. команде и штабови, а уместо њих су у окружним начелствима образована војна одељења (2–3 официра и неколико подофицира), са задатком да обављају регрутацију за стајаћу и народну војску и да служе као кадар за обуку народне војске. Тиме је војска, практично, потчињена полицији.⁵⁷ Током наредних година било је неких новина. Године 1864. донет је „Пропис за одело и спрему народне војске“, и она је обучена у веома оригиналне униформе, у складу с духом романтизма који се осећао у Србији.⁵⁸ Законом о измени и допуни Закона о уређењу војске из 1864. године установљено је, наредне 1865. године, инжињеријско одељење у стајаћој војсци, које је 1866. године подељено на два полубатаљона: први са називом пионирски, са две чете, и други понто-нирски, са три чете. Егзерцирна правила стајаће војске уведена су исте године и у народну војску, а у Београду и Крагујевцу отворене су посебне школе за образовање старешина народне војске, у којима су

⁵⁵ Исто, стр. 65, 75 и 86–90.

⁵⁶ Исто, стр. 93–105.

⁵⁷ Ж. Ђорђевић, исто, стр. 149.

⁵⁸ Зборник, стр. 112–122; П. Васић, исто, стр. 49–51.

се предавали: тактика, фортификација, четовање и топографија. Исте године одржан је у Пожаревцу маневар са девет батаљона, четири ескадрона и целокупном артиљеријом оперативне војске, а две године касније и у Београду, али нешто мањих размера. Да би ублажили проблем малобројног официрског кадра, новом допуном Закона 1867. године омогућено је и страним официрима да уђу у српску војску. Рачунало се, пре свега, на аустријске официре српске народности.⁵⁹ Пораз Аустрије у рату са Пруском 1866. године олакшао је положај Србије, јер јој опасни сусед није више правио сметње око набавке оружја. Те године стигло је у Србију, преко Аустрије, 55.000 пушака. Како су биле застареле, преправљане су у крагујевачкој фабрици, и то веома споро – око 4.000 годишње.⁶⁰

Народна војска имала је и своје мањкавости, пре свега, била је недовољно дисциплинована. За време бомбардовања Београда, народна војска београдског округа доведена је да брани варош од Турака. После неколико недеља три батаљона су се побунила, тражећи или да их воде на Турке или да их пусте кући. Умирили су се тек када је дошао лично командант целокупне народне војске, господар Стевча Михаиловић. Међутим, чињеница је да је народна војска кнеза Михаила учинила утисак на Балкану и у Европи, јер је њену снагу у људству морао свако да респектује. То је имало далекосежан и вишеструк утицај на положај и развој Србије. Захваљујући пре свега војсци, али и упорној српској дипломатији, Турска је 1867. године пристала да повуче своје гарнизоне из Београда, Смедерева, Шапца и Кладова. Војнички далеко најјача (према аустријским проценама, прва класа народне војске обухватала је 50.000, друга 40.000, а у случају рата тај број се пео на 150.000 људи), Србија је извојевала водећу улогу на Балкану, ставивши се на чело Балканског савеза.⁶¹

Турци напуштају Србију

Кнез Михаило је сматрао да треба, пре него што почне рат с Турском, да уклони турске гарнизоне из српских градова, као и да склопи савезе с осталим хришћанским државама и народима на Балкану.

⁵⁹ С. Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила* (у даљем тексту: *Друга влада*), Београд, 1933, стр. 285; Ј. Дамјановић, *Подаци I*, стр. 715.

⁶⁰ Ж. Спасић, *исто*, стр. 68; С. Јовановић, *Друга влада, исто*, стр. 284; М. Ђурђевац, *Народна војска*, стр. 83.

⁶¹ Према пропису из 1861. и 1862. године народна војска имала је од 200.000 до 222.000 људи, што је приближно износило петину укупног становништва Србије (1.087.179) пописаног 1861. године (Ж. Ђорђевић, *исто*, стр. 53). Опширније о Србији за време кнез Михаила: Ј. Ристић, *Спољашњи односи Србије, I–III*, Штампарија Краљевине Србије, Београд, 1887; М. Пироћанац, *Кнез Михаило и заједничка радња балканских народа*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1895; С. Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, Београд, 1933; В. Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, „Просвета“, Београд, 1958; М. Ђурђевац, *Народна војска у Србији 1861–1883*, „Војноисторијски гласник“, IV, Војноисторијски институт, 1959; T.W. Riker, *Michael of Serbia and the Turkish Occupation*. The Slavonic and East European Review, XII, p. 34.

Градско питање поставили су, у ствари, сами Турци бомбардовањем Београда у јуну 1862. године. Међутим, погоршање односа са Турском почело је још с Преображенском скупштином, која је законима изменила многе важне одредбе тзв. Турског устава. Турску владу нарочито је огорчило доношење Закона о устројству народне војске, па је уложила енергичан протест и наредила покрете трупа дуж границе. Кнез Михаило се није обзирао на то, па се Србија и даље војно припремала, свесна да јој код суседних народа углед расте и због самог постојања тако јаке војске. Подозрење Цариграда према Србији повећало се када су од руског зајма од 300.000 дуката набављене савремене пушке. Затегнути српско-турски односи изазвали су погоршање односа између турског и српског становништва у Србији. У тако наелектрисаној ситуацији, 15. јуна 1862, турски војници су у Београду, код Чукур-чесме, убили једног српског дечака, а затим и српског полицајца, који је дотрчао на лице места. Дошло је до опште уличне борбе између Срба и Турака, која је, пред зору, прекинута примирјем, које су потписали Гарашанин и командант београдске тврђаве Ашир-паша.⁶² Међутим, после само дана примирја, Турци су 17. јуна четири и по сата топовима бомбардовали Београд, а наставили су да га засипају гранатама и ноћу између 17. и 18. јуна. Вративши се хитно из унутрашњости Србије, кнез Михаило је прогласио ратно стање и ојачао београдски гарнизон, тако да је око 15.000 људи било под оружјем. У целој земљи подигнута је народна војска и организоване су добровољачке чете. На турске гарнизоне у градовима устала је цела Србија, као на дахије у Првом устанку 1804. године.

Кнез Михаило је намеравао да те догађаје искористи и зарати са Турском. Његов секретар записао је да се кнез љутио на министра војске што споро обавља припреме за рат: „Мој Блазнавац хоће, вељаше он, да спреми резерву за сваку чивију“.⁶³ Али, тада су се умешале велике силе. Наиме, бомбардовање Београда изазвало је велику узбуну у Европи. Конзулима је наређено да зауставе оружане сукобе и они су, изузимајући аустријског вицеконзула, објавили декларацију у којој је осуђен турски поступак.⁶⁴ Кнез Михаило је то бомбардовање узео као повод да постави великим силама градско питање, односно питање иселјавања турских градских војних посада и турског цивилног становништва из вароши. Користећи, затим, повољну политичку ситуацију, он је пуних пет година то питање држао на дневном реду, стално истичући великим силама потребу да турске посаде напусте тврђаве. Питање о градовима које је још држала турска војска претворило се у патриотско питање о ослобођењу и уједињењу свих Срба, јер је свако веровао да је за то куцнуо час. Нови нараштаји, одрасли у ослобођеној Србији, национално осетљиви и поносни, осећали су присуство турске

⁶² Опширније: Ј. Дајковић, *Београд и случај на Чукур-чесми*, Годишњак града Београда, Музеј града Београда, стр. 4, 1957.

⁶³ М. Милићевић, *исто*, стр. 486.

⁶⁴ С. Јовановић, *исто*, стр. 339.

војске као срамоту и окупацију. Српски неослобођени крајеви, али и други балкански народи, гајили су велику наду у кнеза Михаила и његову народну војску.

Да би спречиле рат, европске силе су организовале конференцију у цариградском предграђу Канлици, јула 1862, на којој су Француска и Русија биле на српској страни, а Енглеска и Аустрија на турској страни. На конференцији је одлучено да се поруше само турске тврђаве Соко и Ужице и да се из Србије исели турско цивилно становништво, али не и низами (војници). Ипак, та конференција је спречила српско-турски рат, мада не и српско-турски сукоб. Пре него што је поново покренуо градско питање, кнез Михаило је са Гарашанином много радио на зближавању и склапању савеза са балканским државама, јер није намеравао да сам ратује, већ да сви балкански народи сложено нападну Турску. Савез са Црном Гором потписан је 1866, са Грчком 1867. и Румунијом 1868. године. Приступили су му Штросмајерова народна странка и бугарски револуционарни комитети.⁶⁵ Одржаване су пријатељске везе и с албанским првацима. Србија је постала стожер великог балканског савеза управљеног против турске царевине. Њен престиж био је већи него икад и рат се очекивао сваког тренутка.

Од највећег значаја било је склапање савеза са Грчком и, посебно, са Црном Гором, с којом односи нису били добри током првих година владавине кнеза Михаила. Кнез Михаило је почетком 1866. године, преко свог изасланика Ђорђа Милановића, кумовао Љубици, кћерки књаза Николе, који је том приликом изјавио Миловановићу да је спреман да се одрекне престола ако кнез Михаило поведе рат за ослобођење и уједињење српства. Од тада су се односи између Србије и Црне Горе побољшали. Кнез Михаило је преко министра Милојка Лешјанина, крстио и Милицу, другу кћер књаза Николе.⁶⁶ Према уговору о савезу, обе кнежевине биле су обавезне да раде на припремању устанка и рата против Турске. Уколико би се рат завршио успешно, књаз Никола био је спреман да абдицира у корист кнеза Михаила, а он и његова породица би у уједињеној држави имали посебан положај.⁶⁷

Пуних пет година владали су веома лоши односи између Србије кнеза Михаила, која се интензивно припремала за рат, и Турске, која је на то одговарала појачавањем својих војних снага у српским градовима. Међутим, 1868. године, неочекивано, кнез Михаило је искористио повољне спољнополитичке прилике у Европи и градско питање решио мирним путем. Наиме, ослабљена Аустрија, побеђена у рату са Пруском (1866), стала је на страну Србије, док је Турска, у страху да се устанак на Криту (1866) не прошири на балканске државе, променила политику и решила да задовољи ојачалу Србију, коју је сматрала средиштем

⁶⁵ Опширније: В. Крстић, *Југословенска политика Јосипа Јураја Штросмајера*, Југословенски историјски часопис, I, Орган Савеза друштава историчара Југославије, 1969; Исто, *Хрватско-угарска наредба 1868*, Београд, 1969.

⁶⁶ Н. Петровић Његош, *Целокупна дела*, књ. VI, Обод, Цетиње, стр. 43, 68 и 69.

⁶⁷ Ј. Милићевић, *Влада намесништва...*, исто, стр. 296.

окупљања балканских народа. Сматрајући, дакле, да је цео бунтовни Балкан под Михаиловим утицајем, султан је у Србији 1867, по савету великих сила, укључујући и Аустрију, повукао своје гарнизоне из утврђења у Београду, Смедереву и Фетисламу (Кладову).⁶⁸ У Србији више није било везира, паша и низама, па ни турског цивилног становништва. Једино је у знак султановог суверенитета на бедемима градских тврђава остала да се вије, поред српске и турска застава. Ферман о градовима један је од важнијих државно-правних аката у осамостаљивању Србије од Турске. Пре пријема градских кључева, кнез Михаило је позван у Цариград, где му је султан указао велике почести.⁶⁹

Брачне размирице са кнегињом Јулијом

Последњих година у владавини кнеза Михаила осетило се извесно колебање. Затворен и ћутљив, пуне три године тешко је подносио неверство кнегиње Јулије. Почело је тиме што је почетком 1862. године кнезу Михаилу уручено љубавно писмо које је кнегиња Јулија писала кнезу Карлу Аренбергу. Иако писано у церемонијалном и отменом тону, веома обазриво, у њему се, поред осталог, увијено говори о Јулијином разводу од Михаила и њеном заједничком животу с Аренбергом у Млечима. Ипак, писмо није пружало доказе о Јулијиној прељуби. Напротив, кнез је сматрао да оно потпуно потврђује њено неверство. Својој супрузи није правио никакве сцене, нити тражио од ње објашњење. Одлучио је да се разведе, али на леп начин, без скандала и адвоката. Међутим, турско бомбардовање Београда у лето те године изгладило је за неко време брачне размирице и, штавише, кнез је почетком 1863. године послао кнегињу Јулију у Лондон у дипломатску мисију. Она се тамо састала са кнезом Аренбергом а затим затражила развод. Тог пута Михаило је то одбио. Јулија није желела да се врати у Србију, па се повукла у један манастир у Француској да би избегла оговарања. Ипак, после скоро две године, новембра 1864, вратила се у Београд. Касније је причала да се у кнезу Михаилу и даље осећа притајени гнев и да је био хладан и затворен. Кнез Михаило је о том периоду живота сасвим другачије говорио. Био је уверен да би умро да је и даље остао с Јулијом. Чињеница је да је он у то време пао у очајање и да се разболео. Наредне 1865. године, у јуну, кнез Михаило је тражио развод, али је Јулија то одбила. Она је тада отишла из Србије да се посаветује са породицом и више се није вратила за живота кнеза Михаила.

Крајем 1865. године кнез Михаило и Јулија су потписали погодбу: њих двоје ће раскинути брак, а Јулија се неће противити његовом ступању у други брак. Убудуће, Јулија се није смела потписивати „кнегиња Србије“, него „кнегиња Јулија Обреновић, рођена грофица Хуњади“. Она, као католикиња, од своје цркве није могла добити

⁶⁸ Опширније: *Ослобођење градова од Турака 1862–1867*, Зборник радова, Београд, 1970.

⁶⁹ Р. Љушић, *исто*, стр. 131.

развод, него само „разлучивање од постеље и стола“, што је добила у писму бискупа Штросмајера. Јулија, из осиромашене племићке породице, добила је годишњу ренту од 5.500 дуката и тако, захваљујући широкогрудости кнеза Михаила, добро уновчила погодбу.⁷⁰ Тиме се завршила та брачна историја кнеза Михаила и, мада брак формално није разведен, он се коначно 1865. године растао од кнегиње Јулије на основу приватне погодбе. Касније је кнез Михаило причао: „Мало је људи који су већма поштовали брачну сvezу и љубав свога друга од мене“.

Пошто са кнегињом Јулијом није имао деце, остао је проблем наследника престола. Раније, 1849. године, из краткотрајне љубави с Маријом Беркхау родио му се син Виљем. У Србији је прихватио православље, променио име у Велимир и узео презиме Тодоровић, по оцу кнеза Милоша. Али, кнез Михаило није био према њему претерано благонаклон. Одмах после растанка од Јулије, намеравао је да се ожени Катарином Константиновић, унуком по женској линији његовог стрица Јеврема Обреновића, дакле, ћерком своје сестре од стрица Анке Константиновић. Анка је прво покушала да на кнежевски престо доведе свог сина, тако што би га кнез Михаило, пошто није имао потомства, усвојио за престолонаследника. Кнегиња Јулија се томе успротивила и тако јој постала непријатељ. Касније, када су се кнез Михаило и Јулија разишли, Анка је дошла на идеју да своју ћерку уда за кнеза Михаила. Катарина је тада имала само 16 година и била скоро дете. О свему је, дакле, одлучивала њена мајка. Анка је почела утицати на кнеза за време двогодишњег Јулијиног одсуства. Као најближа кнежева рођака, преузела је управу над животом двора, организујући као никада раније много забава. Када се вратила у Србију, кнегиња Јулија није више могла потиснути Анку из двора. Напротив, Анка је са Катарином била стално уз кнеза, подбадала га против Јулије и доказивала како је он Јулији одвратан и да га она презире, што је он тешко подносио. Још пре коначног разлаза са Јулијом, четрдесетогодишњи кнез се заљубио у шеснаестогодишњу Катарину, без које, говорио је, не може живети. Али, његова друга женидба наишла је на велике тешкоће. Митрополит Михаило је тај брак назвао безбожним, а председник владе Илија Гарашанин – бруком и несрећом. Такође, противила се и мајка Анкина, стара Томанија Јеврема Обреновића. Јер, у патријархалној Србији онога доба и сам његов развод брака сматран је великим скандалом, а женидба са блиском рођаком у Србији дотад није била виђена.

Међутим, кнеза нико није могао да одврати од женидбе с блиском рођаком, коју је верио неколико дана пре атентата. Пошто се браку нарочито противио, Илија Гарашанин је, после шест година запажених успеха у спољној политици, смењен са положаја председника владе. Неки историчари тумаче пад Гарашанинов и тиме што је кнез оценио да је његов председник владе сувише потпао под утицај Русије, односно

⁷⁰ С. Јовановић, *исто*, стр. 406–408.

да је кнез одлучио да напусти активну спољну политику и посвети се економском подизању земље. Везују то за састанак кнеза Михаила са председником мађарске владе грофом Ђулом Андрашијем, на кнежевом имању Иванки у Мађарској, 25. августа 1867, без присуства Гарашанина, који је, иначе, био у кнежевој пратњи. Сматра се да је кнез Михаило прихватио понуду Андрашија да, уместо рата с Турском, Србија од султана добије Босну. Тако би је одвојио од Русије, на коју се кнез дотада ослањао, али се у њену подршку био разочарао.⁷¹

У сваком случају, Гарашанинов пад изазвао је велико незадовољство у Русији, па је кнез Михаило био лишен њене подршке, без које није могао ратовати против Турске. Тако је успео Андрашијев план да Србију одвоји од Русије.⁷² Кнежеву спољну политику жестоко је почела да напада Уједињена омладина српска, националистичка и културна организација образована у Војводини, у којој су главну реч имали либерали – емигранти из Србије. Ратоборно расположена, тражила је да се што пре зарати са Турцима, те је напала спољну политику кнеза Михаила као спору, недовољно одлучну и колебаљиву. Истина, она се и у првој фази владавине кнеза Михаила противила његовој унутрашњој политици, залажући се за унутрашње слободе, чему је кнез био противник, али су им спољнополитички погледи тада били истоветни.⁷³ Од 1867. године заоштрили су се односи између кнеза Михаила и Уједињене омладине, која је прешла у отворену опозицију. Нападала га је да сваког пролећа одлаже за идуће пролеће обећану војну акцију против Турске; за то што је укинуо све политичке слободе; да је у земљи увео ратно стање без престанка, а да води мирољубиву спољну политику.⁷⁴ Међутим, у народу је кнез Михаило и даље уживао углед великог народног владара, који води исправну националну политику, јер људи нису заборавили његове велике успехе, пре свега, увођење народне војске и добијање градова.

Кнежев савременик Милан Пироћанац пише да се кнез Михаило ипак почео колебати и тражити начина да се врати на стару спољну политику савеза са балканским народима, с ослонцем на Русију. Дакле, на политику која му је и донела славу великог владара Србије. Тако је 17. децембра 1867. кнез позвао у лов око Рушња отпуштеног Илију Гарашанина, који је, усамљен, живео у Гроцкој. Позвао га је и у други лов 19. јануара 1868, који је почео у Топчидеру и, преко Гроцке, продужен до Смедерева. Тада је кнез у Гроцкој два дана био гост код бившег председника владе.⁷⁵ Гарашанин је оценио да кнез жели да се врати својој старој спољној политици и да тражи путеве како то да

⁷¹ Г. Јакшић – В. Вучковић, *исто*, стр. 398; В. Крстић, *Хрватско-угарска нагодба*, стр. 366.

⁷² Н. Петровић, *исто*, стр. 439.

⁷³ Р. Љушић, *исто*, стр. 132.

⁷⁴ С. Јовановић, *исто*, стр. 402.

⁷⁵ „Српске новине“, бр. 163 од 1867, и бр. 13 од 1868.

учини. Два дана пре атентата Гарашанин је провео три пуна сата код кнеза и за то време вођен је разговор о заједничкој политици балканских народа.⁷⁶

Кнежева трагична смрт

Поред Уједињене омладине, највећи противник кнеза Михаила биле су присталице Карађорђевића, који су организовали и извели његово убиство. Била је среда, 10. јуна 1868. године. По лепом сунчаном дану кнез Михаил је пошао у шетњу у топчидерски Кошутњак. Са њиме су били његова стрина, стара Томанија Јеврема Обреновића, и Анкина кћерка Катарина. У кнежевој пратњи био је артиљеријски капетан Светозар Гарашанин, дежурни ађутант, једини лако наоружан, и дворски момак Мита Тимарчевић. Безбрижно су шетали, као и увек без пратње и других мера обезбеђења. Истина, кнеза су упозоравали да буде обазривији јер се увелико говорило да је против њега организована завера. Али, према Живојину Живановићу, он је рекао: „Ја нисам никоме ништа учинио да ме убију, а ако се, најпосле, и нађе Србина који ће дићи руку на мене, може убити Михаила, али Србија ће опет имати кнеза“.⁷⁷ Најчешће је с кнезом шетао министар војни, пуковник Миливоје Петровић Блазнавац, али је тога дана остао у вароши. Кнез је у парку срео Илију Гарашанина, али је он захвалио на позиву за шетњу и остао у парку.⁷⁸ Кретали су се узбрдо, једном тек просеченом стазом, за коју је мало ко знао. Кнез је ишао напред са Катарином. Одмах иза њих ишла је Анка, а десетак корака даље стара Томанија, коју је водио под руку ађутант. На крају се кретао послужитељ. Када су зашли дубоко у Кошутњак, усред шуме, дочекали су их атентатори Коста Радовановић, Лазар Марић и Станоје Рогић, наоружани револверима и ханџарима. Стали су с обе стране стазе и поздравили кнеза који је пролазио. Чим им је кнез отпоздравио, сва тројица су пуцала у њега. Он је посрнуо и пао на колена. Притрчао је Коста Радовановић и полумртвог кнеза сасекао великим ножем и масакрирао. Ађутант Светозар Гарашанин покушао је да извуче сабљу, али предахнут, рањен је у руку. Анка је похитала да брани кнеза, али су је атентатори усмртили. Томанија, Катарина и дворски момак Тимарчевић почели су да беже. Четврти атентатор, Ђорђе Радовановић, који је у почетку био у извидници и јавио да кнез долази, имао је задатак да онемогући свакога да изађе из Кошутњака, како се вест о убиству не би брзо пронела. Он је ранио Катарину и Тимарчевића, који је успео да трчећи измакне потери. Пре њега измакла је и стара Томанија и саопштила вест о погибији кнеза Михаила. Ту вест први је пренео Милан Ђорђевић, син познатог београдског трговца, који је тога дана изјахао у Топчидер и,

⁷⁶ М. Пироћанац, *исто*, стр. 91.

⁷⁷ Ж. Живановић, *исто*, стр. 199.

⁷⁸ С. Јовановић, *исто*, стр. 433.

сазнавши за страшну трагедију, одјурио у галопу за Београд да то јави војсци и полицији.⁷⁹

За то време, вођ завере и организатор кнежевог убиства Павле Радовановић, београдски адвокат, по политичком убеђењу радикал и карађорђевац, налазио се на једном вису изнад топчидерске робијашнице, очекујући уговорени сигнал да је кнез убијен. Требало је да на тај знак крене у Београд и да тамо други завереници убију министра војног Блазнавца и министра унутрашњих дела Христића. Планирано је да један инжењеријски официр – завереник, заузме са својим одредом полицију, а да Павле Радовановић образује привремену владу. Међутим, атентатори су бежећи, у журби, заборавили на уговорени знак. Тако се вест о кнежевој погибији прочула пре него што је Павле Радовановић кренуо за Београд. Пре њега кренуо је из Топчидера Илија Гарашанин, који је за трагедију дознао међу првима. Иако више није био министар, сазвао је седницу Владе, па су и војска и полиција стављене у приправност. Планирани преврат више није био могућ, па је Павле Радовановић отишао својој кући, где је пао у руке полицији. Војска и полиција одмах су се дале у потеру за атентаторима и сви главни кривци били су још исте вечери похватани. Остали саучесници ухапшени су сутрадан. Тако је успео први део плана завереника – убиство кнеза, али не и други део – државни преврат. Истрага је утврдила да је главни организатор атентата био адвокат Павле Радовановић, који је радио у договору са кнезом Александром Карађорђевићем, са којим је по жени био у роду. Александар је слао завереницима оружје и новац, а значајну улогу у завери имала је и његова жена кнегиња Персида и њена два брата. Зна се да су завереници одржавали везу са босанским везиром, па се претпоставља да је турска влада дала подстрек за убиство свог великог противника, који је намеравао да побуни цео Балкан против Турске.⁸⁰

Павле Радовановић био је љут и мрзео је кнеза Михаила зато што није могао добити помиловање за свога брата Љубомира, који је, као ваљевски адвокат, био осуђен на затвор због прављења лажних исправа. У заверу је увукао и два брата из Шапца: Косту, који је био сапунџија, и Ђорђа, банкротираног трговца. Придобио је још и Станоја Рогића, такође банкротираног трговца из Пожаревца, и Лазара Марића, бившег председника суда из Смедерева, који је због убиства жене био осуђен на 20 година затвора, а казну је издржавао у Топчидерском казненом заводу, где су завереници, као осуђеници, и организовали заверу, у сарадњи са управником завода.⁸¹ Марић је одређен за главног извршиоца атентата, а Павле Радовановић за организовање државног преврата. Више од месец дана Марић, Рогић и Ђорђе Радовановић прикрадали су се Кошутњаку и пратили сваки кнежев излазак, али им је

⁷⁹ Исто, стр. 434; Ж. Живановић, исто, стр. 204.

⁸⁰ Опширније: И. Букановић, *Убиство кнеза Михаила и догађаји о којима се није смело говорити*, I–II, Штампa „Млада Србија“, Београд, 1935; Ј. Милићевић, *Влада намесништва...*, исто, стр. 301; Р. Љушић, исто, стр. 132.

⁸¹ С. Јовановић, исто, стр. 458.

недостајала храброст, а и повољна прилика за атентат. Незадовољан њиховим дугим оклевањем, Павле Радовановић је телеграфски позвао из Шапца и четвртог брата Косту, па је после неколико дана кнез убијен.⁸²

Мртвог кнеза, са више смртоносних рана од куршума и ножа, пренели су одмах у дворач у Топчидеру, а затим у Београд, у кнежев двор, где је балсамован. Сахрањен је у београдској Саборној цркви, у гробници поред кнеза Милоша.⁸³

У судском процесу, који је трајао месец дана, редовни београдски варошки суд осудио је 14 кнежевих убица и њихових саучесника на смрт. Сви су стрељани крајем јула на Карабурми, на самој обали Дунава.

После убиства кнеза Михаила настала је криза, јер Уставом није било регулисано питање наследства, па су легалне институције огласиле престо упражњеним. Међутим, вољом министра војног, пуковника Миливоја Петровића Блазнавца, поткрепљеном војском београдског гарнизона, за кнеза је изабран малолетни Милан Обреновић, унук Јеврема Обреновића, млађег Милошевог брата, и Намесништво: Блазнавац, Јован Ристић и Јован Гавриловић. Наиме, Блазнавац је рано изјутра отишао у касарну београдског гарнизона и добио обећање и веру официра да ће сви стати иза Милана Обреновића као законитог наследника престола. То је одмах постало закон за целу земљу. Блазнавац је издао наредбу војсци да после убиства кнеза Михаила има свету дужност да „подржи чврсто и јуначки његово име и да оствари његову идеју. Ја сам јунаци решен и одсудан у намери да од сада пред вама стои Милан Обреновић IV и велика Србија и онда ће иста војска коју је Михаил Обреновић III створио, извршити задатак нашег милог Отчества“. После тога трупе београдског гарнизона извикавале су Милана Обреновића за кнеза. Милан је стигао у Београд 11. јуна 1868. године. Дочекао га је Блазнавац са почасним батаљоном, поздрављен је топовским плотунима, а свет му је на улици клицао. Велика народна скупштина, сазвана у Топчидеру да изабере кнеза, имала је након свега да га прогласи, а не да га изабере. Опкољена војском, она је то и учинила. Три дана пред почетак Скупштине, као опомена да је војска одлучна да одржи династију Обреновића, по пресуди војног суда стрељан је инжењеријски капетан Ђорђе Мрцајловић због умешаности у заверу Павла Радовановића и карађорђеваца.⁸⁴

Убиство кнеза Михаила изазвало је велику жалост, јер је био веома омиљен у народу, а и међу интелектуалцима, пре свега, због спољне политике. Потомство га памти као највећег родољуба међу свим српским владарима и државницима. У српском народу пробудио је националну свест и велико одушевљење за ослободилачки рат против Турске. За време своје кратке владавине постигао је велике успехе: створио је јак лични режим, установио многољудну народну војску,

⁸² Ж. Живановић, *исто*, стр. 203.

⁸³ А. Гавриловић, *исто*, стр. 31; М. Милићевић, *исто*, стр. 483.

⁸⁴ С. Јовановић, *исто*, стр. 439, 447 и 451.

добрио од Турске градове, склопио Балкански савез и пробудио најлепше наде и у српском и у другим балканским народима. Своју земљу и своју династију подигао је на врхунац моћи и славе, мада је у његовом програму било и политичког романтизма. Високог моралног достојанства, личног поноса, био је несавитљив и непревртљив, частан и несебичан, дарежљив према свима, а нарочито према домовини, којој је за ратне припреме поклонио своје огромно приватно имање. Био је велики патриота, који је цео свој живот и рад посветио припремама за ослобођење и уједињење српског народа. Био је владар достојанственог држања. Потомство га је упамтило као једног од најзнаменитијих српских владара и био је први владар који је добио споменик у Београду 1882. године. Споменик је подигнут близу Народног позоришта, на месту где је била турска Стамбол-капија, коју је кнез Михаило порушио. На споменику је исказана порука његове Србије: „Твоја мисао погинути неће“. Са две стране споменика су имена градова које је кнез Михаило придобио Србији.

Кнез Михаило је први српски владар који је за главни задатак Србије одредио припреме за рат против Турске. Том задатку подредио је целу државну организацију, њену унутрашњу и спољну политику. Почео је да ствара снажну и бројну војску, чије јачање није прекинуто пуних пола века, што је оспособило Србију за ослободилачке ратове 1912, 1913. и 1914–1918. године.

Теорија личних конструката

Влајко Пановић и Дејан Јанковић

Џорџ Кели је приказао основне поставке теорије личних конструката (ТЛК) у обимном делу *Психологија личних конструката* (1955). Своју теорију је приказао на особен и неуобичајен начин, наводећи основни постулат и једанаест начела која је из њега извео. То је још један покушај у психологији стварања целовитог теоријског система с експлицитним теоријским опредељењем из којег следе основне поставке ТЛК, методе дијагностичке процене и психотерапијске импликације. Тако је ТЛК настала на тлу Америке, прави замах је добила захваљујући европским психолозима (Д. Банистела, Ф. Франселе итд.).

Специфичност ТЛК у односу на друге психолошке теорије личности јесте то што се личност не посматра на основу општих теоријских концепата, већ појединац ствара идиосинкратичне теорије о себи и свету у којем се налази. Она је покушај да се одговори на питање како човек разуме друге људе и како покушава да осмисли свет у којем живи. Уместо дедуктивног приступа од теорије ка појединцу, којем прети искривљавање релевантних чињеница и насилно уклапање света у наше виђење, учињен је покушај експлицирања теорије о личној теорији појединца.

Теорија личних конструката има различите облике примене, али с обзиром на то да је настала и произишла из клиничке праксе, има посебну примену у клиничкој психологији. Пошто је, нарочито од седамдесетих година, та теорија наишла на погодно тло за даљи развој, то је и опсег подручја примењивости сада знатно шири: од опште психологије до разних примењених дисциплина у психологији. Конструктивистичке идеје, осим у психологији, постоје и у многим другим научним дисциплинама (физика, математика, економија), затим у уметности и књижевности, али и пре свега у филозофији.

Кованица конструктивизам потиче од латинског глагола *construere*, који указује на акт саздавања, грађења или сачињавања. Да се не мешало значење конструктивизма у психологији са његовим значењем у другим научним дисциплинама, уметности и филозофији, за психолошко одређење конструктивизма погодна је Махонијева дефиниција, према којој се конструктивизам у психологији односи на више теорија

којима је заједничка претпоставка да и људско знање и искуство подразумевају проактивно учешће јединке.

Конструктивистичку метатеорију карактеришу три основна етиолошка и теоријска начела:

- а) проактивна когниција,
- б) морфогенетска структура језгра,
- с) самоорганизујући развој.

Проактивна когниција

Та карактеристика указује на дословно учествовање јединке у стварању реалности на коју реагује (она се најчешће везује за конструктивизам). Наиме, јединку карактеришу активност и генеративност. Ум има активне и антиципаторне способности у смислу уобличавања, а не ускладиштавања. Ми свет стварамо сазнајући га. Такво епистемолошко опредељење постављено је насупрот парадигми „акумулативног фрагментализма“, који подразумева постојање света независно од посматрача. Посматрач је само у функцији откривања, сакупљања и нагомилавања већ постојећег света (делови истине). Теорија личних конструката не негира потребу прикупљања чињеница, већ указује на то да се тумачењу личности може приступити отворено и креативно, за разлику од честог догматизма и сталне претње искривљавања индивидуалности и специфичности релевантних чињеница које се опирају „укалупљивању“ и прихватању теоријских „наочара“. Те нам теоријске „наочаре“ понекад више замагле, него изоштре поглед на свет.

У посматрању човекове природе ТЛК подразумева, у основи, човека који реалност ствара, па тек онда на њу реагује. Та основна претпоставка о природи човека указује на то да је човек, у основи, антиципативно, а не реактивно биће. Она се јасно може уочити и у фундаменталном постулату Келијеве ТЛК, који у књизи *Психологија личних конструката* основни постулат дефинише на следећи начин: „Процеси код особе су психолошки антициповани начинима на који она конструише догађаје“. Кели сматра да је у објашњењу људске природе каузално објашњење недовољно. Немогуће је наћи дефинитиван одговор на питање да ли смо ми више продукт утицаја средине или генетских утицаја, сматрају холисти, док конструктивисти сматрају да организам ствара утицаје који га обликују. Став познатог конструктивисте фон Ферстера може да се поткрепи и неурофизиолошким својствима нервног система „јер смо ми само око сто хиљада пута пријемчивији на промене у нашем унутрашњем свету, с обзиром да имамо само сто милиона сензорних рецептора, и око сто хиљада милијарди синапси“.

Рационалистичке теорије су у основи „сензорне“ и према њима ум је складиште менталних репрезентација. У конструктивистичким теоријама се истиче да не постоји оштра одвојеност сензорних и моторних компонената. Продукт конструисања моторних вештина је сазнавање, како спољашњих објеката, тако и нас самих. Конструктивистичке

теорије се ослањају на два критеријума утврђивања истинитости: први је интризички склад и доследност антиципација – конструктата, а други је прагматичка ваљаност, и тај је став међу конструктивистима однео превагу у одлучивању. Кели је постулирао своје епистемолошко опредељење кроз синтагму алтернативног конструктивизма. Он наглашава да су сва наша виђења свемира подложна измени зато што људи увек реконструишу оно што не могу да порекну. Та карактеристика је видљива и у радовима Вика, Канта и Вајхингера, и чини основну карактеристику конструктивистичке метатеорије.

У ТЛК излаз „когнитивни“ не односи се искључиво на оно што долази из главе или се у њој дешава. С обзиром на то, конструктивисти нису ни „когнитивисти“ ни „менталисти“ у уобичајеном смислу. Они доводе у питање апсолутне разлике између мишљења, осећања и акције. То не значи да не постоје разлике између тих категорија, већ да су оне толико испреплетане да границе нису јасне и оштре како се то у психологији најчешће подразумева.

Конструктивистичка метатеорија није само резултат маште, заснован на интроспекцији већ и на многим искуствима и студијама у неурофизиологији, које су показале да активност људског мозга укључује механизме спреге унапред, које руководе очекивањима, намерама, акцијом и искуством.

Морфогенетичка структура језгра

Морфогенетичка структура језгра у конструктивизму значи да сржни процеси детерминишу мање важне, периферне процесе. То је основна карактеристика сваког организованог система конструисања. У психологији је та идеја већ постојала у делима Адлера и Олпорта.

У ТЛК димензије сржно – периферно и надређено – подређено чини нека од најважнијих формалних својстава конструкта. Сржни конструкти су отпорни на промену и без проблема је асимилиују у одређеном делу система конструктата. У теоријским разматрањима позната је и Хајекова идеја о примарности апстрактног. Разлике између дубоких и површинских структура огледају се у свим психолошким активностима, а не само у језику. Хајек истиче и постојање надсвесног. Структура нашег искуства повлачи за собом апстрактне и нужно несвесне или тацитне процесе, који оперишу не на ниском, већ на веома високом нивоу апстракције.

У теорији личних конструктата и свесни и несвесни процеси су у нивоу исте равни, за разлику, на пример, од Фројдовога схватања несвесног. Конструисање се одвија без обзира на то да ли смо свесни тога или не. На основу тога, Кели сматра да је боље говорити о различитим нивоима опажајне будности. То указује, такође, на постојање једног континуума према којем су размештени процеси конструисања. Значи, конструктивистичко схватање морфогенетичке структуре разграничава дубинске од површинских структура и истиче примарност

апстрактних (несвесни) процеса конструисања, што има и практичне импликације, јер је сржни део структуре много теже доступан и подложен промени. Појединац настоји да свет догађаја осмисли и у ту сталну промену унесе извесност, која би му створила могућност антиципације и контроле. И особе са психолошким поремећајима, чије је функционисање отежано, тешко мењају сржну структуру јер им она омогућава макар какву извесност и препознатљивост, односно предикцију и контролу. Њихова укидања би довела до потпуног растакања структуре.

С конструктивистичког гледишта структура се посматра као динамичка и дијалектички развојна, а не као статички поредак односа. То одговара и Пијажеовим радовима, чије схватање структуре има много већи концептуални потенцијал, према мишљењу конструктивиста, него статичко одређење структуре, које је, најчешће, у складу с америчким тумачењима структуре.

Самоорганизујући развој

Трећа карактеристика конструктивистичке метатеорије ослања се на тврдњу да је карактеристика хуманих система да одржавају свој систем тако што се самоорганизују. Психолошка реалност је лична и кључ њихових промена је у динамичким процесима. Та карактеристика конструктивистичке метатеорије би била непотпуно објашњена без објашњења појма аутопојезе, који се односи на самоостварујуће системе. Он је био инспиративан за многе савремене физичаре, хемичаре и биологе. Аутопојезу је у науку увео чилеански биолог Матурана. Тај појам импликује стално повратно самоостварење и инспирише изучавање сложених и отворених система који су у сталном динамском развоју. Ако ти живи системи нису у стању да асимилију промене јер превазилазе могућности система, систем улази у стање дезорганизације, а затим се појављују и структурне трансформације, које омогућавају, ако се одрже, акомодацију промена које су унеле пометњу. Занимљиво је да је Кели, стварајући један целовит теоријски систем с практичним импликацијама у психодијагностици и психотерапији, те идеје много раније антициповао. Без те карактеристике самоорганизујућег развоја, конструктивизам се не би могао ни замислити, што је Гвидано, 1987. године, јасно прецизирао:

„У последњих десетак година једна еволуциона, холистичка и процесу окренута перспектива изучавања живих система усмерила је посебну пажњу таквим концептима као што су хијерархијска организација, временско настојање и динамички еквилибријум. Ово је даље водило ка концептуализацији система људског знања као једног само-референтног, организованог сложаја чије истакнуто обележје постаје његова самоорганизујућа способност... Суштинска карактеристика ове перспективе тиче се самоорганизујуће способности система људског знања као основног еволуцијског ограничења које, кроз матурационо

уздицање виших когнитивних способности, прогресивно изграђују пун смисао идентитета са инхерентним осећањима јединства и историјског континуитета. Доступност овог стабилног и структурисаног идентитета дозвољава континуирано и кохерентно самоопажање и самопроцењивање у светлу временског настајања и променљиве реалности. Због тога, одржавање нечијег опаженог идентитета постаје исто тако важно као и сам живиот; без њега јединка не би била способна да функционише на потребан начин и изгубила би, у исто време, сам смисао за стварност.

За конструктивисте психолошка реалност је приватна чак и кад се дели с другима, а кључ потенцијалних реалности је скуп динамичких процеса који се називају самство. Иако је конструктивистички приступ у теоријској и примењеној психологији релативна новина, он има концептуалне корене у делима Викоа, Канта и Вајхингера.

Ђанбатиста Вико је највише познат као филозоф историје по својој тези о цикличности три периода у људској историји (период богова, хероја и људи), али се веома често помиње и као аутор филозофије развоја и процеса људске душевности. Такође, новија тумачења откривају целовито уобличену теорију знања у којој Вико истиче да је наука знање постанка, начина и стила на који су ствари направљене. Он наглашава активну природу сазнања и неодвојивост опажања од делања (једини начин да се ствар „сазна“ јесте да се она направи). Вико верује да би прва наука требало да буде митологија, јер се у митовима и легендама изражавају почеци људских друштвених способности. Основ таквог мишљења је у појму „имагинативних универзалија“, који је класификаторни појам на који се свде све партикуларне врсте које им налице. Оне нису експлицитне „представе“, већ моћне апстракције. Први људи нису били суочени са светом јавно издвојених објеката и особа, већ су, према Викоу, били суочавани са светом снага и емоционалних квалитета. Интелигибилне универзалије чине моћ језика да уобличи апстрактне речи. Прелазак са класе имагинативних појмова на класу интелигибилних појмова није само измена у мишљењу него и измена типа језичког симболизма. Савремени конструктивизам (Пијаже и Кели) такође се заснива на идеји да се валидност правог сазнања може показати ако се проучи како су ствари настале и како су стекле место у људској мисли. Ми нисмо неутрални опазииоци, већ активни учесници у создавању сазнања.

Имануел Кант је филозоф чије је дело значајно утицало на мисао 19. века, а многе његове идеје су веома значајне и за конструктивизам. Пресудан утицај на Кантово филозофско опредељење имао је Хјумов скептицизам према религији, али и према науци. У својој *Критици чистог ума* изнео је мишљење да је ум активан орган који управља чулним утисцима и уобличава их у идеје. Проток (*flux*) непосредних искустава бива трансформисан у осмишљене ментације, које карактеришу наше унутрашње искуство. Сензација (чулни утисак), мора да изазове операције мишљења, али кад сензација почне, бива уклопљена у разумске категорије „*Ноуменални*“ свет ствари по себи не може-

мо непосредно да доживимо, већ је наше сазнање ограничено на свет феноменалног, односно ствари за нас. Кантово поимање Бога није подразумевало постојање једног спољашњег ентитета, већ пре креацију и израз ума. Идеја о хеуристичкој функцији „као да“ филозофије јесте основ једног каснијег учења које је снажно обележило обликовање конструктивистичке мисли. Кант је учинио да ум, пре него његови спољашњи објекти, постане срж онтологије и епистемологије.

Ханс Вајхингер је филозоф који је извршио најзначајнији утицај на Алфреда Адлера и изградњу његове теорије. Међутим, веза између Вајхингерове филозофије и Келијеве теорије личних конструката је скоро фасцинантна. У свом изучавању еволутивне биологије он јасно истиче да је људска мисао сврховита људска функција ради самоодржања организма. Психа је органска обликујућа сила која стране елементе прилагођава сопственим захтевима, а исто тако и себе прилагођава свему што је ново. Значи, ум је асимилативан и конструктиван. Органска функција мишљења, која се спроводи највећим делом несвесно, ставља се на практичку потврду користи логичких структура. Логика је посебно заинтересована да осветли несвесну радну активност мишљења и средства која оно користи да би достигло свој објекат. Ту је несвесно ближе Хајековом надсвесном него Фројдовом динамичком несвесном.

Суштина Вајхингеровог дела се односи на истицање моћи фикцијских идеја у процесу адаптације. Он наводи четири основне карактеристике фикција:

- 1) арбитрарна лажност,
- 2) тенденција да нестају – или спонтано временом, или као продукт неке логичке операције,
- 3) свест о њиховој фиктивној природи (дејство тврдње да су оне тачне);
- 4) њихова сврсисходна употреба.

Вајхингер сматра да идеје пролазе кроз три степена развоја (закон идеационог редоследа): фиктивни, хипотетски и догматски развој. Идеја може да се помера у оба смера. Ум има тенденцију да све идеје доведе у постојану равнотежу односа и да умањи напор, тензију и непријатност која је пратилац неизвесности и несигурности у сазнавању. Постоји стална тежња која се односи на конструисање потврђивања фикција и хипотеза. Она, истовремено, има прилагођавајуће, али и неприлагођавајуће последице. Да би фикција опстала као фикција потребна је велика ментална енергија, нешто мању енергију захтева хипотеза, а убедљиво најмањи ниво енергије захтева догма. Фикције временом теже да нестану, али не и хипотеза и догме. Ум ће такво нестајање допустити једино ако се налази у стању које јако нарушава његов еквилибријум. То произилази из разлога што је идеације конструкта које су једном чврсто укоренење у уму много лакше одржати као фикције него одбацити. Наглашавајући негативно оперисање еволуцијске селекције, Вајхингер тврди да је еволуција почела противуречно-

стима и супротстављањима, а да човек свој ментални развој више дугује својим непријатељима него пријатељима. Такође, по Келијевом мишљењу да би дошло до ревидирања система конструктата, мора доћи до инвалидација колико год оне могле да буду болне.

Идеје конструктивизма јавиле су се у филозофији с појавом Виковог дела, а у психологији много касније. Први аутори који су се бавили психологијом и наглашавали конструктивистичке идеје били су Брентано и његове присталице из вирибуршке школе. Први експлицитно конструктивистички аутор у психологији био је Најсер, који је наглашавао да је свет искустава дело човека који тај свет искушава. Најпознатији конструктивиста 20. века је Жан Пијаже, који је дао огроман допринос развојној психологији. Основна конструктивистичка претпоставка у делу Жана Пијажеа јесте да интелигенција устројава свет у којем се налази тако што употребљава себе (фон Гласарфелд, 1984).

Конструктивистички приступ се данас не везује само за филозофију и психологију већ је све популарнији у многим научним дисциплинама двадесетог века: антропологији, биологији, неурофизиологији, физици, кибернетици и социологији. Али када је реч о области психологије личности и психотерапије Кели је својом теоријом дао допринос и његове идеје су у успону научне мисли ка свом историјском зениту. ТЛК је инспирисала многа дела теоријске и практичне природе и што је врло значајно довела је до низа питања која су имплицирала преиспитивањем кључних претпоставки савремене психологије двадесетог века.

Теорија личних конструктата

У недостигнутом циљу, сврставању међу „праве“ и „објективне“ науке, психологија је покушала да нађе излаз у одрицању од свог филозофског порекла. Нови узор је покушала да нађе у њутновској физици и тежњи за детерминизмом и каузалитетом, преломљеним кроз Брицманов операционализам. Међутим, поставља се питање шта би се десило да су Вунт и психологија кренули у експериментацију двадесетак година касније, када се у физици већ била појавила Ајнштајнова теорија фотона. Тешко да би развој ишао тим путем (не треба заборавити теорију Кванта)!

Наведена дигресија у историју науке уводи нас у објашњење Келијеве парадигме човека научника, уместо човека наивног субјекта, чији се једини „задатак“ своди на потврду, односно материјални доказ за научникове унапред добро испланиране хипотезе. Својом парадигмом Кели је, у ствари, хтео да каже да и ми „обични смртници“ имамо неке теорије, само се оне код лаика називају претпоставкама, затим да свако од нас уобличава одређене хипотезе, које у свакодневном говору називамо очекивањима, и да сви људи, без изузетака, експериментишу, само што те своје експерименте називамо понашањем. Метафора „човек научник“ понудила је психологији нови квалитет: ауторerefлек-

тивност, односно исти критеријум за процену психолога и његових клијената.

Кели је више пута у свом капиталном делу *Психологија личних конструката* наглашавао идеју о интегралности свемира, важности временске димензије и сумњичавости према каузалитету. Он верује да су сви догађаји на дуге стазе повезани, али само у ограниченом делу свемира и делићу времена. „Време обезбеђује ултимативну (условну) везу у свим односима“. Нешто слично истиче и познати филозоф Бом, који каже да ум и материја нису одвојене супстанце и да постоји универзални проток који се може само имплицитно сазнати. Према квантној механици не постоји објективност, јер смо и ми део природе, па када проучавамо природу не можемо заобићи чињеницу да проучавамо сами себе. Отуда питање да ли је физика постала грана психологије, или је можда обрнуто.

Паридигма човека научника указује на то да наша очекивања о свету практично замењују израз личност. Кели уместо појма личност користи израз „систем личних конструката“ неке особине. Конструкт је основа теорије личних конструката. Свака особа посматрајући догађаје око себе посматра сличности и разлике између њих, стварајући при том конструкте. Конструкт је апстракција која произилази из свести о сличностима и разликама између појмова. То су дискриминативне димензије са два пола, које омогућавају да две ствари (или појаве) опажамо као сличне, а у исто време као различите од неке треће ствари (или појаве). Они настају на основу искуства и имају функцију предвиђања и осмишљавања догађаја. Систем указује да конструкти нису разбацани, већ да су повезани у систем који је непоновљив од особе до особе и који је устројен на основу једноставних принципа. *Личан* подразумева да је садржај конструката одређен индивидуалним значењем. На тај начин ТЛК јасно се опредељује за идиографски приступ и идиосинкратичко изучавање појединца. Конструисати значи поставити интерпретацију, односно дати значење некоме или нечему, а конструкција јесте значење. Кели разликује два критеријума међусобног разликовања конструката: први се односи на *формална својства*, а други назива *професионалним конструктима*.

Формална својства конструката односе се на подручје применљивости, жижу применљивости, елементе, контекст, пол конструкта, супротност, имплицитне стране конструката итд. Кели та формална својства одређује и дефинише у оквиру своје теорије на оригиналан и особен начин. Други критеријум, који је назвао групом „професионалних конструката“, наоружава психолога димензијама за утврђивање дијагноза. Професионални конструкти, које психолог користи, важни су за дискриминацију у својствима конструката.

Процес конструисања почиње одмах по рођењу, тако да конструкти нису увек прецизне димензије за дискриминацију, које су јасно изражене помоћу речи. Дакле, може се закључити да постоји предговорно конструисање. Такође, постоји конструисање које почива на дискриминаци-

јама које су интуитивне или тацитне. То конструисање је засновано на процесима конструисања након усвајања језика, али је изван репертоара појмова особе. Постоје и тзв. потопљени конструкти, који на свом појавном полу имају говорне ознаке, док је супротан пол невербализован. Затим постоје и изостављени конструкти, настали услед престројавања у систему.

Према месту које заузимају у систематској хијерархији, разликују се надређени конструкти, који у свој контекст, као елементе, укључују друге конструкте, и подређени конструкти, који чине те елементе. Једна skupина надређених конструката посебно је важна и њих Кели назива сржним конструктима. Они управљају процесима опажања јединке и омогућавају одржање идентитета и смисла трајног постојања (слика о себи и идентитет). Сржни конструкти су веома често невербални и њихова промена има далекосежне импликације по ту особу. Површински конструкти се могу мењати без озбиљних прилагођавања сржне структуре и подређени су, тако да се највероватније налазе на дну хијерархијске структуре.

На основу „гипкости“, разликују се пропустљиви и непропустљиви конструкти. Први су спремни да у свој контекст прихвате новоопажене догађаје, док други нису. Дискриминативне димензије, које искључују своје друге могућности виђења, називају се преемптивним конструктима. Поред њих постоје и повезујући конструкти који нужно укључују постојање конструката чији је број одређен и ограничен, и они се увек јављају једни уз друге.

На крају, постоје стегнути и лабави конструкти. Лабави воде ка променљивим предвиђањима, али ипак одржавају свој идентитет и довољну структурност система. Стегнути конструкти су веома блиско повезани у мрежу с другим конструктима и воде ка непроменљивим предвиђањима.

Професионални конструкти не чине нозолошку категорију, већ су предложени као универзалне осе које омогућују представљање промена у психолошким процесима неке особе, као и њено понашање у било којем тренутку на било којем месту. Они омогућавају да се представи место и значи смер покрета.

Систем личних конструката има своју организацију. Као што су повезани делови физичког света, тако су повезани и делови психичког света. Њихово устројство је хијерархијске природе. Број конструката у том покрету је коначан. Како је број конструката ограничен, тако је и подручје применљивости ограничено на коначан број догађаја. Они су везани за контексте, али су неки од њих применљивији од других. Такође, на неке догађаје се могу боље применити него на друге. Кели је сматрао да је жижа применљивости ТЛК клиничка психологија (подручје је много шире).

Промене у организацији система везане су за особину пропустљивост – непропустљивост.

Под том особином подразумева се способност неког конструкта да у свом подручју применљивости прихвати нове догађаје или да добије нове елементе (непропустљиви). Некад надређени конструкт може да постане подређен неком дотле ординарном конструкту, и обрнуто. Своју гипкост ТЛК и континуитет постиже помоћу релативно пропустљивих надређених конструката, који могу да превазиђу и опречне аспекте нашег искуства.

Систем конструката састављен је тако да никад није у стању мировања. Ако се поставља питање да ли је ТЛК динамичка теорија у уобичајеном смислу, она то није, али ако се под динамичком теоријом подразумева разматрање човека као активног пре него као инертног, онда је она потпуно динамичка теорија. Кели сматра да те психолошке теорије, којима су потребни посебни системи, имплицитно претпостављају да је човек у основи непокретно биће. Немогуће је да човек не ради ништа ако се лиши свих мотива који постоје у психологији (енергија, нагон, потреба, дражи, мотиви). Он није активан зато што је подстицан мотивима, него зато што је „човек облик у покрету“. Сталан покрет и промену условљава онтолошка тежња за налажењем смисла. Ми смо у сталном и непрестаном назирању и предвиђању догађаја око нас.

Потврђивање и оповргавање назретог (антиципатед) има већи психолошки значај него награде, казне, редукције нагона итд. Ми смо у стању да назиремо зато што успевамо да закључимо о постојању неке врсте склопа и реда у постојању. Посматрамо неиздиференциран ток живота и примећујемо да се неке теме стално враћају. Уместо једноличног тока, раздвајамо наше искуство на догађаје. Таква диференција искуства укључује свест о сличности и свест о разлици, опречност која из тога происходи јесте конструкт. Пошто конструкт има два пола, треба изабрати пол који одговара нашој антиципацији. Неки избори су наум, а неки имају далекосежне импликације. Појединац тежи да дође до елаборативног избора. То постиже растезањем или омеђивањем свог система. До којег ће избора појединац доћи зависи и од учинка претходног конструисања. Људи неправде увек изборе које ми сматрамо оправданим, јер оно за чим најмање тежимо јесте неизвесност.

Процес адаптације, или како га је Кели назвао дилације (ширења), подразумева процес који следи после алтернативне употребе бројних неусклађених подсистема конструката. Она се своди на ширење перцептивног поља и његово предстројавање опсежнијем и образложенијем нивоу. Кад особа смањује неусклађеност и тако ограничава опажајно поље реч је о процесу сажимања, констрикције (констрикција доведена до пароксизма може да се заврши кататоним ступаром, а дилација доведена до крајности може да доведе до маничне психозе).

Поред цикличног смењивања дилације и констрикције постоји и „тробрзни“ круг конструисања, који стрмоглављује особу у појединачну ситуацију тзв. ПИН циклус. Он описује след који претходи избору и

акцији. Прво следи фаза прегледања, у којој разматрамо шири опсег могућих начина посматрања, затим у фази искључивања бирамо једно питање и искључујемо сва друга. На крају, одлучујемо шта ћемо учинити, односно којем ћемо полу конструкта прићи, што је тзв. фаза надзора – акције чиме је завршен циклус. Наравно, није све у животу тако правилно циклично и он демантује наше идеализације тока. Код неких особа је фаза прегледања смањена или не постоји (психопатија) или та фаза може да постане стил живота (амбиваленција, нема ни одлуке ни избора, а самим тим ни развоја ни промене).

Стварање је важан процес у личности. Не можемо створити ништа ново док не преиспитамо своје претпоставке. Кад се служимо чврстим конструктима деламо продуктивно, али то нас доводи скоро увек до истих проихода у делању. Циклус искуства се састоји од непрекидног смењивања учвршћивања и лабављења у личности.

Теорија личних конструката јасно и недвосмислено наглашава промену. То је еквивалентан појам појму развоја. Промене се заснивају на узастопном конструисању понављања догађаја око нас. Циклус искуства објашњава асимиловање нових догађаја. Свака особа која се развија тражи повратне теме у протоку нових догађаја. Онда тражимо сличност са другим познатим елементима и та сличност нам доприноси установљавању повратне теме, која може да буде супротстављена неким другим елементима. То је процес формирања богатијег система новог конструкта, који омогућава особи да способније излази на крај са новим догађајима.

Процес стицања искуства, који проиходи из промене у систему конструката (личности) чини пет фаза, које се циклично смењују. То су: назирање, улагање, сучељавање, потврђивање–непотврђивање и преиначење конструката. Искуство се заснива не на дешавању, већ на узастопним интерпретацијама и реинтерпретацијама. Промене у ТЛК могу бити понекад опасне по особу и налазе се у корену великог дела душевних поремећаја тако да поруке које добијамо својим искуством често смештамо у „скривене“ делове својих душа. Развој почиње рађањем и завршава се смрћу. У току живота човек, идући ка оптимализацији система конструката, стално ствара хипотезе, проверава их у стварности и поново их преобликује ако су неодговарајуће.

Емоције су у ТЛК дефинисане системом личних конструката подвргнутим промени или растројству, тако да Кели, уместо о емоцијама, говори о димензијама прелаза или стањима транзиције (суочавање с неизбежном, мањом или већом, променом у систему конструката). Дакле, свест о томе да су наши конструкти добри или лоши чини појам емоција. Кели *анксиозност* (стрепња) дефинише као „...сазнање да догађаји са којима је неко сучељен лежи изван подручја примене нечијег система конструката“. *Страх* не сматра патолошком категоријом, јер је страх свест о неизбежној промени у једном ужем делу нечије сржне структуре. Под *претњом* подразумевамо свест о неизбежној опсежној

промени у нечијој сржној структури, и то је терапијска категорија, а *осећање кривице* дефинишемо као свест о томе да је неко очигледно измештен из своје сржне улоге. Значи, нешто што је требало да урадимо нисмо урадили. Акценат није стављен на то што није урађено, него на томе што је то требало да буде урађено. У свом одређењу *агресивности* Кели одступа од њеног уобичајеног схватања и каже да је агресивност активно разрађивање нечијег перцептивног поља, што је ближе појму самопотврђивања (асертивност). Трајан напор да се изнуде валидациони докази у прилог врсте друштвеног предвиђања које се доказало као неуспешно јесте *хостилност*. За то су важни исходи нашег понашања. Ако експеримент успе онда то није хостилност. Како конструктивисти кажу, хостилна особа виче да не би чула шапат истине. Хостилност, кривица и претња су емоције које увек иду заједно и када се једна појави, ту су и друге две. Тако дефинисаном емоцијом хостилности можемо да заменимо све механизме одбране.

Људи се разликују по начинима на које конструишу догађаје. Индивидуалне разлике могу да објасне много више променљивости него сами догађаји. Међутим, људи могу и да деле нека слична тумачења. Психолошки процеси између две особе су онолико слични колико оне на сличан начин конструишу догађаје. Битна је сличност у процесу конструисања, а не искуство само по себи. Да бисмо образовали друштвено искуство морамо да видимо ствари са становишта неке друге особе и да разумемо њене назоре, односно да гледамо свет њеним очима. То је услов за разумевање неке особе. Под односом улога се подразумева не само конструисање понашања неке особе већ и начина на који та друга особа доживљава свој сопствени свет. Тај задатак изгледа да је потенцијално један од најпроблематичнијих са којима се сусрећемо.

Према својој идеји о унутрашњој постојаности и логичком складу унутар неког система, Кели је желео психологу да понуди како једну кохерентну теорију и област примене, тако и одговарајуће технике неопходне да се посао ваљано обави. Дакле, једну оперативну и прагматичну теорију и одговарајућа методолошка средства.

Литература:

1. Fransela, F. Banister D. (1977), *A manual for reportary Grid Technique*, London, Academic Press.
2. Beal, N. (1985), *Reportary Grid Technique and Personal Constructscation im Clinical and Educational Settions*, London-Sidney, Croom Helm.
3. Kelly, G.A. (1985), *The Psihology of Personal Construcs*, Vol. 1 and 2, Norton, New York.
4. Стоинов, Д. (1986), *Самство и самоопажај код групе наркомана: истраживање у свету теорије личних конструката*, магистарски рад, Универзитет у Београду.

5. Мирковић, Ј. (1979), *Зборник Института за педагошка истраживања*, бр. 12, Просвета, Београд.
6. Пек, Д. и Витлоу, Д. (1978), *Теорије личности*, Београд.
7. Kelly, G. A. (1955), *The Psychology of Personal Construcs*, Vol. 1 and 2, New York.
8. Kelly, G.A. (1977), *The Psychology of Unknown*, Bannister, D(ED), *New Perspectives in Personal Construct Theory*, Academic Press, London.
9. Кун, Т. (1974), *Структура научних револуција*, Нолит, Београд.

Internal conflicts and the sanctions of the UN Security Council

Prof. D Sc Ranko Petković

In the introductory part of the article the author considers the right to veto in the UN Security Council during the „cold war“ period. Comparing the present usage of this right to the utilization of the right to veto in the era of bipolarism, when the veto imposed by great powers, members of the eastern and western blocs, used to paralyse the entire UN security system, the author concludes that in the period after the „cold war“ the collective security system was de-blocked by means of reduction of the use of veto to the minimum possible measure, as a result of the powerful influence of the USA as the supreme arbiter in the world affairs.

In a considerable part of the subsequent text are analysed the nature of sanctions and their place in the Chapter VII of the United Nations' Charter. Without sanctions the collective security system would not have its „teeth“ and would not constitute either the power that by its sheer existence deters the aggression or the power that would contain and punish the aggressor. They are in their such capacity indispensable and welcome. The trouble, however, is in that the introduction and application of sanctions depend mostly on the will of the permanent members of the UN Security Council, and on relations between them. In the same manner, in the case of Yugoslavia in particular, sanctions had also certain very unfavourable impacts, such as damage inflicted to the interests of an entire nation, limitation of space for its democratic development, conferring benefits to the „grey economy“, creating a fertile soil for criminal activities, and the like. In any case, the institute of sanctions can be seriously criticized, particularly from the ethical point of view.

In the text are in some detail described the instances of application of sanctions by the UN Security Council after the Second World War, with a clear delimitation between the military sanctions and the sanctions of economic, financial, diplomatic or other nature.

The author concludes that sanctions of non-military nature have been most usually applied in internal conflicts and that the UN Security Council has been introducing them, under the influence of the USA, without explicit definition as to what is the „threat to peace and security“.

Most significant factors of geopolitical position of Federal Republic Yugoslavia

D Sc, Lecturer, Slobodan Mišović, Colonel

The very complex international position of Federal Republic Yugoslavia ensues from the existence and influence of different geographic, political, economic, historical, military and ethno-geographic factors.

Great powers continue to be interested for the geographical space of FR Yugoslavia also in new conditions. As an international factor and subject in the overheated south of Europe, FR Yugoslavia has been and remains a very significant stabilizing and peace-making power. This remains an unchanged constant of its international position. As a relatively compact state community situated on the middle-point of the European roads towards Asia and Mediterranean, the FRY remains a powerful geostrategic factor to be continuously respected by its neighbours, Europe and relevant international subjects. Main centres of political, economic and military power of the world, however, continue to take extremely unfavourable stand towards the FRY, which they will tend to preserve also in the next period, because its behaviour is conflicting with the interests of the most powerful powers for this part of the world. It can be surmised that certain changes in this relation have already emerged and that they will evolve depending on the final solution of crisis in the territories of former Yugoslavia, and on the fulfilment of interests of the great powers.

Strategy of flexible and selective military engagements of the U.S.A.

D Sc Todor Mirković

In the introductory part of the article the author reviews in brief the changes introduced into the American military strategy in the period following the „cold war“, with stressing the „re-assessment“ of „two big regional wars“ concept that is being carried out in the USA. He also analyses the substance of the new „national military strategy of flexible and selective engagement“, with the point of gravity placed on the meaning of „flexibility“ and „selectivity“ of military engagements of the USA in crisis situations in local or regional conflicts.

The author also considers the requirements imposed to the armed forces by the US strategy of national security and military strategy in their supporting the US foreign policy, the protection of the American interests in the world, in undertaking the peace or other kinds of operations, and in suppressing and fighting the terrorism and illicit drug trafficking. Within such a framework he reviews also the structuring of the US armed forces according to their anticipated tasks and missions, also the elements of the medium-term development (in the 1998–2003 period) of these forces.

In the end of the article the author writes on the expected „waves of change“ in the upbuilding of the US forces, and on the principles of their combat utilization in the next period.

Symbiotic engineering – new approach in the establishment and maintenance of combat readiness of military formations

Eng. D. Nebojša Radulović

Symbiotic engineering is a modern notion in the development of the highest level management, denoting organic unity of personnel (command & control and logistical), weaponry (combat technology) and strategic-tactical postulates. It is oftenly interpreted as a coherent and cooperative ensemble of human and technical (ergonomic) factors in the attainment of the aim in combat. The notion of such engineering is also connected with a systematical (comprehensive) method of development, exploitation, logistic support and modernization of a combat formation. It is at the same time a scientific method in the management by production of services, education, etd., by which the management by application of the Total Quality Management (TQM) is attempted.

In order that it could be attained, the knowledge of the modern (intellectualized) warfare, oftenly called the collaborative culture in a conflict system, is necessary. It seems that in connection with this of a particular help can be the symbiotic science – ergonomics, i.e. its methods of symbiosis, interaction and synergy, while of a particular significance is the ergonomic system (aim, methods-software, machines-hardware, and assessment – ergonomicalness). The author explains how by application of ergonomics the motivated and skilled men, using machines, computers, can accomplish a symbiotic (ergonomic) engineering of a military formation.

Legal protection of life, health and physical integrity of civil population in war

D Sc Aleksandar Ignjatović, Colonel

The matter of protection of civil population in war has for a very long time been attracting attention of the progressive and humane part of mankind. Even in the early stages civilization existed certain rules pertaining the means and methods of warfare, whose basic aim was to reduce the war cruelties, i.e. to prevent war crimes, first of all the killing of civilians (women and children in the first place, but also the wounded, sick and war prisoners). Despite of such efforts, however, in all wars waged throughout the history of mankind were being perpetrated, with lesser or higher degrees of cruelty, crimes against civilian population. Thus the „vae victis“ (woe to the vanquished) remained for a long time, and regretfully even today, the merciless and woeful law of war.

Despite all these, however, international organizations (the OUN in particular) have undertaken certain measures and promulgated certain documents in order to prevent such evil and atrocities threatening the mankind. Such activities of the international community were particularly intensive in the second part of XIX and in XX century, when big wars were waged, among which the most widely spread and destructive were the First

and the Second World Wars. In those periods were promulgated the most significant documents with the aim of regulation of rules of warfare and of attainment of the eternal aims of protection of mankind from sufferings and destruction in war. The first steps were made in practical application of the adopted documents in trials of criminals for their perpetration of war crimes, particularly in trials held after the Second World War.

Particularly significant for definition of war crimes and responsibility for their perpetration in the international, and thus also in national criminal law are the Geneva Conventions of 1949, with the Geneva Additional Protocol of 1977. These conventions make, by their detailed definitions of forbidden actions and behaviour in international or non-international armed conflicts, the explicit framework in the international, also the national, criminal law for definition of war crimes against civil population.

In its discharging its obligations towards the international community and its enormous and long-termed efforts being undertaken for the protection of mankind, expressed also in different forms of protection of civil population in war, our country has defined and prescribed, among the first countries that did so, immediately after its ratification of Geneva Conventions of 1949, the war crimes described in them, among which also crimes against civil population (in Chapter XI of its codex of criminal law, containing provisions on criminal acts against humanity and international law). In all its subsequently promulgated legal solutions and acts was adopted and contained the above mentioned group of criminal acts, with only inconsequent alterations. The same state of affairs is also with the Criminal Law of FR Yugoslavia of 1992, wherein has been actually taken over the basic text of the Criminal Law of SFR Yugoslavia of 1977, re-named the Criminal Law of FR Yugoslavia.

Work of Voivod Petar Bojović – contribution to scientific military thought

Risto Matović, Lt. General

In the article is analysed the rich war experience of Voivod Petar Bojović. As a soldier about another soldier, the author points out that the work of this Serbian voivod is of a manifold significance for our military science and practice, and proceeds with describing his personal traits, general and military education, duties he discharged and the manner in which he was proving and applying in war his general and military expert knowledge.

Bojović was an excellent connoisseur of the Army. He discharged the most prominent and significant duties in the Serbian Army both in war and in the time of peace. With regard to results he attained on these duties the author places him amongst the renowned Serbian voivods, such as Putnik, Mišić and Stepanović.

Even though Petar Bojović greatly contributed to the art of war, his work cannot be artificially „squeezed“ into the modern principles of the art of war, which only can be upbuilt on the basis of this contribution – concludes the author.

Tactics emerged in the practice of combat. Throughout 3,000 years it was being developed exclusively in the domain of practice, while some 500 years before our era it also began to be theoretically generalized. Since that time it is being developed in the dialectical unity of theory and practice.

Mutual relationship of theory and practice in the most part of development of tactics was characterized by a relative tardiness of the theory of tactics and oftenly by its discord in relation to the subsequent practice. This discord resulted in inadequate doctrinal provisions and in heavy losses in personnel and matériel in the first battles wherein they were applied. Because of the dynamics of the modern battlefield and of the attained level of scientific-technological development of combat matériel, the modern tactics cannot carry out systematical doctrinal experiments in the actual practice. It therefore tends to establish doctrinal provisions based on relatively reliable structural elements of the scientific theory on tactics. Namely, the theory of tactics tries to upbuild itself by application of scientific methods. Such theory of tactics is on the basis of empirical experience orientated towards the physiognomy and perspectives of development of the possible imminent battle.

A significant matter in the scientific establishment of the theory and in its development in general is to discern the relationship between the theory and practice of tactics. The identification and establishment of this relationship are significant not only for the completion of the theory in relation to this matter but also in discerning the existing state of concordance between the theory and practice of tactics, and also for the perspective of further development of this relationship in accordance with the development of the range and contents of the nation of tactics.

Starting from the substance of notions of theory, theory of tactics, practice, and practicing the tactics, are reviewed dialectical relations between the theory and practice of tactics. The contents of such reviews contribute to the theoretical foundation of this matter and point to limitations hidden in exclusively individual favouring either the theory or the practice of tactics. Dialectical approach to the relationship between the theory and practice of tactics ensures their development and promotes further research.

Basic characteristics of the Army morale

D Sc. Lecturer, Vidimir Veljković

The author points out that the reaffirmation of the Army morale is necessary in the present conditions of professionalization of the Army, notwithstanding numerous methodological difficulties appearing in the course of its national definition and evaluation. The social-economic crisis, re-establishment of the civic society and the role of the Yugoslav Army in the defence of the country impose even greater obligations to the expert

and scientific circles to review and handle the phenomenon of the Army morale.

The author maintains that since the Army morale is a specific form of the morale of society it is difficult to define (has different meanings), and cites numerous definitions given by our and foreign authors studying the matters of the morale of society and the armed forces. On the basis of main characteristics of morale as a social, also individual, phenomenon, the author points out difficulties connected with the establishment of morale as a system in a military organization, ensuing from the process of its establishment, functioning and changing, also from the specificities of the Yugoslav society and socio-psychological characteristics of the Army members.

In the form of recommendations and suggestions the author lays out the basic factors of the Army morale system: its aims, tasks and contents (activities), morphologic structure, subjects (bearers), environment-establishments, command and control system, and scientific research work, which directly influence the establishment, maintenance and respect for the morale normatives, and the morale education in the Yugoslav Army.

Theoretical-methodological foundation of research in assessment of morale in the system of military training of the Yugoslav Army

D Sc Milorad Đorđević, Colonel
Prof., D Sc Dragoljub Damjanović
Jovan Gligorić, Colonel
Miroslav Đurović, Colonel
Dragana Beljić, psychologist

The article is a review of the theoretical-methodological idea of the scientific research project „Assessment of morale within the system of combat readiness of the Yugoslav Army“. The authors of the article, who had projected and carried out the research, firstly lay out the theoretical point of departure and basic grounds in the research of morale, and thereafter explain, in basic lines, methodology of the research.

In the first part of the article is pointed out the complexity of morale as a social and spiritual phenomenon. Using numerous theoretical sources, the authors stress the significance of assessment of morale. At the same time is attained a continuity in a consistent discernment of other elements of combat readiness. By the theoretical approach was ensured a reliable foundation for the explanation of methodology of the research.

By the methodology of the research were clearly defined and outlined the problem and object of the research, from which ensued hypotheses. The suggested instrument for the assessment of morale and the manner of processing of data result from the successful interrelating of theoretical knowledge, which can be reliably applied by inspectors and all those who check and assess morale.

The authors convincingly show that by application of the suggested methodology morale can be assessed more objectively and reliably than

heretofore. In other words, instead of arbitrariness and subjectivity in assessing the Army morale the Yugoslav Army can have on its disposal objective and reliable instruments.

Mutual influence of scientific-technological attainments and military strategy

D Sc Đurađ Cvjetićanin, Colonel

In the establishment of the strength of armed forces and techniques in combat of significance is the level of equipment of the armed forces with modern armament and military equipment. Namely, on the basis of the available armament and military equipment, also of sufficient information on the possible enemy, is shaped the physiognomy of the armed struggle and is decided the optimum strength of manpower needed for the carrying out of combat operations. According to the level of equipment of own and the enemy forces is own Army rationally equipped, first of all from domestic manufacturing capacities.

The author reviews the impact of the technological factor, and briefly considers the history, with the point of gravity placed on XX century, also the present situation and anticipated relations in the immediate future. This is the period in which have been, because of very intensive scientific-technical development, adopted, rejected and reaffirmed numerous military doctrines, from Douhet to the present three-stages concept.

With regard to the present situation rational investments into the defence of a small country are suggested, whereat they should in the first place ensure means for deterring the enemy and for a „tough“ air defence. By the application of such a concept small countries become „expensive targets“ seen from the aspect of interests of creators of the „new world order“, while the great powers can see that they should solve their possible strategic interests primarily by skilful diplomatic activities.

Despite all difficulties, our country still has sufficient expert and production potentials upon which it can base this concept. It is therefore necessary that all the competent factors know what they have on their disposal and what is that they additionally need and want, since the negative selection of cadres has contributed significantly to the creation of critical situation of the Serbian people.

Re-structuring of enterprises for special purpose production

M Sc Mijajlo Savović, Lt. Colonel

Taking into account reasons resulting in the crisis in special purpose (armament and military equipment) production activities of Yugoslav industry, the author points out the fact that these enterprises will not be able to survive in their present form in the conditions of emergence and development of market economy in the country. Namely, their re-structuring

or conversion – a very complex process – is necessary to such forms that conform to the market economy (shareholders' companies with majority of private shareholders' capital). Since in this process care must be taken of military programmes, which depend on the general programmes of the country's economy, the question arises of the strategic plans of the state concerning such enterprises. In order that the most favourable ratio between defence requirements and the economic abilities of the country can be established it is necessary to define such a level of military expenditures that ensures the maintenance of a strategic minimum based on the power of economy and the defence requirements. Because of their significance for the defence of the country, the problem of special purpose production enterprises has also the socio-legal dimension. Therefore in their re-structuring the state help is necessary.

The author considers that these enterprises, with their technological capacities and expert personnel, did not use the opportunity to immediately effect their transformation and conversion of production so that they could start development and production of new products for the market, which would complement their production of armaments and military equipment within the frames of military programmes, so that a precious time was lost, which is also an additional hindering factor.

Prince Mihailo Obrenović

M Sc Slavica Ratković-Kostić

It will soon be 130 years from the assassination of the Serbian prince Mihailo Obrenović, renowned Serbian ruler, who organized the Serbian Popular Army (about 100,000 men strong), made Serbia the most powerful state in the Balkans, elevated its reputation in Europe and forced the Turks to finally leave this country.

Les conflits internes et les sanctions des Nations Unies

Prof. dr Ranko Petković

Dans la partie d'introduction, l'auteur développe la question du droit de veto au cercle du Conseil de Sécurité des NU dans la période après la guerre froide. En faisant la comparaison entre le droit de veto durant le bipolarisme et celui de moment, il montre la possibilité des grandes puissances de paralyser le système entier de sécurité collective des Nations Unies et fait une conclusion concernant ce droit des grands dans le processus de déblocage du système de sécurité collective avec la menace de l'influence des Etats Unis d'Amérique comme l'arbitraire suprême dans le domaine des affaires mondiales.

Une bonne partie de texte est consacrée à l'analyse de la nature des sanctions et de leur place dans le texte du chapitre VII de la Charte des Nations Unies. Sans sanctions, un système de sécurité collective n'aurait pas de dents, ce que signifie que sa force n'est pas dans la dissuasion en elle seule. Dans ce sens les sanctions sont bienvenues et indispensables. Mais, la difficulté arrive quand on veut mettre en fonction cette mesure de sécurité car la décision dépend des cinq pays membres permanents du Conseil de sécurité et du rapport des forces entre eux. De même façon, surtout quand il s'agissait de la Yougoslavie, les sanctions se sont montrées comme inadéquates ayant apporter les dégâts au peuple entier, limiter l'espace pour le développement de la démocratie, pousser l'économie souterraine et les criminels. Dans tous les cas institution des sanctions peut être critiquée sérieusement surtout au point de vue éthique.

Dans le texte on parle en détail des cas d'application des sanctions du Conseil de Sécurité des NU dans la période après la Deuxième guerre mondiale, avec une explication claire des sanctions militaire et des sanctions économiques, diplomatiques, financières et autres.

Conclusion de l'auteur est que cet autre type des canctions est plus fréquent quand il s'agit des conflits internes et que le Conseil de Sécurité, sous l'influence des EUA, avait fait plusieurs fois la faute de les appliquer comme la défense contre la „menace contre la paix et la sécurité mondiale“.

Les faits les plus significatifs de la position géopolitique de la République Fédérale de Yougoslavie

Doc. dr Slobodan Mišović, Colonel

La position internationale de la République Fédérale de Yougoslavie est très complexe et influencée par les faits géographiques, économiques, politiques, historiques, militaires et ethno-géographiques. L'intérêt des grandes puissances pour l'espace géographique de la RF de Yougoslavie est continu et permanent même dans les conditions nouvellement créées. Comme le fait international sur le sol chaud de Sud de l'Europe, RFY a été et restée un stabilisateur de la paix dans la région. C'est une valeur constante de sa position internationale. Comme une communauté relativement compacte sur l'axe des chemins européens vers l'Asie et vers la Méditerranée, RFY est restée un fait géostratégique puissant qui doit être respecté par les voisins, l'Europe et les autres sujets relevant de communauté internationale. Les centres principaux de la puissance politique, économique et militaire du monde contemporain montrent envers la Yougoslavie ses comportements très négatifs, ce que représentera une caractéristique du comportement futur car le conflit des intérêts des Grands dans cette partie de monde continuera. On peut supposer que certains changements auront lieu et que la situation se développera selon la résolution finale de la crise sur l'espace de l'ex-Yougoslavie et de la réalisation des intérêts des grandes puissances.

La stratégie de l'engagement élastique et sélectif des Etats Unis d'Amerique

Dr Todor Mirković

Dans la partie d'introduction, l'auteur fait un bref aperçu concernant les changements de la stratégie militaire américaine après la fin de la guerre froide, avec accent sur „réexamen“ de la conception de „deux grandes guerres régionales“, qui ont lieu dans les Etats Unis d'Amérique. Il fait une analyse du sel de la nouvelle „Stratégie nationale de l'engagement élastique et sélectif“, avec l'effort sur l'explication des termes „élastique“ et „sélectif“ dans l'engagement militaire des EUA durant les situations de crise et dans les conflits locaux et régionaux.

Auteur montre également les demandes mises devant les forces armées par la sécurité nationale et par la stratégie militaire durant le support de la politique extérieure des EUA, la protection des intérêts américains dans le monde, organisation des opérations et des combats contre les trafiquants de drogue, organisation et réalisation des opérations de paix et autres. Dans le cadre de tout cela, on trouve un point de vue concernant la nouvelle structure des forces des EUA selon les missions que l'on voit dans le plan de développement des forces armées dans la période de 1988 à 2003. A la

fin, auteur mentionne les „vagues de changement“ attendues touchant la structuration des forces et les principes de l'engagement dans la période qui suit.

Ingéniering simbiotique – nouvelle approche dans l'établissement et dans le maintien de combativité des formations militaires

Dr Nebojša Radulović

Ingéniering simbiotique est un terme moderne dans le vocabulaire du développement de ménagement de sommet qui comprend unité organique du personnel (commandement, combat, logistique), technique et théorie stratégique-tactique. Souvent, on explique cela comme l'unité cohérente et coopérative des faits humains et techniques (ergonomes) durant la réalisation de l'objectif de combat. D'ailleurs, le terme de l'ingéniering est une méthode de système de développement, exploitation, logistique et modernisation des formations de combat. En même temps, c'est une méthode scientifique de ménagement dans le processus de production des combats, services, éducation etc, avec qui on tente de manipuler l'approche a TQM (Total Quality Management).

Pour la réalisation de connaissance indispensable de l'art de guerre moderne (intellectuelle), souvent nommée la culture collaboratrice dans le système de conflit. Il semble voir une liaison avec la science simbiotique – ergonomie ou ses méthodes de simbiose, interactions et sinergie et en particulier le système d'ergonomie (objectif, méthodes – software, machines – hardware et méthode de notation – ergonomie). Auteur explique la façon de motivation des gens par ergonomie, a l'aide des machines, calculateurs, qui peuvent réaliser les formations militaires de façon simbiotique supporté par ingéniering.

Protection juridique des vies, de la santé et de l'intégrité corporelle de la population civile durant la guerre

Dr Aleksandar Ignjatović, Colonel

La question de la protection de la population civile durant la guerre, faisait longtemps la question principale de la partie humanitaire de monde. Dans les plus jeunes jours de la civilisation humaine on voit un certain nombre de règles en relation avec les moyens et les raisons de guerre, dont la base et le but fundamental a été de diminuer les cruautés de guerre, d'empêcher les crimes, avant tout contre la population civile et surtout les femmes et les enfants, mais aussi les blessés, les malades et les prisonniers de guerre. Malgré ces efforts, dans toutes les guerres menées le long de l'Histoire, il y avait toujours des crimes commises contre la population civile. A cause de cela, et il semble, malheureusement, encore, le proverbe „vae victis“ demeure comme la lois sans merci.

Cependant, les organisations internationales, en particulier ONU, entreprennent les mesures et adoptent les documents pour empêcher ce mal de l'„Humanité“. Cette activité de la communauté internationale est renforcée durant la deuxième moitié du 19. et tout au long du 20. siècle, où les guerres, surtout la Première et la Deuxième guerre mondiale ont été le plus sauvages. Dans cette époque on a vu apparaître les documents concernant la régulation des règles de la guerre. On a vu aussi les premiers pas concernant la pratique touchant la réalisation de processus juridiques contre les criminels de guerre, surtout après la Deuxième guerre mondiale.

Une importance particulière concernant la régulation des questions des crimes de guerre dans le Droit criminel international est due aux Conventions de Genève de 1949 avec le Protocole de 1977. Ces conflits internationaux, un encadrement clair dans les codes pénaux des pays différents touchant les crimes contre la population civile. En appliquant les devoirs cités dans les règlements envers la communauté internationale, notre pays avait, parmi les premiers, ratifié ces conventions de Genève de 1949. Dans le chapitre XI du Code pénal yougoslave de l'époque, on voit les paragraphes concernant les crimes contre l'Humanité et le 'Droit international. Dans toutes les lois après la loi citée, il y avait ce groupe des crimes. C'était le cas même avec la Code pénal de la RFY de 1992, dans lequel, grosso modo, on a vu le même texte qui existait dans les lois pareilles de 1977. En effet, c'était la même loi renommée en lois de la RF de Yougoslavie.

Contribution des oeuvres du duc Bojović à la pensée militaire

Risto Matović, Général de division

Dans cet article, on fait une analyse de la pratique riche de duc Petar Bojović. Comme soldat parlant de soldat, auteur parle que l'oeuvre de ce duc serbe représente une valeur pour la science militaire moderne, en montrant ses caractéristiques personnelles, son éducation générale et militaire, les postes qui ont été confiés à cet officier qui revalorisait ses propriétés personnelles durant les guerres.

Bojović a été un connaisseur de l'armée sans concurrence. Il avait occupé les postes les plus importants dans l'armée serbe durant la paix et durant la guerre. D'après les résultats obtenus, il est parmi les ducs de rang de Putnik, Mišić et Stepanović, estime l'auteur.

Contribution de Petar Bojović à l'art de guerre est grande, mais on ne peut pas „pousser“ d'une façon artificielle les principes de la guerre moderne dans les principes de son oeuvre, conclue auteur.

Rérelations dialectiques de la théorie et de la pratique de la tactique

Mr Stevan Liptai, Commandant

La pratique de la tactique a débuté par la réalisation de combat réel. Environ 3.000 ans elle s'est développée exclusivement dans le domaine de la pratique, mais 500 ans avant nouvelle époque on l'a vue apparaître dans

la théorie. De ce temps-là, elle se développe dans une unité dialectique de la théorie et de la pratique.

Le rapport mutuel entre la théorie et la pratique de la tactique a été caractérisé par le retard relatif de la théorie et par sa non-cohérence avec la pratique. Le résultat a été présenté par les textes non-adéquats des doctrines et par les pertes considérables en vies humaines durant le combat. A cause de la dynamique de combat moderne et du niveau du développement scientifico-technique des moyens de combat, la tactique moderne n'a pas de possibilité d'expérimentation systématique de la doctrine dans la pratique réelle. Elle court vers les textes doctrinaux basés sur les éléments de la structure de la théorie scientifique pratique. Autrement dit, la théorie tente de construire d'une façon scientifique l'application des méthodes scientifiques. La théorie est comme telle, basée sur l'empirie, dirigée vers phisionomie et la perspective de développement de combat futur.

La question importante de la base scientifique de théorie de la pratique est le rapport et les relations entre la théorie et la pratique. L'importance de détermination de ces relations n'est pas seulement dans la théorie mais aussi dans l'analyse momentanée de rapport entre la théorie et la pratique de la tactique ainsi que le développement de contenus du terme tactique.

Partant du sel des tères comme théorie de la tactique, pratique, et pratique de la tactique, les contenus sont étudiés à travers la contribution théorique de cette question à la base de la tactique et montrent favorisation de la théorie ou de la pratique. Approche dialectique à ce problème assure le développement et incite la suite des recherches.

Marques de base du moral de l'armée

Doc. dr Vidimir Veljković

L'auteur, dans cet article, montre et développe la question de réaffirmation du moral de l'armée dans des conditions de professionalisation, sans tenir compte des difficultés méthodologiques durant la détermination des tères et de leur valeur. La crise socio-économique de rétablissement de la société civile et du rôle de l'Armée de Yougoslavie dans la défense du pays demandant les obligations des cercles scientifiques et de métier qui sont chargés des études du moral des armées.

Le moral de l'armée est une forme concrète du moral de la société, estime l'auteur, ce que signifie que la définition du moral est difficile à déterminer car il existe plusieurs signification de ce tère et on peut voir les définitions nombreuses de nos et des auteurs mondiaux qui étudient ce problème. A la base de ces caractéristiques de fond, on définit le moral comme le fait social et l'auteur montre les difficultés liées à la restitution du moral comme système dans l'organisation militaire, qui sortent du processus de sa naissance, son fonctionnement et ses changements, spécificités de la société yougoslave et des marques socio-psychologiques des membres de l'armée.

Auteur, en forme de recommandations, explique les faits de base de moral dans l'armée: objectifs, missions, contenus, établissement morfologi-

que, sujets, milieu, système de commandement et de travail scientifique qui agissent vers la création, éducation, maintien et respect des normes morales dans l'Armée de Yougoslavie.

La fondation théorique et méthodologique des recherches de notation du moral dans le système de l'entraînement de l'armée de Yougoslavie

Dr Milorad Đorđević, Colonel
Prof. dr Dragoljub Damnjanović
Jovan Gligorić, Colonel
Dragana Beljić, Psychologue

L'article est, en effet, le compte-rendu du projet sous le titre „Notation du moral dans le système de l'entraînement de l'Armée de Yougoslavie“. Auteurs de cet article, qui ont projeté le travail et fait les recherches, mentionnaient la détermination théorique et les points de base des recherches de notion de moral, puis, tiraient les lignes générales, présentant la méthodologie des recherches.

Dans une première partie, on montre la complexité du moral comme un fait social et spirituel. Ils utilisent de nombreuses sources théoriques, réalisées comme continuité de l'examen consistant des autres éléments de combativité des unités militaires. Par une approche théorique, on a assuré une base solide pour démonstration méthodologique des recherches.

Par une méthodologie des recherches, on a défini de façon claire le problème et l'objet des recherches, d'où sortent les hypothèses différentes. Les instruments proposés pour la notation du moral et la façon d'examiner les données sont liés avec les connaissances théoriques qui peuvent être appliqués par les inspecteurs et tous ceux qui font le contrôle du moral.

Une valeur particulière de l'article est dans la façon de montrer les méthodologies examinées de manière cohérente et sûre qu'avant. Or, au lieu de faire les remarques provisoires et subjectives, l'Armée de Yougoslavie aurait les instruments sûre et objectifs pour la notation du moral des unités.

Influence mutuelle des nouvelles scientifico-techniques et de la stratégie

Dr Đurađ Cvjetičanin, Lieutenant-Colonel

Le niveau significatif pour le processus de création des dimensions et de définition des procédés durant le combat est consacré à l'équipement nécessaire et aux armements modernes pour l'armée. A vrai dire, à la base de niveau existant de l'armement et de l'équipement, suivi par une connaissance des possibilités de l'adversaire, on fait la phisionomie de combat armé et détermine le nombre nécessaire des soldats. D'après le niveau de l'équipement de propre et de l'armée adverse, on demande de

façon rationnelle l'équipement pour l'armée nationale, premièrement d'origine domestique.

Auteur examine l'influence du fait technique, faisant un petit cours d'Histoire, avec effort sur les événements connus du XX siècle, l'état actuel et les résultats attendus dans le futur proche. C'est une période dans laquelle de nombreuses doctrines militaires se sont affirmées, à partir de Duhet jusqu'à la conception contemporaine de trois étapes.

Tenant compte de la situation actuelle, on offre une proposition de participation rationnelle à la défense de pays, qui, avant tout, doit assurer les moyens pour la dissuasion de l'adversaire et une défense antiaérienne „dûre“. Par la réalisation de cette conception, les petits pays demeurent un „objectif cher“ de point de vue les intérêts généraux des créateurs du nouvel ordre mondial, car les grandes puissances tentent de résoudre les problèmes et de réaliser leurs objectifs premièrement par la diplomatie. Notre pays, malgré les difficultés, a encore une quantité suffisante des potentiels sur lesquels il peut fonder la conception mentionnée. A cause de cela, il est indispensable que les autorités compétentes sachent de quoi elles disposent et quel est le but à atteindre, ainsi, que de changer de façon radicale l'évaluation des valeurs et de travail des gens, car la sélection négative peut contribuer d'une manière significative que le peuple serbe se trouve dans une situation critique.

Prestructuration des entreprises de production spéciale

Mr Mijajlo Savović, Lieutenant-Colonel

En tenant compte des raisons qui ont emmené à la crise dans la production spéciale, auteur montre le fait que ces entreprises dans les conditions de naissance et de développement de l'économie de marché, ne peuvent pas continuer le travail tout en gardant leur organisation actuelle. A vrai dire, il est indispensable de faire leur prestructuration, se que présente un processus complexe, dans les formes accomodées à l'économie de marché avec le capital privé. Il faut, cependant, tenir compte des programmes militaires, en liaison avec les sociaux, et on pose la question de détermination stratégique de l'Etat envers ces entreprises. Pour réaliser le rapports convenable des forces représentant les besoins et les possibilités économiques de pays, il faut définir d'abord le niveau des besoins militaires qui assure le minimum de maintien de sécurité basé sur la puissance économique et les besoins de défense. A cause de signification pour la défense, le problème des entreprises de production spéciale a une dimension socio-juridique, ce que demande l'aide de l'Etat durant le processus de prestructuration de ces entreprises.

Auteur estime que les entreprises de production spéciale, n'avaient pas exploité la possibilité offerte, tenant compte de technologie et de cadre disponible. Si elles avaient pris en considération ce moment, elles pourraient assurer l'acceptation de la production des programmes militaires offerts et recompenser le temps perdu, ce que, aussi, présente maintenant une surconstance négative.

Dans une période proche, on verra 130 ans écoulés de moment de la mort de Mihailo Obrenović, un chef de l'Etat serbe qui avait introduit dans la pratique une Armée populaire qui comptait environ 130.000 hommes, qui a fait de la Serbie un Etat le plus puissant sur la péninsule de Balkan, qui montait sa réputation en Europe et forçait les Turcs de la quitter définitivement.

Die Sanktionen des Sicherheitsrates der Vereinigten Nationen und die inneren Konflikte

Prof. Dr. Ranko Petković

Im einführenden Teil des Textes bearbeitet der Autor das Recht, das Veto im Sicherheitsrat der UNO in der Zeit nach dem „kalten Krieg“ einzulegen. Er vergleicht diese Situation mit der Verwendung des Vetrechtes in der Zeit des Bipolarismus, als das Veto der grossen Mächte, die dem Ost- oder Westblock gehörten, das gesamte System der Kollektivsicherheit der UNO paralierte. Der Autor zieht den Schluss, dass es zu einem Deblockieren des Systems der Kollektivsicherheit gekommen ist, und zwar durch die Zurückfuhrung der Verwendung des Vetos auf das möglichst kleine Mass unter dem starken Einfluss der USA als des höchsten Arbiters in den Weltangelegenheiten.

Der grösste Teil des Textes ist der Analyse des Wesens der Sanktionen und ihrer Position im Kapitel VII der Charta der Vereinigten Nationen gewidmet. Ohne Sanktionen hätte das System der Kollektivsicherheit keine „Zähne“ und wäre dann weder eine Macht, die an sich aggressionsabwehrend ist, noch eine Macht, die den Aggressor anhält und bestraft. In diesem Sinne sind die Sanktionen unentbehrlich und willkommen. Aber das Problem liegt darin, dass die Anwendung der Sanktionen in höchstem Masse von den fünf Staaten, die die ständigen Mitglieder des Sicherheitsrates sind, und den Verhältnissen zwischen ihnen abhängt. Ebenso hat es sich besonders im Falle Jugoslawiens erwiesen, dass die Sanktionen auch einige sehr ungünstigen Wirkungen haben: die Zufügung des Schadens den Interessen des gesamten Volkes, die Begrenzung des Raums für die Entwicklung der Demokratie, die Begünstigung dem grauen Markt und der Kriminalität usw. Auf jeden Fall können gegen das Institut der Sanktionen besonders vom ethischen Standpunkt aus die ernstesten Einwände gemacht werden.

In diesem Text werden alle Fällen der Anwendung der Sanktionen vom Sicherheitsrat der UNO in der Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg ausführlich beschrieben. Es wird auch eine klare Differenzierung zwischen der Verwendung der militärischen und der Verwendung der wirtschaftlichen, finanziellen, diplomatischen und anderen Sanktionen gegeben.

Der Autor zieht den Schluss, dass die Sanktionen aus der zweiten Gruppe am öftesten in den Fällen der inneren Konflikte verwendet wurden und dass Sicherheitsrat die Sanktionen unter dem Einfluss der USA beschlossen hatte, ohne die jeweilige „Bedrohung des Friedens und der Sicherheit“ explizit zu definieren.

Die wichtigsten Faktoren der geopolitischen Lage der Bundesrepublik Jugoslawien

Doz. Dr. Slobodan Mišović, Oberst

Die sehr komplexe internationale Lage der Bundesrepublik Jugoslawien ist durch die geographischen, wirtschaftlichen, geschichtlichen, militarischen und ethnogeographischen Faktoren bedingt.

Das Interesse der grossen Mächte für den Georaum Jugoslawiens besteht auch in den neuentstandenen Umständen. Als ein internationaler Faktor und ein Subjekt im heissen Süden Europas war BRJ, und ist noch heute, ein sehr wichtiger stabilisierender und friedensstiftender Faktor. Das ist eine unveränderte Konstante ihrer internationalen Lage. Als eine relativ kompakte Staatsgemeinschaft in der Mitte der europäischen Wege zu Asien und den Mittelmeerländern verbleibt BRJ ein starker geostrategischer Faktor, der von den Nachbarstaaten, Europa und anderen relevanten internationalen Subjekten respektiert werden muss. Die Hauptzentren der politischen, wirtschaftlichen und militärischen Macht der heutigen Welt haben zu BRJ weiterhin ein äusserst ungünstiges Verhältnis, welches auch künftig bestehen wird, weil es mit den Interessen der Stärksten in diesem Weltteil kollidiert. Es kann angenommen werden, dass einige Veränderungen schon eingetreten sind, und dass sie auch in Zukunft eintreten werden, was von den endlichen Lösung der Krise im Raum Ex-Jugoslawiens und der Durchsetzung der Interessen der grossen Mächte abhängt.

Die Strategie des elastischen und selektiven Militäringagements der Vereinigten Staaten von Amerika

Dr. Todor Mirković

Im einführenden Teil bespricht der Autor im kurzen die Veränderungen der amerikanischen Militärstrategie in der Zeit nach dem „kalten Krieg“ mit der Betonung der „Überprüfung“ des Konzeptes der „zwei grossen regionalen Kriege“, was in Amerika gemacht wird. Er analysiert auch das Wesen der neuen „nationalen Militärstrategie des elastischen und selektiven Engagements“, wobei das Hauptgewicht auf den Sinn der „Elastizität“ und „Selektivität“ des militärischen Engagements der USA in den Krisensituationen und lokalen und regionalen Konflikten gelegt wird.

In diesem Artikel erörtert der Autor die Forderungen, die die Strategie der Nationalsicherheit und die Militärstrategie der USA an die Streitkräfte stellen, und zwar im Bereich der Unterstützung der Aussenpolitik der USA, des Schutzes der amerikanischen Interessen in der Welt, der Durchführung der Friedensoperationen und des Kampfes gegen den Terrorismus und Drogenhandel. In diesem Rahmen steht auch die Betrachtung der Umstrukturierung der Streitkräfte der USA gemäss den ihnen erteilten Aufträgen und besonders der Elementen des mittelfristigen Planes zur Entwicklung der Streitkräfte (in der Zeit von 1998 bis 2003).

Am Ende gibt der Autor die zu erwartenden „Wellen von Veränderungen“ in dem Ausbau der Streitkräfte der USA und den Grundsätzen ihres künftigen Kampfeinsatzes an.

Das symbiotische Engineering – der neue Zugang zur Herstellung und Erhaltung der Kampfbereitschaft der Militärformationen

Dr.-Ing. Nebojša Radulović

Das symbiotische Engineering (SI) ist ein moderner Begriff in der Entwicklung des Topmanagements. Unter diesem Begriff wird die Einigkeit des menschlichen (d. h. kommandierenden, kämpfenden und logistischen) Faktors, der Geschütze bzw. Kampftechnik und der strategisch-taktischen Grundsätze verstanden. Dies wird oft als eine kohärente und kooperative Gesamtheit der menschlichen und technischen (ergonomischen) Bestandteile gedeutet, welche nach Realisation des Kampfzieles strebt. Ausserdem ist der Begriff des Engineering mit der systemischen (allumfassenden) Methode zur Entwicklung, Ausnützung, Logistik und Modernisierung der Kampfformation verbunden. Das ist gleichzeitig auch eine wissenschaftliche Methode des Managements in der Produktion der Kämpfe, der Leistungen, der Edukation usw., welches man mit der Methode des TQM (Total Quality Management) zu steuern versucht.

Um dies zu verwirklichen, muss man die moderne (intellektualisierte) Kriegsführung kennen, die oft als die Kolaborationskultur im Konfliktsystem bezeichnet wird. Es scheint, dass in diesem Zusammenhang die symbiotische Wissenschaft – Ergonomie – und ihre Methoden der Symbiose, Interaktion und Synergie sehr helfend sein können. Besonders wichtig ist das ergonomische System bzw. sein Ziel und seine Methoden – die Software, die Maschinen – die Hardware, und die Methode der Bewertung – das Ergonomischsein. In diesem Artikel erklärt der Autor, wie die motivierten und eingeübten Menschen mit der Hilfe der Computer das symbiotische (ergonomische) Engineering der Militärformation realisieren können.

Der strafrechtliche Schutz des Lebens, der Gesundheit und der körperlichen Integrität der Zivilbevölkerung in Kriegszeiten

Dr. Aleksandar Ignjatović, Oberst

Der progressive und humane Teil der Menschheit beschäftigt sich seit langem mit der Frage des Schutzes von Zivilbevölkerung in Kriegszeiten. In der frühen Zivilisation finden wir gewisse Regeln, die sich auf die Mittel und Weisen der Kampfführung beziehen, und dessen wesentliches Ziel ist, die Kriegsgewaltigkeiten bzw. die Kriegsverbrechen, d. h. die Ermordungen der Zivilbevölkerung – der Frauen, Kinder, Verwundeten, Kranken und Kriegsgefangenen – zu verhindern. Trotz allen solchen Bemühungen gab es die Verbrechen gegen die Zivilbevölkerung in allen Kriegen, die die Geschichte kennt. Deshalb war sehr lange „vae victis!“ („weh den Besiegten!“) als ein Gesetz gültig. Zu unserem Bedauern scheint es, dass dieses Gesetz noch heute gilt.

Aber die verschiedenen internationalen Organisationen tun viel und nehmen bestimmte Dokumente an, um dieses Übel für die Menschheit zu verhindern. Diese Tätigkeit der internationalen Gemeinschaft wurde beson-

ders in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts und dem 20. Jahrhundert verstärkt, als grosse Kriege geführt wurden, vor allem der Erste und der Zweite Weltkrieg. Dann wurden die wichtigsten Dokumente angenommen, um die Regeln der Kriegsführung zu definieren und die menschliche Gesellschaft vor den Leiden und Zerstörungen zu schützen. Es wurden die ersten Schritte getan, um die angenommenen Dokumente anzuwenden und zu realisieren, u. a. durch die Prozesse gegen die Kriegsverbrecher besonders aus dem Zweiten Weltkrieg.

Die Genefer Konvention von 1949 samt dem Zusatzprotokoll von 1977 ist von der grossen Bedeutung für die Definierung der Kriegsverbrechen und Strafhaftung im Völkerrecht und dadurch auch im nationalen Recht. Diese Konvention definiert in Einzelheiten die im internationalen und nichtinternationalen Krieg verbotenen Handlungen. Dadurch gibt sie dem Völkerrecht, aber auch dem nationalen Strafrecht, einen klar umrissenen Rahmen für die Definierung der Straftaten der Kriegsverbrechen gegen die Zivilbevölkerung.

Unser Land erfüllt seine Verpflichtungen auf die internationale Gemeinschaft und ihre riesigen und langen Bemühungen hinsichtlich des Schutzes von Menschheit und besonders von Zivilbevölkerung in Kriegszeiten. Als eines von den ersten hat unser Land unmittelbar nach der Ratifikation der Genfer Konvention von 1949 die obengenannten Straftaten (u. a. auch den Straftat des Kriegsverbrechens gegen die Zivilbevölkerung) definiert. (Das war im Kapitel XI des damaligen Strafgesetzbuches, welches auch die Bestimmungen der Verbrechen gegen die Menschheit und das Völkerrecht enthielt.) In allen späteren Gestezen wurde die genannte Gruppe der Straftaten mit einigen kleineren Veränderungen übernommen. Die gleiche Situation besteht auch im Strafgesetzbuch der BR Jugoslawien von 1992. Dieses Strafgesetzbuch übernimmt im wesentlichen den Grundtext des Strafgesetzbuches der SFR Jugoslawien von 1977 und wird nur in Strafgesetzbuch der BR Jugoslawien umbenannt.

Der Beitrag des Werkes des Woiwoden Bojović zum militärischen wissenschaftlichen Denken

Risto Matović, Generaloberstleutnant

In diesem Text wird die reiche Kriegspraxis Petar Bojovićs analysiert. Wie ein Soldat über den anderen Soldaten sagt der Autor, dass das Werk dieses serbischen Woiwoden für die moderne Militärwissenschaft und Praxis auf verschiedene Weise wichtig ist. Er beschreibt auch seine persönlichen Eigenschaften, seine allgemeine und militärische Ausbildung, die Funktionen, die er gehabt hatte, und die Weise, worauf er seine allgemeinen und fachlichen militärischen Kenntnisse bewies.

Bojović war ein ausserordentlicher Kenner des Heeres. In der serbischen Armee hat er sowohl in Kriege als auch im Frieden die höchsten Funktionen innegehabt. Nach den Resultaten, die er auf diesen Funktionen erreicht hat, ordnet der Autor ihn in die berühmten serbischen Woiwoden – Putnik, Mišić und Stepanović – ein.

Am Ende sagt der Autor, dass der Beitrag Petar Vojović zur Kriegskunst gross ist, aber dass er in die modernen Prinzipien der Kriegskunst nicht künstlich eingefügt werden kann, sondern dass die Kriegskunstprinzipien auf Grund des Werkes Bojović weitergebaut werden können.

Die dialektischen Relationen zwischen der Theorie und Praxis der Taktik

M. Sc. Stevan Liptai, Major

Die Ursprung der Taktik liegt in der Praxis der Menschen in der Realität des Kampfes. Im Laufe der dreitausend Jahre hat sie sich ausschliesslich im Bereich der Praxis entwickelt, und um 500 v. Ch. beginnt ihre theoretische Verallgemeinerung. Von da an entwickelt sich die Taktik in der dialektischen Einheit von Theorie und Praxis.

Das Verhältnis zwischen der Theorie und der Praxis wurde im grössten Teil der Entwicklung der Taktik von einem relativen Zurückbleiben der Theorie und ihrer Unübereinstimmung mit der künftigen Praxis geprägt. Die Ergebnisse waren die unadäquaten doktrinären Bestimmungen und grossen menschlichen und materiellen Verluste in den ersten nächsten Kämpfen. Wegen des Dynamischseins des modernen Kampfes und der erreichten Stufe der wissenschaftlich-technischen Entwicklung der Kampfmittel hat die heutige Taktik keine Möglichkeit, mit der Doktrin in der realen Praxis systematisch zu experimentieren. Sie strebt nach der Schaffung der wissenschaftlich begründeten doktrinären Bestimmung, die auf den relativ zuverlässigen Elementen der Struktur der wissenschaftlichen Theorie der Taktik beruhen. Sie versucht nämlich, sich mit der Anwendung der wissenschaftlichen Methoden zu einer Wissenschaft auszubauen. Eine solche Theorie der Taktik ist auf Grund der Empirie auf die Physiognomie und die Perspektiven der Entwicklung des unmittelbar zu kommenden Kampfes gerichtet.

Eine wichtige Frage der wissenschaftlichen Begründung der Theorie der Taktik und ihrer allgemeinen Entwicklung ist die Erfassung der Relationen zwischen der Theorie und Praxis der Taktik. Die Wichtigkeit der Bestimmung dieser Relationen liegt nicht nur in der Ergänzung der Theorie in diesem Bereich, sondern auch in der Erfassung sowohl des gegenwärtigen Zustandes der Übereinstimmung der Theorie mit der Praxis der Taktik als auch der Perspektiven der Entwicklung dieses Verhältnisses gemäss der Entwicklung des Umfangs und Inhalts des Begriffes der Taktik.

Die dialektischen Relationen zwischen der Theorie und Praxis der Taktik werden behandelt, indem man von den folgenden Begriffen ausgeht: Theorie, Theorie der Taktik, Praxis, Praxis der Taktik. Die Inhalte der Behandlungen tragen zur theoretischen Begründung der Sache bei und verweisen auf die Beschränktheit der ausschliesslichen Bevorzugung entweder der Theorie oder der Praxis der Taktik. Die dialektische Weise der Behandlung der Relationen zwischen der Theorie und Praxis der Taktik versichert die weitere Entwicklung und gibt den Anstoss zu den weiteren Forschungen.

Die theoretisch-methodologische Begründung der Forschung der Bewertung der Moral im System des Kampftrainings in der Jugoslawischen Armee

Dr. Milorad Đorđević, Oberst, Prof. Dr. Dragoljub Damnjanović, Jovan Gligorić,
Oberst, Milorad Đorđević, Oberst, und Dragana Beljić, Psychologin

In diesem Artikel wird die theoretisch-methodologische Idee des wissenschaftlich-forschenden Projektes „Die Bewertung der Moral im System des Kampftrainings in der Jugoslawischen Armee“ beschrieben. Die Autoren des Artikels, die die Forschung geplant und durchgeführt haben, geben zuerst das theoretische Vorhaben und die grundlegenden Ausgangspunkte der Forschung der Moral an, und beschreiben dann in wesentlichen Zügen die Methodologie der Forschung.

Im ersten Teil des Artikels wird auf die Komplexität der Moral als einer gesellschaftlichen und geistigen Erscheinung verwiesen. Die Autoren betonen die Wichtigkeit der Bewertung der Moral, indem sie viele theoretischen Quellen benutzen. Gleichzeitig wird eine Kontinuität in der konsistenten Betrachtung der anderen Elementen der Kampfbereitschaft beibehalten. Die theoretische Behandlungsweise schafft die sichere Grundlage für die Beschreibung der Methodologie der Forschung.

Durch die Methodologie der Forschung werden das Problem und der Gegenstand der Forschung klar definiert und begrenzt, woraus die Hypothesen folgen. Das vorgeschlagene Instrumentarium für die Bewertung der Moral und die Methode der Datenverarbeitung sind die Formen der erfolgreichen Verknüpfung der theoretischen Kenntnissen, die von den Inspektoren und allen, die die Moral kontrollieren und bewerten, einwandfrei angewandt werden können.

Der besondere Wert dieses Artikels liegt darin, dass er überzeugend zeigt, dass es möglich ist, die Moral durch die Anwendung der beschriebenen Methodologie auf eine Weise zu bewerten, die objektiver und sicherer als früher ist. Also die Jugoslawische Armee hat jetzt ein objektives und zuverlässiges Instrumentarium für die Bewertung der Moral anstelle von Willkürlichkeiten und Subjektivismen.

Die Grundmerkmale der Moral der Armee

Doz. Dr. Vidimir Veljković

Der Autor weist darauf hin, dass die Reaffirmation der Moral der Armee in der heutigen Umständen der Professionalisierung notwendig ist, ungeachtet der vielen methodologischen Schwierigkeiten bei der begrifflichen Definierung und Bewertung der Moral. Die gesellschaftlich-wirtschaftliche Krise, Wiederherstellung der bürgerlichen Gesellschaft und die Rolle der Jugoslawischen Armee in der Verteidigung des Landes verpflichten immer mehr die Fachleute und Wissenschaftler dazu, sich mit dem Phänomen der Moral zu beschäftigen.

Der Autor ist der Meinung, dass die Moral der Armee eine von den konkreten Formen der Moral der Gesellschaft ist, Deshalb ist es schwer, die Moral zu definieren. (Sie hat nämlich verschiedene Bedeutungen.) Der Autor gibt mehrere Bestimmungen von unseren und fremden Autoren an, die sich mit den Fragen der Moral der Gesellschaft und ihrer Streitkräfte beschäftigen. Auf Grund der Grundmerkmale der Moral als einer Gesellschafts, aber auch Einzelercheinung werweist der Autor auf die Schwierigkeiten, die mit der Herstellung der Moral als eines Systems in der militärischen Organisation verbunden sind. Sie sind Ergebnisse des Prozesses der Entstehung der Moral, ihrer Funktionierung und der soziopsychologischen Eigenschaften der Angehöriger der Armee.

In der Form der Empfehlungen erläutert der Autor die grundlegenden Bestandteile des Systems der Moral in der Armee: die Ziele, Aufgaben und Inhalte (Tätigkeiten), seine morphologische Struktur, die Subjekten (die Träger), die Milieus bzw. die Organisationen, das Kommandosystem und die wissenschaftlichen Forschungen. All dies beeinflusst die Entstehung, moralische Erziehung, Erhaltung und Beachtung der Normen der Moral in der Jugoslawischen Armee.

Die gegenseitige Wirkung zwischen den wissenschaftlich-technischen Errungenschaften und den militärischen Strategie

Dr. Đurađ Cvjetičanin, Oberstleutnant

Für die Dimensionierung der Streitkräfte und die Definierung der Handlungen in der Kampfführung ist das Niveau der Ausrüstung der Streitkräfte mit den modernen Waffenarten sehr wichtig. Auf Grund der eigenen Bewaffnung und Militärausstattung und der Kenntnisse von den Möglichkeiten des Gegners werden die Physiognomie des Kampfes und die optimale Anzahl von Menschen für den unmittelbaren Kampf bestimmt. Gemäss dem Niveau der Ausrüstung der eigenen und der gegnerischen Armee wird die eigene Armee rational und vor allem mit der Hilfe der eigenen Industrie ausgerüstet.

Der Autor bearbeitet in dieser Arbeit die Bedeutung des technischen Faktors. Es werden der heutige Zustand und die in der näheren Zukunft zu erwartenden Verhältnisse gegeben, aber auch ein Geschichtsüberblick mit der Schwerpunkt im 20. Jahrhundert. Das ist ein Zeitraum, in dem viele Militärdoktrinen wegen der schnellen wissenschaftlich-technischen Entwicklung abgelehnt und reaffirmiert wurden, und zwar von Douchet bis zum heutigen Drei-Etappen-Konzept.

Die heutige Situation berücksichtigend, gibt der Autor einen Entwurf der Investierung in die Verteidigung eines kleinen Landes, welche vor allem die Mittel für die Abwendung des Feindes und eine „zähe“ Luftabwehr beschaffen soll. Durch die Realisierung dieses Konzeptes werden die kleinen Länder zu einem „teuren Ziel“ hinsichtlich der Allgemeininteressen der Schöpfer der neuen Weltordnung. Die Problem mit den möglichen strategischen Interessen der Grossmächte sollten vor allem durch die geschickte diplomatische Tätigkeit gelöst werden.

Neben allen Schwierigkeiten hat unser Land hoch Fach – und Wirtschaftspotentiale, worauf das genannte Konzept gegründet werden kann. Die entsprechenden zuständigen Behörde müssen deshalb wissen, worüber sie verfügen und was sie wünschen. Sie müssen auch ihr Verhalten gegenüber der Bewertung der Facharbeit der Menschen wesentlich verändern, weil die negative Selektion der Kader zur heutigen krisenhaften Lage des serbischen Volkes beigetragen hat.

Die Umstrukturierung der Militärindustriunternehmen

M. Sc. Mijajlo Savović, Oberstleutnant

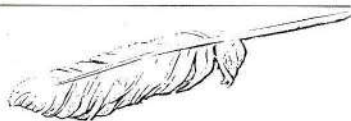
Der Autor zieht in Betracht die Ursachen der Krise der jugoslawischen Militärindustrie und weist auf die Tatsache hin, dass die Unternehmen aus dieser Branche in der heutigen Form die Situation der Entstehung und Entwicklung der Marktwirtschaft nicht überleben können. Deshalb ist es nötig, diese Unternehmen umzustrukturieren, was ein sehr komplexer Prozess ist, und ihnen eine der Marktwirtschaft angemessene Form (die der Aktiengesellschaft) zu geben, in der das Kapital grösstenteils in Privathand ist. Dabei müssen die durch die gesellschaftlichen Pläne bedingten Militärprogramme beachtet werden, woraus die Frage der strategischen Vorhaben des Staates mit diesen Unternehmen entsteht. Um das günstigste Verhältnis zwischen den Kriegsbedürfnissen und wirtschaftlichen Möglichkeiten des Landes herzustellen, ist es notwendig, den Umfang der Leistungen für die militärischen Bedürfnisse zu definieren, welcher die Erhaltung des auf der wirtschaftlichen Kraft und den Verteidigungsbedürfnissen beruhenden strategischen Minimums versichert. Wegen der Wichtigkeit der Militärindustriunternehmen für die Verteidigung des Landes hat dieses Problem eine gesellschaftlich-rechtliche Dimension, und deshalb ist die Hilfe des Staates bei der Umstrukturierung dieser Unternehmen nötig.

Der Autor ist der Meinung, dass die Militärindustriunternehmen ihre technologischen Möglichkeiten und Fachleute nicht dazu benutzt haben, die Transformation sofort durchzuführen und die Herstellung der neuen Produkte für die Markt aufzunehmen. Dies und die angebotenen Militärprogramme können eine grössere Beschäftigung ermöglichen, aber der erschwere Umstand liegt darin, dass eine wertvolle Zeit verloren ist.

Mihailo Obrenović

M. Sc, Slavica Ratković-Kostić

Bald wird es 130 Jahre seit dem Tode Mihailo Obrenovićs, eines der grössten serbischen Herrscher, sein. Er hat das Volksheer eingerichtet, Serbien zur stärksten Macht auf Balkan gemacht, sein Ansehen in Europa erhöht und die Türken gezwungen, Serbien zu verlassen.

Внутренние столкновения и санкции Организации Объединенных Наций

Д-р Ранко Петкович

Во вводной части статьи автором рассматривается право использования вето в Совете Безопасности ООН в периоде после „холодной войны“. Сравнивая его с использованием права вето в эре биполярности, когда вето великих держав, членов Восточного и Западного блоков, парализовало всю систему коллективной безопасности ООН, автор делает вывод, что в периоде после „холодной войны“ имело место деблокирование системы коллективной безопасности на основе сведения использования вето к малейшей возможной мере под сильным влиянием США, как верховного арбитра в мировых делах.

Значительная часть текста посвящается анализу характера санкций и их месту в Главе VII Устава ООН. Без санкций система коллективной безопасности не имела бы „зубы“, значит, она не могла бы быть силой, которая сама собой отвращает от агрессии, а также, ни силой, которая останавливает и наказывает агрессора. В таком смысле они являются необходимыми и желательными. Но, беда в том, что наложение санкций в высшей степени зависит от пяти государств, постоянных членов Совета Безопасности ООН, и от соотношения сил между ними. Также, в частности в случае Югославии, санкции имели некоторые весьма неблагоприятные последствия, как нанесение ущерба интересам всего народа, ограничение пространства для демократического развития, благоприятствование развитию криминальной экономики и преступности и т.д. В любом случае, институту санкций можно сделать серьезные примечания, в частности с этической точки зрения.

В тексте более подробно описываются все случаи применения санкций Совета Безопасности в периоде после Второй мировой войны, причем четко разграничивается применение военных санкций и санкций экономического, финансового, дипломатического и другого характера.

В заключении автором утверждается, что эти санкции наиболее часто применялись во внутренних столкновениях, причем Совет Безопасности принимал решения об их применении под влиянием США.

Важнейшие факторы геополитического положения Союзной Республики Югославии

Доц. д-р Слободан Мишович, полковник

Весьма сложное международное положение Союзной Республики Югославии обуславлено географическими, политическими, экономическими, историческими, военными и этнографическими факторами.

Заинтересованность великих держав в геопространстве СР Югославии продолжается и в новозавшихся условиях. Как международный фактор и субъект на раскаленном юге Европы, СРЮ была и остается весьма значительным стабилизирующим и миротворческим фактором. Это – неизменяемая постоянная се международного положения. Как относительно компактное государственное содружество на середине европейских дорог к Азии и Средиземноморью, СРЮ остается мощным стратегическим фактором, который обязаны и в дальнейшем уважать соседи, Европа и остальные значительные международные субъекты. Главные центры политической, экономической и военной мощи современного мира продолжают проявлять к СРЮ предельное неблагоприятное отношение, которое останется таким же и впредь, ибо сталкивается с интересами сильнейших в этой части мире. Можно предполагать, что некоторые изменения в этом отношении уже имели место, и что в дальнейшем будут развиваться в зависимости от окончательной развязки кризиса не пространствах предшествующей Югославии и осуществления интересов великих держав.

Стратегия эластичного и селективного военного привлечения Соединенных Штатов Америки

Д-р Тодор Миркович

Во вводной части автор дает краткий обзор именовений в американской военной стратегии в периоде после „холодной войны“, причем внимание уделяется „пересмотру“ концепции о „двух больших региональных войнах“, который в настоящее время совершается в Соединенных Штатах Америки. Анализу подвергается и сущность новой „Национальной военной стратегии эластичного и селективного привлечения“, причем главное внимание уделяется смыслу „эластичности“ и „селективности“ военного привлечения США в кризисных ситуациях и в локальных и региональных столкновениях.

Автором в статье рассматриваются требования, предъявляемые стратегией национальной безопасности и военной стратегией США к вооруженным силам в поддержке внешней политике США, защите американских интересов в мире, миротворческих и других операциях и в борьбе с терроризмом и торговлей наркотиками. В этих рамках дается и взгляд на структурирование сил США в согласии с предъявляемыми к ним заданиями, а также дается обзор элементов пятилетнего плана развития этих сил (на период 1998–2003).

В конце автором приводятся ожидаемые „волны изменений“ в строительстве сил США и в началах их боевого применения в очередном периоде.

Симбиотический инженеринг – новый подход к восстановлению и сохранению боеготовности военных формирований

Д-р Небойша Радулович, дипл. инж.

Симбиотический инженеринг (СИ) является современным понятием в развитии менеджмента высшего качества, причем под этим подразумевается органическое единство личного состава (командного, боевого и тылового), орудий, т.е. боевой техники, и стратегическо-тактических установок. Это часто толкуется, как когерентное скопление человеческого и технического (эргономического) факторов в осуществлении целей борьбы. Впрочем, понятие инженеринг связано с системологическим (всеобъемлющим) методом развития, эксплуатации, логистики и модернизации боевого формирования. Это одновременно является и научным методом в менеджменте производства боев, услуг, образования и т.д., которым пытается управлять подходом ТОМ (Total Quality Management).

Для осуществления этого, необходимо знать современное (интеллектуализированное) ведение войны, часто называемое коллаборационистской культурой в конфликтной системе. Кажется, что в связи с этим особую помощь может отказать симбиотическая наука – эргономия, т.е. ее методы симбиоза, взаимодействия и синергии, причем особое значение имеет эргономическая система (цель, методы – софтвер, машины – хардвер и методы оценки – эргономичность). Автором в работе объясняется, каким образом обученные люди, обладающие мотивировкой, используя машины, вычислители, могут реализовать симбиотический (эргономический) инженеринг военного формирования.

Уголовно-правовая защита жизни, здоровья и телесной целостности гражданского населения в войне

Д-р Александр Игнятович, полковник

Вопрос защиты гражданского населения в войне долгое время обращал на себя внимание прогрессивной и гуманной части человечества. В ранней цивилизации мы встречаем некоторые правила, относящиеся к средствам и способам ведения войны, основная цель которых заключалась в том, чтобы уменьшить жестокости, т.е. предупредить преступления, в первую очередь не допустить уничтожения гражданского населения (прежде всего женщин и детей, но и раненых, больных

и военнопленных). Вопреки таким усилиям, в почти всех войнах, имевших место в течение истории человечества, с большей или меньшей жестокостью совершались преступления против гражданского населения. По этой причине, долгое время, а кажется и в настоящее время, лозунг — „*vae victis*“ (уничтожить побежденного) остался немилосердным законом. Однако, несмотря на это, международные организации (в частности ООН) предпринимали и предпринимают определенные меры и принимают определенные документы, с целью предупреждения этого зла для человечества. Такая активность международного содружества особенно усиливается во второй половине XIX и в течение XX веков, когда велись большие войны, среди которых и самые тяжелые — Первая и Вторая мировые войны. В то время и были приняты наиболее значительные документы, с целью урегулирования правил ведения войны и достижения вечного стремления защитить человеческое общество от страданий и разрушений. Были сделаны и первые шаги по практическому проведению в дело принятых документов и их реализации, путем суда над военными преступниками, в частности во Второй мировой войне.

Особое значение в урегулировании военных преступлений и уголовной ответственности в международном, а тем самым и в национальном уголовном праве, имеют Женевские конвенции из 1949 года, с дополнительным протоколом из 1977 года. Эти конвенции своими подробными определениями тех поступков, которые в международных и немеждународных вооруженных столкновениях запрещаются, дают четкие рамки международному, но и национальному уголовному праву, для предписания уголовных преступлений против гражданского населения.

Выполняя свои обязанности к международному содружеству и его огромным и длительным усилиям в отношении защиты человечества, проявленных, кроме остального, и в форме защиты гражданского населения в войне, наша страна среди первых, немедленно после ратификации Женевских конвенций из 1949 года, предписала указанные военные уголовные преступления, среди которых и уголовное преступление против гражданского населения (в главе XI тогдашнего Уголовного кодекса, который содержит оговорки о уголовных преступлениях против человечества и международного права). Во всех дальнейших законных решениях была принята и указанная группа уголовных преступлений с некоторыми назначительными изменениями. То же самое относится к Уголовному кодексу СРЮ из 1992 года, в котором, по сути дела, принят основной текст Уголовного кодекса СФРЮ из 1977 года, с тем, что его переименовали в Уголовный кодекс СР Югославии.

Вклад дела воеводы Петра Бойовича в военную научную мысль

Ристо Матович, генерал-подполковник

В работе анализу подвергается богатая военная практика Петра Бойовича. Как солдат о солдате, автор рассказывает о деле этого сербского воеводы, являющемся многократно значительным для современной военной науки и практики, о его личных качествах, общем и

военном образовании, выполняемых им должностях и о способе подтверждения им в войне своих общих и военно-специальных знаний.

Бойович был исключительным знатоком войска. Он выполнял высшие должности в сербском войске в военное и мирное время. На основании результатов, которых он добивался, выполняя эти должности, автор сравнивает его с знаменитыми сербскими воеводами, как Путник, Мишич, Степанович. Вклад Петра Бойовича в военное искусство – большой, но его нельзя искусственно „внедрять“ в современные принципы военного искусства, но принципы военного искусства можно достраивать на основании его дела, заключается автором.

Диалектическое отношение теории и практики тактики

Канд. наук Стеван Липтан, майор

Тактика началась с практикования людей в действительности боя. Около 300 лет она развивалась исключительно в области практики, а около 500 года до н.э. началось и ее теоретическое обобщение. С этого времени она развивается в диалектическом единстве теории и практики. Взаимоотношение теории и практики в преобладающей части развития тактики характеризовалось относительным отставанием теории тактики и ее частым несовпадением с будущей практикой. В результате имели место несоответствующие доктринальные положения и большие человеческие потери в первых очередных боях. Из-за динамики современного боя и достигнутого уровня научно-технологического развития боевых средств, современная тактика не обладает возможностями систематического проведения экспериментов с доктриной в реальной практике. Она стремится создавать научно обоснованные доктринальные положения, базирующиеся на относительно надежных элементах структуры научной теории и практики. Иначе говоря, теория тактики пытается научно себя выстроить, используя научные методы. Такая теория тактики, на основании эмпирии, направлена к физиономии и перспективы развития непосредственно будущего боя.

Важный вопрос научного обоснования теории тактики и вообще ее развития заключается в ознакомлении с взаимоотношением теории и практики. Значение определения этих отношений на заключается только в дополнении теории в отношении этих вопросов, но и в познании актуального состояния согласованности теории и практики тактики и перспектив развития этого отношения, в согласии с объемом и содержанием понятия тактики.

Исходя из сущности понятий теорий, теория тактики, практики и практики тактики рассматриваются диалектические взаимоотношения теории и практики тактики. Содержания рассмотрений способствуют теоретическому обоснованию этого вопроса и указывают на ограниченность исключительного одиночного фаворизирования теории, т. е. практики тактики. Диалектический подход к отношениям теории и практики тактики обеспечивает их развитие и поощряет дальнейшие исследования.

Теоретическо-методологическая обоснованность исследований расценки морального духа в системе боевой подготовки Войска Югославии

Д-р Милорад Джорджевич, полковник, проф. д-р Драголюб Дамьянович,
Йован Глигорич, полковник, Мирослав Джурович, полковник и
Драгана Белич, психолог

Статья является обзором теоретическо-методологического замысла научно-исследовательского проекта „Расценка морального духа в системе боеготовности Войска Югославии“. Авторами статей, которые проектировали и проводили исследования, сперва приводятся теоретические положения и основные исходные точки в исследовании морального духа, а потом, в основных чертах, показывается методология исследования. В первой части статьи указывается на сложность морального духа, как общественного и духовного явления. Пользуясь многочисленными теоретическими источниками, авторы подчеркивают значение расценки морального духа. Одновременно обеспечивается непрерывность в последовательном ознакомлении с остальными элементами боеготовности. Теоретический подход обеспечивает надежную основу для показа методологии исследований.

Методологией исследований четко определяются и ограничиваются проблема и предмет исследований, из чего исходят гипотезы. Предложенные инструменты и способ обработки данных являются формой удачного увязывания теоретических сознаний, которые надежно могут применять инспекторы и все, кто контролирует и расценивает состояние морального духа.

Особое достоинство статьи заключается в том, что она убедительно показывает, что, применяя показанные методологии, можно расценивать моральный дух более объективным и более надежным способом, чем это делалось раньше. Значит, вместо произвола и субъективизма, Войско Югославии будет обладать объективным и надежным инструментарием для оценки морального духа.

Основные характеристики морального духа войска

Доц. д-р Видимир Велькович

Автором в статье указывается на то, что снова, в условиях профессионализации войска, нужно посвятить должное внимание вопросам морального духа войска, несмотря на многочисленные методологические затруднения при определении содержания этого понятия и его оценки. Общественно-экономический кризис, (повторное) восстановление гражданского общества и роль Войска Югославии в обороне страны навязывают все увеличивающиеся обязанности специалистам и научным кругам заниматься феноменом морального духа. Моральный дух войска является конкретной формой морали общества, считает

автор, и поэтому его трудно определить (обладает различными значениями), причем им приводятся многочисленные определения наших и мировых авторов, занимающихся моральными вопросами общества и его вооруженных сил. На основании главных характеристик морали, как общественного, но и одиночного явления, автором указывается на затруднения, связанные с восстановлением морального духа, как системы в военной организации, исходящие из процесса его становления, функционирования и изменения, специфики югославского общества и социологических характеристик личного состава войска.

В форме рекомендаций автором обосновываются основные факторы системы морального духа в войске: цели, задачи и содержания (деятельности), их морфологическое устройство, субъекты (носители), окружение—учреждения, система командования и научно-исследовательская работа, непосредственно влияющие на создание, моральное воспитание, сохранение и соблюдение моральных норм в Войске Югославии.

Взаимовлияние научно-технических достижений и военной стратегии

Д-р Джурадж Цветичанин, подполковник

При определении размеров вооруженных сил и приемов ведения вооруженной борьбы значительным является уровень оснащенности вооруженных сил современными видами оружия. На самом деле, на основании собственного вооружения и военной техники, при познании возможностей противника, создается физиономия вооруженной борьбы и определяется оптимальное число людей для непосредственной борьбы. В согласии с уровнем оснащенности своего и вражеского войск, рационально оснащается собственное войско, в первую очередь пользуясь отечественным производством.

Автором в статье рассматривается влияние технического фактора, также, им предоставляется краткий исторический обзор, причем главное внимание уделяется XX веку, нынешнему состоянию и ожидаемым отношениям в ближайшем будущем. Это период, в котором, вследствие бурного научно-технического развития, проявлялись, отбрасывались и снова проявлялись многочисленные военные доктрины, начиная с Доухета, вплоть до современной трехэтапной концепции.

С учетом нынешней ситуации дается предложение рационального вложения в оборону страны, которая в первую очередь должна обеспечить средства для отвлечения противника и „живучую“ противовоздушную оборону. Осуществляя эту концепцию, малые страны становятся „дорогой целью“, с аспекта общих интересов создателей „нового мирового порядка“, но возможные стратегические интересы великой державы в первую очередь надо решать ловкой дипломатической деятельностью. Несмотря на все затруднения, наша страна все еще обладает специальными и производственными потенциалами, на которых может обосновать указанную концепцию. Для этого необходимо,

чтобы компетентные факторы знали что у них имеется в распоряжении и что желают, а также необходимо, чтобы они радикально изменили свое отношение к оценке работы специалистов, ибо негативная селекция кадров в значительной мере способствовала критическому состоянию, в котором очутился сербский народ.

Переструктурирование предприятий спецпроизводства

Канд. наук Мияйло Савович, подполковник

Исходя из причин, которые привели к кризису в спецпроизводстве Югославии, автор указывает на факты, свидетельствующие о том, что эти предприятия в условиях становления и развития рыночной экономики не будут в состоянии существовать в теперешней форма. На самом деле, нужно провести их реструктурирование, представляющее собой весьма сложный процесс, в форме, согласующейся с рыночными экономикой (акционерные общества), с преобладающим частным капиталом. При этом надо заботиться о военных программах, в зависимости от общественных планов, так что ставится вопрос стратегического отношения государстве к этим предприятиям. Для того, чтобы создать самое благоприятное отношение между военным потребностями и экономическим возможностями страны, нужно определить уровень вложений для военных потребностей, обеспечивающий стратегический минимум, основанный на экономической мощи и потребностях обороны. Учитывая их значение для обороны страны, проблема предприятий спецпроизводства обладает общественно-юридическим измерением, так что государство должно оказывать помощь при их реструктурировании.

Автор считает, что предприятия спецпроизводства, учитывая их технологию и кадры специалистов, не пользовались предоставленной им возможностью немедленно провести трансформацию и освоение новой продукции для рынка, чем они могли обеспечить лучшую занятость, если учесть и производство предложенных военных программ, вследствие чего потеряно драгоценное время, что, также, является отягощающим обстоятельством.

Михаило Обренович

Канд. наук Славица Раткович-Костич

В ближайшем будущем исполнится 130 лет со дня гибели Михаила Обреновича, знаменитого сербского правителя, который учредил Народное войско (насчитывало около 100000 человек), Сербию сделал сильнейшим государством на Балканах, укрепил ее авторитет в Европе и заставил турков окончательно ее покинуть.

Ликовно-графички уредник
Божидар Мркоња

Језички редактор
Нада Драгишић

Графичко-технички цртач
Оливера Синадиновић

Преводиоци
на енглески
Душан Исаковић

на француски
Милан В. Петковић

на немачки
Александар Сенић

на руски
Зоран Стевановић

Коректор
Бојана Узелац

Тираж 1.700 примерака

Штампа: ВОЈНА ШТАМПАРИЈА – БЕОГРАД, Генерала Жданова 40 б

На основу мишљења Министарства за науку и технологију Републике Србије, бр. 413-00-222/95-0101, од 19. 06. 1995. године, часопис је ослобођен пореза на промет.

УДК – Југословенски библиографско-информацијски институт